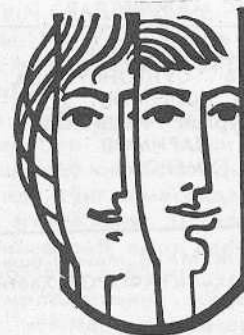

ЁШ ГВАРДИЯ

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ ВА
ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР
СОЮЗИНИНГ
ОРГАНИ

68
Август

Ойлик
адабий-
бадиий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

1982 йилдан
чиқа бошлаган

Бош редактор:

Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:

Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Улуғбек МУСАЕВ,
Фарҳод МУСАЖОНОВ,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Уриё ЭДЕМОВА,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Ғаффор ҲОТАМОВ.

Тошкент
«Ёш гвардия» нашриёти

Мундарижа

ТАНИШУВ

Темурпулат ТИЛЛАЕВ. Ворис. Қисса	3
Шуҳрат МАТКАРИМ. Урамда. Ҳикоя	24
Тўхтасин АЗИМ. Қўшни. Ҳикоялар	41
Луқмон БУРИЕВ. Бегимқул катта. Ҳикоя	46

НАФИС МАЖЛИСЛАР

Абдурахмон ЖУРАЕВ	20
Нафиса СУЛТОНҚУЛОВА	21
Илҳом ИСЛОМОВ	21
Саидбурҳон ҚОДИРОВ	22
Раҳим КАРИМОВ	22
Рифат ГУМЕРОВ	23

НАСР

Юсуф ЖУМАЕВ. Менинг ёшим нечада?	28
Абдурахмон ҒАФУРОВ. Ҳаётий ҳикматлар	50

НАЗМ

Тилак ЖУРА	44
------------	----

ПУБЛИЦИСТИКА

Нурли ҚОБУЛ. Виждон чироғи	56
Мадиёр СОЛАЕВ. Табобат: диагностика муаммолари	69
Тоштемир УНГБОВЕВ, Туроб ҲАСАНОВ. Мўмиё наслга таъсир қиладимиз?	73

АДАБИЙ ТАНҚИД

Шомирза ТУРДИМОВ. Ранго-ранг дунё	60
Тил сандиғи	59, 74

САНЪАТ

Шуҳрат РИЗАЕВ. Роман ва драма	63
-------------------------------	----

МАКТАБДАН МАКТУБ

Барно РАҲИМОВА. Шеърлар	27
Шуҳрат ДЕҲҚОНОВ. Сен бахтлисан, Лобар!	67

МУҲАББАТНОМА

ОЙБЕК	62
-------	----

ИНҚИЛОБ ЕЛҚИНЛАРИ

Абдулҳамид МАЖИДИЙ	74
--------------------	----

«ЕШЛИК» ПОЧТАСИ

«Характеристика»	75
------------------	----

ЕЛПИҒИЧ

Ваҳобиддин МАМАДАЛИЕВ. Кашандалар конкурси	78
Ҳошимжон МИРЗААҲМЕДОВ. Тошбақанинг аризаси	80
ТОМОШАБОҒ	80

ЁШЛИК

«Молодость»
ежемесячный
литературно-художественный
общественно-политический журнал
На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Раском: Х. ЛУТФУЛЛАЕВ
Техник редактор: Т. РАҲИМОВ
Корректор: Г. ЖУРАЕВА

Адресимиз:
700117, ЧГСП, Тошкент, Қатортол кўчаси, 60-уй

Т е л е ф о н л а р:
Бош редактор: — 78-94-05
Бош редактор ўринбосари: — 78-49-83
Масъул секретарь — 78-97-07
Проза бўлими — 78-97-58
Поэзия бўлими — 78-77-16
Публицистика, адабий танқид ва
санъат бўлими — 78-17-47

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд
қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди.

Бир босма листгача бўлган асарлар
авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз
тавсиясига кўра амалга оширилган
таржима асарлар қўлёзмасинигина
қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан
олинди», деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 30.06.87 й. да туширилди.
Босишга 28.07.87 й. да руҳсат берилди.
Р-10937. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист.
Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб
листи 12,6. Тиражи 327842 нусха.
Буюртма № 1193.

Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.

Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ ордени босмаҳонаси.

Тошкент,
«Ёшлик», № 7, 1987. «Ёш гвардия» нашриёти.

...Сенинг гўдак қалбинг нимани нохуш кўрган бўлса, ҳаммасини рад этдинг. Менинг овунчим ҳам, қувончим ҳам шунда-да!

Чингиз Айтматов

I

Бу йилги қиш ориқ-нимжон молларнинг шўри бўлди. Тўрт кундан бери кечаси қор ёғиб чиқади.

Саҳармардонда уйғониб ҳовлига чиққан Чала яна тизза бўйи қорни кўриб, дили хуфтон бўлди. Кеча томларни бир сидра тозалагунча ўпкаси оғзига тиқилиб, бўлари бўлган эди. Туни билан суяклари қизиби, аъзойибадани қақшаб чиқди. Узинг учун ўл етим деганлари шу-да. Чаланинг ўзи жон қойитмаса биров келиб қорни кураб берармиди?..

Чала оғзини катта очиб эснаганча супа устини қоплаган юмшоқ қордан бир ҳовуч олди ва кўзларини юмган кўйи юзини ишқалаб юва бошлади. Обдон ювингач, уйга кириб артинди, сўнг алмисоқдан қолган қирқямоқ қора чопонни эгнига илди. Шўрлик чопон неча йиллардан бери кийилавериби, ямоқ солиनावериби, масхарабозларнинг ажабтовур либосига ўхшаб қолганди. Лекин Чала бу «молтопар»ини кўча-кўйда кийиб юришдан орланмас, «Нима, мен шаҳар кўрган ўқишли домулланманми, арчилган тухумдек доимо сип-силлиқ бўлиб юрсам, — деб ўйларди, — эр йигитни эл жанданинг орасида танисин».

Чала даҳлизга чиқди ва тўрт кундан бери қор кечиб намиққан, сўнг тарашадек қотиб қолган этикни киймоққа чоғланди. У этикни қишин-ёзин яланг кияр — рўзғор, тирикчилик қистовидан пайтава ўрашга ҳафсала қилмасди. Ҳозир ҳам оёғини муздек этикнинг ичига суқиши билан эти жимирлаб кетди-ю, парво қилмади. Ҳечқиси йўқ, зум ўтмай югур-югур билан оёқлари этикнинг ичини арча чўғидай қиздириб юборади...

От бостирманинг қорини кураётганда тўсатдан Чаланинг боши чир айланиб кўз олди қоронғилашди. Кўзларини қаттиқ юмганча куракка беҳол суянди. Ё тавба, наҳотки қариётган бўлса? Йўғ-е, ҳали соч-соқолига оқ ораламай туриб-а? Умр дегани шунча тез ўтаркан-да... Ҳа, кучдан қолаётгани рост. Авваллари бу ишлар Чалага ишмиди? Энди боши айланиб ўтирибди...

Чала кўзларини оҳиста очиб яна ишга тутинди. Яна уюм-уюм қор «гуп-гуп» этганча ерга туша бошлади. Шу пайт Тожи аравакаш «тўрт оёғи»ни юргизди чоғи — қишлоқнинг нариги чеккасида пақ-пақлаб трактор мотори ўт олди. Дунёда ернинг ёриғини ямайман деб

тилганлиги сизларга маълум.

Келаси йил кузда республика ёш ёзувчиларининг навбатдаги семинар-кенгаши бўлади. Шу муносабат билан биз диёримиздаги барча ёш қаламкашларга мурожаат этиб айтамызки, сизлар қайси жанрда ижод қилманг, энг сара асарларингизни бизга тақдим этсангиз. Гарчи жавонларимизда беҳисоб қўлёзмалар навбат кутиб турган бўлса-да, биз имкон топиб сизларнинг асарларингизни журналхонлар ҳукмига ҳавола этамыз. Табиийки, бу сизларнинг ижодингиз ҳақида семинар-кенгашда кенг ва атрофлича фикр юритилишига восита бўлади.

Асарларингизни кутамиз, ёшлар!

Темурпўлат
Тиллаев

Ворис

Қисса

Азиз дўстлар!

Мана, қўлингизда «Ёшлик»нинг навбатдаги сонни. Анъанага кўра, у асосан янги номларни юзга чиқаришга қаратилган. Ўзингизга маълум, партия ва ҳукуратимиз адабиёт ва санъат оламига кириб келаётган истеъдодларнинг ғоявий-сиёсий тарбияси ва уларнинг профессионал маҳоратини оширишга эътиборни тобора кучайтираётир. Ўтган йили худди шу кунларда республика ёш ёзувчиларнинг анъанавий семинар-кенгаши бўлиб ўтган, ўнлаб бошловчи қаламкашларнинг турли жанрга мансуб асарлари муҳокама қилинган эди. Ёшларнинг ижобий баҳоланган бир қатор асарлари «Ёшлик»нинг ноябрь (1986 йил) сониди ёри-

юрганлар ўнта бўлса, биттаси — Тожи аравакаш. Мулла таҳорат олмай, қай гўрга бораркан, бу кўмиртка?!

Аслида ҳадисини олган одамга қор тозалашдан осони йўқ. Куракни ерга босмай ўз ҳолича итарсанг — бас.

От бостирма яримлаган ҳам эдики, нариги кўчадан аввалига эшакнинг узук-юлуқ ҳанграгани, сўнг қўй-қўзиларнинг бесаранжом маърагани эшитилди. Чала ижирғаниб ўша томонга тикилди. Қариб қўйилмаган Бойбўта карвон ўзидан ҳам қари кулранг ҳангисини миниб, бир куни — зўр кунига яратадиган қўй-қўзисини олдиға солиб, қаерни мўлжал тортиб ҳайдади экан? Э, Карвон, минг ўлиб-тирилганинг билан бир кунмас бир кун шу баттол келининг Ойсара тирик турса, сени шому сахар тиндирмаган бу жониворларингни-ку тинч қўймас! Ҳа, майли, Карвоним, танингда мадоринг бор экан, юриб тур. Тинмасанг, охир тинарсан, деган гап бор-ку! Сен ҳам бунда меҳмон, ҳаммамиз ҳам меҳмонмиз. Ҳеч ким бу дунёга устун бўлмас. Елғизгина Улмасимни деб қора тупроққа қоришиб юрибман-да. Итда тиним бор, менда тиним йўқ, Карвон!..

Чала қафтига туфлаб қолган ишни чамалаб кўрди. Яна ўн марта курак сурса, бугунгиси тамом, эртага — худо подшо.

Кўча бошидаги ҳовлидан аёл кишининг қарғангани эшитилди. Чала ўзича гапириниб қорни гуп-гуп ота-верди:

— Бақир-а, бақир, Қизан бойбича, кеча тушингга еттинчи эринг Салим қасами киргандир. У бечорани ичган қасамлари эмас, сенинг қарғишларинг ўлдирди-ёв! Нима бўлгандаям, оқшом тек ётганинг йўқ, эҳтимол, елдай келиб — селдай кетган Қизан бойбичали кунларингни туш кўргандирсан? Нима бўлгандаям, тек ётганинг йўқ. Бўлмаса бир тўқол эчкинияш шунча қарғайдими? Узи пешонангда бори шу бўлса!..

От бостирма ҳам қўлдан чиқди, лекин қўлнинг ҳам, белнинг ҳам жони қолмади.

Чала бостирмадан тушиб, мол-қолга бир сидра емиш солди. Аллақачон тонг отиб қишлоқда тирикчилик ташвиши бошланган эди: трактор тириллаганча қаёққадир йўл олган, узоқ-яқинда қўй-қўзилар маърашар, кимдир узук-юлуқ қарғанар эди.

Бир боғ қуруқ бедани елкалаб бораётган Чала от бостирма остига етай деганда дарвоза қаттиқ тақиллади.

— Бойбува, о, бойбува!

Чала бу йўғон овозни эшитмаётгандек тўхтаган жойида дарвозага қараб жим тураверди. У эндигина эл ичида «бойбува» номини олаётган эди. Шунданми, «бойбува» деб чақирганларини қайта-қайта эшитгиси келиб индамади, яна тоқат билан кутди. «Овозингдан айланай, укам, бор экансан-ку. Қаттиқроқ бақир!»

Чаланинг кўнглини топгандай йўғон овоз тағин бир парда кўтарилди.

— Ҳой, бойбува!.. Бойбува-а!

— Ҳо-ов, — деди Чала ва «шунисига ҳам шукр», деб ўйлади.

— Бу ёққа қаранг!

— Ҳозир!..

Лекин Чала изига қайтмади. Баланд от охурига беданинг ярмини жойлаб, қолган ярмини бостирма бурчагига қўйди ва устига эски шолчани ташлаб кўздан пана қилди. У ёқ-бу ёққа ивирсиб майда-чўйда юмушларни бажарди: нарвонни ерга ётқизди; кеча ташқарида қолиб кетган эгарнинг қорини қоқиб туширгач, омбортомга киритди; ўзининг хас-хашак илашган ўнгирларини обдан тозалади. Шундан Чаланинг «ҳозир» анча чўзилиб кетди. Лекин у буни ўйлагани йўқ. Керак

бўлса, кутсин. Бир дарди борки, келган. Ҳойнаҳой, сахармардондан Чалани соғиниб келмагандир.

Дарвозани очиб Чаланинг кўзи бўз отга мингашиб турган йигитларга тушди. Улар кутавериш анча бетоқатланган шекилли, қорга хийла туёқ излари тушган эди.

— Ассалому алайкум, Чала ака! — деди эгарда ўтирган буғдойранг, телпагининг қулоғини туширган миқтигина йигит.

— Валайкум ассалом, келинлар, — деди Чала ҳам салмоқлаб.

— Чала ака, сизни от сотади деб эшитдик. Бу оғайнимга бир от керак. Шунга келувдик, — деди буғдойранг йигит ортида ўтирган шеригини боши билан кўр-сатиб.

— Сен Ражаб бечора акамнинг ўғли Мамасолими-сан?

— Ҳа.

— Келбатинг Ражаб бечора акамга ўхшаб кетяпти-я! Лекин тикандан бол, гулдан заҳар яратаман дегани шу экан-да?.. Эй, сен — элқуёви..

Мийғида кулиб турган Мамасоли Чаланинг гапини бўлди:

— Мен Бойбўта карвонни ўғлининг куёви бўлман, Чала ака!

— Ҳа, майли, куёвлиқдан ўтган бўлсанг, эл оғаси, — дея Чала гапни улаб кетди. — Эй, сен эл оғаси, уловда туриб от савдо қилгани ҳеч кўрганмисан? Аввал туш, менга зоти зурриёдингни таништир. Оладиган молингни кўр. Сўнг киссанг кўтарса, савдолаш.

Чаланинг бу гаплари йигитларга таъсир қилди, бир-бирини туртишиб, кулишиб отдан тушишди.

— Ана, гап бундай бўпти-да, — деди Чала ва йигитларни ичкарига бошлади. — Мамасоликой, сен меҳмон билан у ёққа ўтавер. Мен ҳозир байтални олиб чиқаман.

Чала уларга от бостирмани кўрсатиб, ўзи уйнинг нариги ёнидаги қўтон томонга қараб юрди ва орадан бир фурсат ўтмай қўтон эшигидан саман байтални етаклаб чиқди. Байтал бурнидан буғ чиқариб пишқирди. Унинг пишқириғини эшитиб, ташқарида қолган Мамасолининг оти кишнаб юборди. От сабил сезгир ва ақлли жонивор-да. Саман қашқа келасолиб, хумдай бошини бостирма остигаги баланд охурга тикди. Боя Чала ташлаган кўм-кўк бедани қурт-қурт чайнай бошлади. Чала байталнинг ипини қозиққа боғлаб:

— Мамасоликой, мана шу жонивор бизнинг байтал, кўрсангиз. Боя сиз от дедингиз. Бизда от йўқ. Насиб бўлса, ёзининг охирига бориб қуланлайди. Қўлдан қўйганман, — деди.

— Ҳа-я, боя мен от дедимми? Тўғриси, от билан байталнинг фарқи бормайман. Қизиқмагандан кейин, қийин экан. Лекин мана бу қизиқади, — деб Мамасоли ёнидаги шеригини кўрсатди. — Бизга техникани айтинг. Бир зумда уруғ-аймоғидан тортиб, етти пуштигач санаб берамиз!

Мамасолининг баланд бўйли, қарашлари совуқ, қорамағиздан келган ошнаси байталнинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кўздан кечира бошлади.

— Ҳеч қўрқманг, меҳмон. Елинини ушласангиз ҳам тек тураверади. Озорланса, ўзим гардан, — деди Чала холисдан-холис туриб байтални синчиклаётган йигитга.

Бу гапдан кейин Мамасолининг ошнаси тортинмасдан саман қашқанинг сағрисини қашиб, туёқларини кўрди. Байталнинг бошини охурдан чиқариб лабини йирганча пайпаслаб тишларини санай бошлади. Меҳмон йигитнинг бу синчковлигини кўриб Чаланинг кайфи

учди: «Оёқни тираб савдолашмаса бўлмайти чоғи? Савдонинг анча ҳадисини олган шекилли, бу...»

Мамасолининг ошнаси байтални ордан кўздан кечириб, сўнг савол назари билан Чалага боқди. Чала унинг кўзларидан саман қашқа йигитга маъқул тушганини пайқади. Мол танлашда Чала ҳали адашган эмас. Икки баробар ортиқ фойда ташламаса, тунни тонгга улаб, совуқни совуқ демай, шу мол-ҳолни деб азоб чекишни Чалага ким кўйибди. Молни мол қиламан деган одамнинг жони унинг туёғидан қаттиқ бўлиши керак.

— Энди, бойбува, байтал менга ёқди. Айтинг, — деди меҳмон дўриллаб.

— Тиланг, иним... Яна меҳмонга ўхшайсиз, — деб сипойилик қилган бўлди Чала.

— Энди, бойбува, биринчидан, мен кўпдан бери отбозорини кўрганим йўқ. Иккинчидан, ўзим яқинда армиядан келганман. Учинчидан, шу сабил чавандозликка озроқ қизиқшим бор. Тўртинчидан, яқинда мана буларникига меҳмонга келувдим, тоғаси, «Бизда Чалабой деган киши байтал сотаман, деяртувди. Байтали жуда яхши-да», деганди. Бешинчидан, бу ёғи ўзингиздан қолар гап йўқ, бойбува.

Шу вақт уларнинг ёнида жимгина турган «техниканинг пири» Мамасоли гапга аралашди.

— Ҳа, Чала ака, буёқ асли Жарғинчидан. Туновгида бизникига келганда, тоғам байталингизнинг дарагини берганди. Шу-шу, бу чавандоз тушмагур, отингизга фойибона ошиқу беқарор бўлиб қолибди.

— От эмас, байтал бу, Мамасолибой. Байтал бўлганда ҳам юлдуз-қашқалар зотидан, — деб Чала мийиғида кулди. Чала кулмай ким кулсин, ахир. Боя уларнинг сиеғига қараб туриб, булар билан оёқни ерга тираб савдолашиш керак, деб ўтирибди. Иккови ҳам бориб турган галча-ку! Бўлмаса ўзлари олаётган молни бири кўйиб, бири мақтайдимиз?.. Чала юзига жиддий тус бериб одатдаги дийдиёсини бошлади:

— Сизга айтсам, укалар, йўқчилик қуриб кетсин. Утган ёзда иккита ҳўкимизни сотиб, шуларнинг пули йўқ бўлиб кетмасин деб, Деновдан иккита байтал олиб келувдим. Жониворларнинг иккаласи ҳам зотдор чиқди. Бировини туновгида Шойим чавандоз кўярда-кўймай икки мингга олиб кетди. Бунисини сотиш ниятим йўқ эди. Укамиз Бердибойни танисаларинг керак. Ушанинг оёғини чатмоқчи эдик. Ҳу, олдинроқ отамиз келган экан. Шунга пул керак. Энди, оғалар, ўзларингдан қолар гап йўқ. Биз йўқчиликдан сотмоқчи эканмиз, сиз тўқчиликдан байтал минмоқчи экансизлар. Мана кўриб турибсиз, мириладиган, чопиладиган, қулун берадиган байтал. Баҳоси — икки минг.

— Йўғ-е, Чала ака, инсофи борнинг баракаси бор, дейди. Инсоф билан айтинг, — деди Мамасоли Чалага ҳайрат билан боқиб.

— Ҳм... ҳи, ҳи, укагинам-ай, одамзотнинг куни темирга қолган ҳозирги замонда усти беҳишт бўлган бу жониворни минишни ҳамма ҳам уддалайвермайди. Отнинг қадрини ҳам, баҳосини ҳам от минган билади, — деб кесатди Чала масҳараомуз.

— Авваламбор, Чала ака, сизники от эмас, байтал. Ундан кейин байталга орзуманд мана бу йигит. Менга қолса отингиз икки юзга ҳам қиммат, — деди Мамасоли Чаланинг кесатиғидан ижирғангандек бўлиб.

Қишлоқдошлар ўртасида бошланиши мумкин бўлган кўнгилсизликларнинг олдини олиш учун ҳамда ўзининг байтал савдосини ҳам, қадрини ҳам билишлигини элсаройликларга бир кўрсатиб кўйиш мавруди келганини пайқаб жарғинчилик меҳмон гапга аралашди:

— Эй, бойбува, эй, Мамасоли! Бунақа гапларни

кўйинглар. Бойбува, берсангиз шу байталингизни бир яримга оламан.

Чала пинак бузмади. Аслида-ку, жарғинчилик меҳмон Чаланинг мўлжалидан бир-икки тош баланд айтди. Шундай бўлса-да, Чала ичидагини ташқарига чиқармай, гўё ҳали байталнинг ўз чўтидаги нархи айтилмагандек, гўё ҳали бу баҳодан бир оз норозидек пинак бузмай тураверди.

Мамасоли эса савдонинг тезроқ битишини кўзлаб бояги дилхираликни ҳам унутди:

— Энди, ҳа денг, Чала ака. Ё фойда қиларсиз, ё зиён. Бўлганига барака! — деди.

— Ув, мулла Мамасолибой, мен фойда қиламан десам, бу жониворни қиш ўтгач, орқасида диконгланган қулуни билан ҳозир сиз сўраган нархдан икки баробар ортиқроққа пуллардим. Уч ой қиш ўтмай қоладими? Йўқчилик қуриб кетсин, — деди Чала қишлоқдошнинг гапидан хафа бўлган оҳангда ва ниманидир домчўт қилгандек қошларини чимириб гапида давом этди. — Ҳа, майли, аввало, укамизнинг меҳмонлигини, қолаверса, шу баракали молнинг биздан кетиб бир қаровли қўлга бораётганини ҳисобга олиб, байталнинг бўлар баҳосини айтаман, бир минг олти юз.

Мамасоли ва меҳмон йигит бу Чаланинг қатъий гапи эканлигини билиб тортишиб турмадилар.

— Қўлни беринг, бойбува, — деди меҳмон. Чала бўғин-бўғинидан тарс-тарс ёрилган чўтир қўлларини йигитга узатди.

— Боринг-барака, — деди йигит Чаланинг қўлини силкиб.

— Бердим-барака, — деди Чала ҳам унинг қўлини силкиб.

Йигит Чаланинг қўлини кўйиб юбормасдан чайнаиб сўз бошлади:

— Энди, бойбува, шу нархда байталингизни оламан... Лекин пулни бир оз кам олиб келувдим. Ёнимда минг сўм бор. Шу, ҳозир...

Йигитнинг бу эмраниши Чалага ўтиришмади. Бундай яримжон савдони кўп кўрган. Қолган олти юзни олгунча она сути оғзидан келар-а, қўй, иним, бу гап бизга тўғри келмайди, деб ўйлади. Лекин сипогарчиликни қўлдан бермай:

— Энди, иним, отанг савдо, онанг савдо — ҳалол савдо, деган гап бор. Одамнинг гўшти эмас, лафзи ҳалол. Мен сизга лафз қилдимми, лафзимда тураман. Сиз ҳам пулни тўлиқ қилиб келинг, — деди.

— Бўлмаса, Чала ака, кечқурун уйда бўлинг, биз келамиз, — деди Мамасоли.

— Ҳўп, Мамасолибой, албатта уйда бўламан. Энди... бир пиёла чой ичайлик, — деб мулозамат қилди Чала.

— Йўқ, Чала ака, вақт бўлса кечқурун чойлашармиз. Биз ишга кечикяпмиз.

— Им-м, буёғи чатоқ бўлди-ку. Меҳмон уйдан қуруқоғиз чиқадими-а? — деди Чала гўё хижолат бўлгандек. — Ҳа, майли, йигитлар, хуш кўрдик, панойи худо.

Йигитлар отга мингашиб, Чала билан яна бир қур хайр-хўшлашдилар.

II

Эрталабки савдода ҳосият кўп: зум ўтмай биринг мингга айланади. Шу байтални Чала ўтган йили... Денов қаерда, савдодаги ёлғонни худонинг ўзи кечирад... Ҳузорнинг бозоридан ҳозирги нархнинг ярим баҳосига олувди. Қарабсанки, орадан бирор йил ўтмай ёртиси — ярим, ярими — бутун бўлиб турибди.

Чала уйга кираётиб, ҳамёнига тушадиган пулни ўйла-

ди. Уйлади-ю, ул кечкурунга қолганидан кўнгли хижил тортди. Нима бўлса ҳам анави олифта Мамасоли тоғасига ўхшаган бирорта даллолнухсани эргаштириб келмасин-да! Унақалар пишган савдонинг белига тепишадди. Шу икки ғалча «эл оға»ларининг ўзлари келсин, илойим... Чала эски кўрпага бошини буркаб ухлаб ётган ўғлига тикилганча туриб қолди. Буям бир кун одам бўлармикан? Бўлсин-де, илойим! Чаланинг бутун орзу-умидлари шундан-ку. Ёлғиз шу тирноқни деб дунёни кўтирди из босиб юрибди-ку. Нима бўлса ҳам йўриғидан юрса — бас.

Хонага кираверишдаги эски плита устида чойгум вақирлаб қайнаб турар, қопқоғи остидан ва жўмрагидан тўхтовсиз буғ пуркаётган эди. Чала унинг дастасидан ипирисқи латта билан ушлаб чой дамларкан, ўғлини уйғотди:

— Ув, полвон, қани турунг-чи. Ётаверасизми? Одамлар дунёнинг ишини бажариб келдиямки, сиз ётибсиз, бутни кўтариб.

Улмас учиб ўрнидан турди. Ахир қор баҳона, роса уч кун мактабга бормади-ку! Яна чорак охирида-я. Ҳойнаҳой, бугун ҳаммага жавоб бўлади. Қишки каникул бошланади...

Улмас ялангбош, кўйлакчан ташқарига чиқаётувди, отаси тўхтатди.

— Кийиниб чиқ! Ташқарида қуёш чарақлаб тургани йўқ. Кечаям тун бўйи қор ёғиб чиқибди.

Улмас изига қайтди. Бошига қуроғи чиқиб яроқ бўлиб қолган тулки тери телпагини, эгнига бир оз рангини йўқотган, лекин ҳали ямоқ солинмаган қора чопонини кийди. Тулки терисини отаси бундан ўн йиллар олдин — ўшанда Улмас тўрт-беш ёшларда эди — машҳур овчи Турдималик Қатоғондан роппа-роса ўттиз сўмга сотиб олганди. Жунлари майин ва силлиқ, салгина эпкинга ҳам гоҳ оқиш, гоҳ сарғиш рангда товланадиган бу тери икки-уч йил унутилиб, рўзгорнинг кўздан пана бирор жойида ётди. Улмас мактабга борган йили Чала тулки терисини Қаршига олиб бориб тиктариб келди. Янги телпак Улмасга бир оз катта эди; Чала узоқни ўйлаб устага ўлчамни пича катта берганди. Ҳали буни Улмас яна ўн йил «тепкилаб» кияди.

Чопон ҳақида гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Қолаверса, ота-ўғилнинг чопони ўртасида осмон билан ерча фарқ бор: отасиники қирқ ямоқ, ўғилники ямоқсиз; отасиники таги қирмизи беқасам, ўғилники оддий қора сатин; отасиники ўн беш йилдан бери «тепкилаб» кийилса, ўғилники ҳар беш-олти йилда — бола бўлгач, ўсади-да — янгиланади. Авваллари чопонни Чаланинг онаси тикиб берарди. Мана, неча йилдирки, Чала билан ота-онасининг ораси бузилиб, чопонни бозордан олишга тўғри келяпти. Ҳозир Улмас елкасига илган чопон бундан уч йил олдин Шаҳрисабз бозоридан олинган эди. Буни ҳали яна икки-уч йил кийса бўлади.

Ҳовлига чиққан Улмаснинг кўзлари оппоқ қордан қамашиб ҳеч нарсани кўрмай қолди. У кўзларини қисганча атрофга завқланиб боқди. Уҳ, ҳамма ерни яна тизза бўйи қор босибди-ку! Каптарлар, чумчуқлар кўринмайди, қаёққа кетди экан уллар? Отасиям ҳазил одам эмас, ҳадемай томларни кураб ташибди. Йўллар ҳам тизза бўйи қордир? Болалар мактабга қандай боришар экан?

Улмаснинг ёдига яна мактаб тушиб таъби тиррик бўлди. Уч кундан буён мактабга бормаганини пакана синф раҳбари ҳеч кечирмас-ку, яна «тўнка», «исқирт», «тир-тир», деб бақириб қўяверса керак-а? Қанийди, шу пакананинг ўрнига Норбой муаллим синф раҳбари бўлса!..

Улмас уйга кирганида отаси бир уюм нонни ивитиб олиб «хўрп-хўрп» чой ҳўпларди. Қишин-ёзин у чой ичаётганда «чип-чип» терга ботади. Улмас дераза тоқчасидан кирчимол сурп халтани олиб отасининг қаршисига чўқди. Халтани очиб аввал отасининг пиёласига, кейин ўзиникига новвот солди. Халтанинг оғзини ипи билан яна боғлаб қўйди, қурт-қумурсқа кириши ё беҳосдан кўтарганда тўкилиб кетиши мумкин.

Терга ботганча чой ичаётган Чала хаёлан бугунги куннинг режаларини тузарди: Улмасни дарсдан олиб қолиб (мулла бўлармиди!) қўйлар билан жингилзорга юбориши, ўзи тушгача тўрт кунлик қор туфайли шилтаси чиқиб кетган қўтонни тозалаши, тушдан кейин қорамолларни, байтални дарёдан суғориб келиши, сўнгра то кечга қадар қўлбола дастгоҳда бир ҳафтага мўлжаллаб макка поясини қирқиши керак.

Истар-истамас чой ичаётган Улмас бугун мактабда бўладиган дилхираликни ўйлаб эзилиб ўтирарди. Нимани баҳона қилса экан? Барибир пакана Мингноров ишонмайди. Ҳамма баҳоналар ҳам эскирган, лекин пакананинг заҳаролуд дўқлари ҳаммаша янгиланиб туради. Отаси айтгандай, у иягига ем берган бир жаржақ-да! Ҳайтовур, ҳаммасидан ҳам болаларни гиж-гижлагани ёмон. «Улмас тўнка», «Улмас прогулчи», «кал эчки», «Улмас ипирисқи» деб бутун синфни жўр қилдириб айтдиргани ортиқча. Буям майли. Олган лақаби синфда қолса гўрға эди. Танафусда бутун мактабга ёйилади. Шармандаликни ўшанда кўрасиз... Нима бўлганда ҳам бугун эртароқ бориш керак. Улмас номигагина нонушта қилган бўлдию рўзгорнинг турли ашқол-дашқоллари ивирсиб ётган хонадан папкасини қидира бошлади. Улмаснинг бу тараддудини кўриб Чала сергакланди.

— Ҳа, полвон, нима ташвиш? — деди у ўғлига қарамасдан пиёлага чой қуяркан.

— Мактабга, — деб қисқа жавоб қилди Улмас.

— Бугун ҳам бормаисиз, полвон, шу мактабга... Оромида нонушта қилиб ол. Кейин қўйларни жингилзорга ҳайда! Пешинда қўлим бўшаса, ўзим бораман, — деди Чала папка қидиришдан тўхтаб тикилиб қолган ўғлига.

— Ота... мен бугун мактабга боришим...

— Валдирама, бас қил! Нон емасанг, бор қўйларни ҳайда!

Улмаснинг кайфияти баттар тушиб кетди. Пакананинг зардасини билмайди-да, билганда бундай демасди. Лекин отасининг буйруғини бажаришдан бошқа чора йўқ. Улмас иккиланганча қўтонга борди. Бирдан унинг кўзига отаси ҳам, пакана синф раҳбари ҳам ёмон кўриниб кетди: ахир иккови ҳам буюришни билади — кўнгилга қараш йўқ. Улмас тинмай маъраб уни искаётган қўй-қўзиларга ҳам парво қилмай охурнинг бир чеккасига ўтирди.

«Нима қилиш керак?!»

III

Чала нонушта қилди. Сўнг ўзини бир оз сандалга тоблаб ётди. Чарчоғи ёзилиб яратганга шукр қилди. Аммо ташқарига чиқиши биланоқ дарду дунёси қоронғи бўлиб кетди — қўй-қўзилар ҳамон қўтонда эди. Наҳотки, ахлоқ бола ҳали ҳам ўша мактабининг ўйлаб ўтирган бўлса? Боя чиқаётганда тумшайиши ёмон кўринувди-я!

Чала қўтон эшигини очган заҳоти Улмас учиб ўрнидан турди. Лекин жойидан жилмади.

Эҳтимол, у отасини кўрган замони кўйларни ташқарига ҳайдашга тутинганда Чаланинг бунчалар жаҳли чиқмасмиди. Улмаснинг серрайиб туриши Чаланинг ғазабини кўзгаб юборди. Бу — бориб турган беписандлик-да! Бу бола эртага гап қайтаришдан, индинга басма-бас тиллашишдан, янаги кунни ёқалашишдан қайтмайди. Йўқ, аввал яхши сўзлаб йўриққа солиш керак. Яхши гап билан илон инидан, ёмон гап билан мусулмон динидан чиқибди. Чала ўзини босиб, шайтонга ҳай берганча:

— Ҳа, полвон, нима гап? Ҳалиям шу ерда безрайиб, кесак бўлиб ўтирибсиз? — деди, лекин гап оҳангида қаҳр ва ғазаб туйғуси жилва қилди.

Улмас ерга боққанича тўнғиллади:

— Бугун мактабга боришим керак. Чорак охири. Синф раҳбаримиз...

Ўғли минғирлаб сўзлаётган бўлса-да, Чала унинг гапларини аниқ-тиниқ эшитди. Айниқса, «синф раҳбари» деганида миясига қон урди. Наҳотки, ўғлига ота сўздан қандайдир жаржақ синф раҳбарининг гапи қадрли бўлса? Йўқ, бунга тоқат қилиб бўлмайди. Улмасни деб синф раҳбари эмас, Чала умрини ўтказяпти.

— Ҳой, мактабчи, мен сенга бир тийинга қиммат мактабниям, муаллимларниям унут, деганими эсингдан чиқардингми? Нима, ўша синф раҳбаринг аэроилми жон олувчи?! Наридан борса, бир саводсиз вайсақи-да. Туновгида тракторнинг қора мойига ботиб юривди. Энди бировларнинг боласига хўжайинлик қиладиган бўлиб қолибди. Дипломни ҳам сотиб олган у савдогар. Иил — ўн икки ой бозордан чиқмай узум сотади. Яна у маълим эмиш. Ургилдим ундай домуллодан! Ҳайда кўйларни, ҳозир синф раҳбарингни кўрсатиб қўяман, ҳайда!

Чала бақириб чуқ-чуқлаганча кўйларни ўнгири билан уриб ҳайдай бошлади. Кўй-қўзилар қўтоннинг очиқ эшигидан ташқарига интилдилар. Тиқилинча онасидан ажралиб қолган кўзичоқлар юракни эзиб тинмай маърашарди. Ниҳоят, қўтон бўшаб, фақат ота-бола икковигина қолди, холос. Улмас ҳали ҳам ўша жойда ер синглаб жим турарди. Буни кўриб Чаланинг жон-пони чиқиб кетди.

— Ҳой, серри! Кеча энанг ўлгандай, ҳалиям жойингда музлаб турибсанми? Энангнинг ўлганига ўн йилдан ошди чоғи? Чиқ кўйларнинг ортидан, ҳой бир туёқ! Сенинг...

Улмас умрида биринчи марта отасининг кўзига тик боқиб бақириб юборди:

— Ота!

Биров юзига қўққисдан шапалоқ тортгандек, Чала сесканиб тушди. Улмасми шу бақирган? Мана, меросхўринг охири юзингга тик боқди ҳам, боқди... боқди-я!

— Ота, бугун мактабга боришим керак, тушундингизми? — деди Улмас. Овози негадир йиғламсираб чиқди. Отасининг ҳеч тушунмаётгани алам қиладиган эди.

Чалага ўғлининг бу ўксиниши ҳам нафрат, ҳам ижирғаниш бўлиб туюлди.

— Нима дединг, ҳой бир туёқ? Яна бир қайтар, шу тилингни суғуриб олай! — деб Чала Улмаснинг устига бостириб борди, ажабо, авваллари йиғлаб қочадиган бола энди безрайиб қараб тураверди. Чала ўғлига етиб-етмай тарсаки тортди, безрайган безбетнинг жазоси шу! Чала яна тарсаки тортаётганда Улмаснинг кўзлари жиққа ёшга тўлди.

— Уринг! — деди у кўз ёшларини оқизиб тик боққанча. — Уринг, барибир, бугун мактабга бораман!

Чаланинг қўли ҳавода муаллақ туриб қолди. «Ўладиган ҳукиз болтадан тоймас», деб ўйлади.

— Йўқол, бир туёқ, лаънати! Асли онангнинг уруғи паст эди. Уруғингга тортдинг-а, нокас! Бор, йўқол, ўша саводсиз малимларингнинг олдига, йўқол!

Улмас югурганча қўтондан чиқди. Чала боя ўғли ўтирган охурга ҳорғин чўқди.

IV

Улмас мактабга етиб келганида аллақачон қўнғироқ чалинган, болаларнинг оёғидан тушган иржит қор парчаларидан ифлосланган узун йўлак сув қуйгандек жим-жит эди.

Улмас кўрқа-писа синф эшигини очиб, ичкарига бош суқди. Уҳ, аэроил Қиличеванинг дарси экан-ку!

— Муаллима мумкинми? — деди у овози титраб.

Журнал тўлдираётган Қиличева пинак бузмади. Бу синфда Чаланинг ўғлидан бошқа яна ким дарсга кечикиб келарди.

— Эшикни орқасидан ёп! Мумкин эмас! — деди у зарда билан журналдан бош кўтармай.

Улмас эшикнинг оғзида каловланиб тураверди.

— Мен сенга айтяпман, Турдиев! Чиқиб кет! — деди Қиличева қаҳр билан боқиб.

Улмас тисарилиб ортига бурилдию секин эшикни ёпди, «шу аэроилнинг жаҳли чиқмасин...» Лекин йўлакда сўппайиб тураверса ҳам бўлмайди, ҳали замон «Ўқитувчилар хонаси»дан директорми ёки Мингноровми чиқиб қолиши мумкин. Тезроқ кўздан панароқ бирор жойга — ошхона ортига, ё спорт залигами кетгани маъқул. У ерда биров билан бировнинг иши йўқ.

Улмас кейинги пайтларда нимагадир дарсга кечикса уяладиган, қаттиқ гап эшитса изтиробга тушадиган бўлиб қолган эди. Қани буни отаси тушунса. Йўқ, у тушунмайди. Отасига мол-ҳол, иш бўлса — бас. Лекин анави пакана Мингноров билан аэроил Қиличевага ўхшаган мирза мирқуруқлар бир ой жағига ем бериб топган пулни отаси уйда туриб, мол сотиб топади. Улмас бунинг учун елиб-югуриб ишлаш кераклигини, отасининг гаплари ҳақростлигини билади. Аммо у мактабда ўқимайди-да. Пакана Мингноровнинг заҳаролуд сўзларини эшитмайди-да. Йўқса, Улмасни уч кунлаб дарсдан олиб қоладими? Бояги дилхираликлар ҳам бўлмас эди.

Улмас секин юриб ошхона ортига ўтди. Энди танаффусгача шу ерда жон сақлаши керак. У пана жойда турганча уйдаги кўнғилсизликни ўйлай бошлади. Отаси, ҳой бир туёқ, йиғиштир ўша мактаб-пактабингни, саводсиз малимларингни ёдиндан чиқар, дейишдан бошқа нарсани билмайди. Тагин нима дейди денг. Пулинг бўлмаса хор бўлар эмишсан. Лекин пакана Мингноров ва аэроил Қиличевалар саводсиз бўлса ҳам ҳар битта сўзи баданни тешиб ўтади. Отаси буни билганда шунақа демас эди.

Айниқса, Мингноровнинг заҳардан ҳам аччиқ танбеҳлари одамни зада қилиб юборади. Худди бошқа ўқитувчи йўқдек тўрт йилдан бери шу пакана — синф раҳбари. Айрим синфларнинг раҳбарлари ҳар йили ҳатто баъзилари йилига икки-уч мартадан алмашади. Бу қари пакана эса Улмасларга ёпишиб олган. Синфдаги биронта бола ҳам, ҳатто «бой», «бек», дея эркалатса-да, Асад ҳам уни ёмон кўради. «Мингноровдан сираям кўрқмайман. Уйимизга борганда ёнида бемалол гап сотавераман», деб гердаяди Асад. Аслида у кимсан, бош ҳисобчининг ўғли эканлигини болаларга кўрсатиб қўйиш учун мақтанади. Шоди лавзага ўхшаганлар бунга учиб, унинг атрофида гирдикапалак бўлгани-бўлган. Майли, Шоди лавза пакана Мингноровнинг эркаси Асадга хушомад қилаверсин. Улмаснинг

хушомадга куни қолгани йўқ. Асадга кучи етмаса-да, ундан кўрқмайди, буни болаларга исботлаб кўрсатган ҳам.

...Жанжалга Пакана сабабчи бўлган эди. Барча ўқувчи жўровоз бўлиб «Улмас прогулчи — кал эчки!» дея синфни бошларига кўтариб бақирганлари етмагандай, танаффусда бу гап бутун мактабга ёйилди. Бир-бирига навбат бермай, «Улмас прогулчи — кал эчки!» деб қичқираётган болаларнинг шовқинидан Улмаснинг боши ғовлаб кетди. Бундай қараса, Асаднинг укаси Самад сариқнинг ҳаммадан авжи баланд. «Тўхта, ҳозир Давроновнинг ўғли бўлмай, пошшонинг боласи бўлсанг ҳам жафингни ўпирмасам...» Улмас югурганча унинг устига бостириб борди.

— Овозингни ўчир, ўв, Самад сариқ!

Самад ҳам, бошқа болалар ҳам анграйганча жим бўлиб қолишди.

— Учирмайман! Прогулчини прогулчи, дейди-да! Улмас прогулчи — кал... — деди Самад сариқ ва шарақлаб келиб тушган тарсакидан ўкириб йиғлаб юборди. Улмас ҳали ўзини ўнгламай туриб қаршисида Асад синфбоши пайдо бўлди. Зум ўтмай болалар ҳам, дарахлар ҳам — ҳамма нарса чирпирак бўлиб айлана бошлади. Ярқ этиб кўзидан олов чиқиб кетди... Ушанда янги ўқитувчи Норбой муаллим келиб қопмаганида Асад уни ўрнидан туролмайдиган қилиб ташлармиди. Норбой муаллимни кўриб аввал Асад, сўнг Улмас ётган жойидан сапчиб турди. Улмаснинг кийим-бошлари тупроққа беланган, Асадники топ-тоза эди.

— Қани, бу ёққа юринглар-чи, — деди Норбой муаллим ва уларни «Пионерлар ҳонаси»га бошлаб кирди. Шу пайт кўнғироқ ҳам чалинди.

Хона кенг, шинамгина экан. Бу хонага Асад ҳар куни кириб чиқади. Улмаснинг эса биринчи бор кириши эди. Аълочи ё жамоатчи бўлмаса бу ерда унга нима бор?

— Хўш, Давронов?.. — деди Норбой муаллим Асадга яқинлашиб.

— Мана бу ўзидан кичик болаларни уряпти экан, — деди Асад қалтираб.

— Кимни урди? Сени фамилиянг?.. — дея ниманидир эшлагга уринди Норбой муаллим.

Улмаснинг ҳуши бошидан учди: қачонлардан буён Норбой муаллимнинг кўзига кўринмасликка тиришиб, қочиб юрган эди. Энди таниб қолса, бундан ортиқ шармандалик бўлмас!

...Роппа-роса икки ой муқаддам, авжи баҳор пайти — тонг қоронғисига отаси уйғотди;

— Туринг, ҳой полвон, туринг-чи. Бозорга борамиз!.. Қулоғининг тагида тўп отса ҳам Улмас уйғонмас эди. Лекин бозор... Улмас кўзларини уқалаганча ўрнидан турди. Отаси билан Қаршига элтадиган йўлга чиққанларида ҳали осмонда маржон-маржон юлдузлар бор эди.

Йўл ёқасида машина кутаётганларида даставвал узоқдан битта чироқ кўринди. Еруғлик бора-бора икки-та бўлди. Кенг йўлни ёритганча яқинлашиб келаётган қўш чироққа отаси қўл кўтарди. Улкан машина улар турган жойдан анча ўтиб қаттиқ ғийқиллаб тўхтади. Кабинага аввал отаси миниб, сўнгра Улмаснинг қўлидан тортиб чиқарди, ҳаялламай йўлга тушишди.

Улмас гоҳ тасмадек ялтираб ётган асфальтга, гоҳ индамай олдинга термулганча рулни бошқариб бораётган мўйловли йигитга боқиб ҳаяжонланар эди. Шофёрларга маъза-да. Улмас ҳам каттарса, албатта шофёр бўлади. Асадга ўхшаганларни машинасига миндирмайди ҳам.

Улар Қаршига келиб машинадан тушганларида ҳа-

лиям кўкда юлдузлар чарақлаб турарди. Отаси бунча эрта уйғонмаса? Нақ ярим кечада йўлга чиққанга ўхшайди... Мана, шаҳар... Ғуж-ғуж чироқлар, қават-қават уйлар.

— Анграйманг, полвон, орқамдан юринг, — деди отаси уни туртиб.

Бозорга бирпасда етиб боришди. Ҳар жой-ҳар жойга ўрнатилган симёғочлардаги чироқлар хира нур тара-тар, қўй-эчки, сигир-бузоқларнинг ипидан ушлаб турган одамлар сабр-тоқат билан харидор кутишарди. Қўй-қўзилар тинмай маърашиб, қорамоллар бўкириб пишиқарди. Молбозорининг шовқин-суронидан Улмас ҳайратда эди. Ана бозору мана бозор! Анови томдек ҳўкизлар бир-бири билан шохлашиб қолса-ку, роса томоша бўларди-я...

Чала Улмасни бозорнинг ҳолироқ бир чеккасига бошлаб борди. Ичига нимадир солинган халтани қўлига тутқаздию ўзи жадал бозор оралаб кетди. Улмас ғира-ширада куймаланаётган одамларнинг қайси бири отаси эканлигини ажратолмай қолди.

Бу пайт Чала қорни катта ҳайбатли жайдари сигирни савдолашаётган эди.

— Қани, ака, айтинг, говмуш қанча бўлди?

— Тиланг...

— Энди, айтиш мол эгасидан-да.

— Айтсам, зотдор... сутли... бола берувчи... ана исботи, — дея чайналди у ва сигирнинг ёнидаги тарғил бузоқчани кўрсатди. — Сигиримизнинг бўлар баҳоси бир ярим.

— Эҳ-ҳе! Ака десам, ёшимиз тенгга ўхшайди. Сигирни сотгани олиб келганмисиз, ошна? Ё бир мозорбости қилиб бозорни айлантириб келай, дедингизми?

— Оғайни, олсангиз шу, — деди молнинг эгаси ижирғаниб.

— Эви билан айтсангиз, албатта оламан, — деди Чала. — Етти юзни бераман.

— Қўйинг, ошна, бозорни бир айланиб келинг.

Чала жавоб қайтаришга ҳали оғиз жуфтламасдан туриб, уларнинг ёнида одмигина кийинган басавлат бир киши пайдо бўлди.

— Қани, сиз олмоқчимисиз бу жайдари сигирни, — деди у Чалага.

— Йўқ, ака, раҳмат. Мен ҳам сиздек бетараф бир савоб эгасиман, — деди Чала шошилиб. — Бу одамга сигирингизни етти юзга баракасини беринг, деяпман, унамаяпти. Ҳали мен айтган етти юз кимнинг киссасида. У одам ҳали тоғдами, тошдами, чўлдами, худо биллади...

Даллол ўз гавдасига ярашмаган чаққонлик билан энгашиб сигирнинг елинини тортиб кўрди, сағрисига шаппатилаб сигирни жойидан жилдирди.

— Бу сигирнинг бугунги бозор баҳоси саккиз юз эллик. Шунда ҳам ҳай-ҳайласа! Бўлари шу, бундан зиёд бўлмайди, — деди у Чалага қараб ва кутилмаганда қандай пайдо бўлган бўлса, шундай билдирмасдан ғойиб бўлди. Чалага унинг «жайдари мол» деб белисанд гапиргани ёқди, сигирнинг баҳоси бир тош пасайди. Басавлат даллолнинг бу «одил ўлчови» мол эгасига ҳам нохуш таъсир қилди. Тун бозор-чин бозор деганлари тўғрига ўхшайди, деб ўйлади. Назарида, зум ўтмай тонг отиб, эндигина қизиётган бозор дарров тарқаб кетадигандек, ёлғиз ўзи сигири билан сўппайиб қоладигандек туюлди. Унинг бу ҳолати Чалага ўн беш кунлик ойдек равшан эди. Ахир йигирма йилдан бери бекорга бозор кезадими? Яна бир оз галдиратса — бас.

— Ана, сигирингизнинг бугунги бозор нархиниям эшитдингиз, — деди Чала салмоқлаб. — Бўлар гапни айтганда, молингизни оладиган одам манови бузоқ-

чани наф билади. Бўлмаса сигирингизнинг ўзи пачоқ бор жайдари мол-да. Янаям, ҳали бу жонивор қочганми, қочмаганми...

— Қочган, ака, қочган, — деди молнинг эгаси бидирлаб. Чала унинг гапига эътибор бермай сигирнинг ортига ўтиб қаради.

— Ови салқи ташламаган. Ҳали тўхтамаган чоғи... Майли, гўр бўлсин, олган барака топса бўлди-да, — деди Чала сигирнинг сағрисига секин-секин шапиллатиб ураркан. Сигир безовталаниб жойидан жилди.

— Хўш-ш, жонивор, — дея молнинг эгаси сигирнинг ипидан тортиб қўйди ва Чалага юзланди. — Топади, ака, ишонинг, бу ўзимизнинг хоназот мол.

Чала энди нарх айтиш мавруди келганини сезди:

— Ҳа, бўпти, келинг, сигирингизнинг баҳоси бояги одам айтгандай бўлсин, саккиз юз эллик?!

— Энди, ака, мен ҳам бир зарурият туфайли сотяпман. Отам касал. Бу ёғи ўзингизга маълум, мусулмончилик деган гаплар бор. Қишлоқда бир-иккитаси шу нархда сўровди. Энди қайтариб олиб борсам уят бўлар. Келинг, тўққиз юзга розиман.

Чала сигирни бошқатдан яна синчиклаб кўрди: тирсиллаб турган елинни бир-бир тортиди, сағрисини қашиб қўйди, қулоғининг ичларига қаради, лабини йириб тишларини санаб боқди.

— Кўраверинг, ака, тоза мол...

— Қани, ука, беринг қўлни! Бор барака, тўққиз юз.

— Барака топинг, — деди молнинг эгаси Чаланинг қўлини силкиб...

Молбозорининг ғала-ғовури Улмасни толиқтириб қўйди, зерика бошлади. Бунинг устига қорни оқаганидан кўнгли озиб, ўқтин-ўқтин ичи ғўлдирадди. Худди шу пайтда отаси келиб қолди ва шоша-пиша Улмаснинг қўлидаги халтани олиб очди-да, ичидаги нарсани чиқарди. Бу — сур ёқаси ҳар жой-ҳар жойидан ярғоқ бўлиб, ранги оқариб қолган эски пальто эди. Отаси унга шу пальтони кийгизди, сўнг билагидан қаттиқ ушлаб:

— Менга қара, биров гап сўраса миқ этиб оғиз очмайсан. Тушундингми? — деди ва қаёққадир судради. Улмас этаклари билан ер супурганча унга эргашди.

— Ув, бола, оғзинг очилмасин! Манавини ушла! — деб бақариб берди Чала. Улмас унинг қўлидан сигирнинг бошвоғини олди. Бу вақтда атроф ёришган, бозор авжи қизиган палла эди.

Эрта туришга одатланмаган, кўзларига уйқу тикилаётган Улмас атрофдан бақариб-чақираётган, талашиб-тортишаётган одамларга бепарво боқар, оладиган молини индамай-нетмай олиб кетаверса бўлмасмикан, деб ўйларди.

Чала эса ҳар замонда бозорни бир айланиб қайтар ва яна Улмаснинг ёнига келиб атрофга олазарак боқарди.

Вақт ўтиб борар, нимагадир Чаланинг олдига бирор-та ҳам харидор яқин йўламас, ора-сира келганлари ҳам нархини сўради-да, индамай жўнаб қоларди. Чала ташвишланар, наҳотки, адашган бўлсам, ё ҳали бунақа бўлимли жайдари сигир оладиган «киссаси катта»лар келмадимикан, деган хаёлларга борар, ўз-ўзини овуларди. Ана бозор деворидан қуёш мўралади ҳамки, бели бақувват харидордан дарак йўқ. Қуёш терак бўйи кўтарилганда Чаланинг дилига чироқ ёқса ёришмасди. Наҳотки, қуруқ қайтса, сигир-бузоқни уйга олиб борадими энди? Наҳотки, ўн йилдан бери шу бозорнинг нонини еб юрган Чала, ўн минг жонли Элсаройда молларнинг синчиси деб танилган Чала бугун адашган бўлса?! Йўқ, у адашмади. Ахир бу молни сўйиб сотганда

ҳам минг сўм ташлайди-ку! Аслида, кўримли мол оладиган «киссаси катта» харидорлар бугун бозорга келмагани рост...

Чала шу тахлит хаёллар гирдобига ғарқ бўлиб турганида эгнига ялтироқ чарм куртка кийган узун бўйли, ориқнаа бир йигит сигирни айланиб кўра бошлади.

— Сотасанми, ошна? — деб сўради у дўриллаган овозда.

— Киссангиз кўтарса, албатта сотамиз, — дея Улмаснинг ўрнига Чала жавоб қайтарди.

Йигит ўгирилиб, Чалага қаради. Унинг тунд юзида, ёшига мос бўлмаган ўткир нигоҳида бир шиддат бор эди. Йигитнинг бу боқишидан чала сесканиб тушди. Танишга ўхшайдими? Йўғ-е, манови шими чиппа ёпишган оёғини кериб туришидан, башанг кийинишидан, қўлларининг оппоқлигидан, қўйингки, туриш-турмушидаги кибр-ҳаводан бирорта олифта шаҳарликка ўхшайпти. Ишқилиб, ёмон кўздан асрасин-да!

— Тоға, буни бозор дейди. Чўнтаги кўтарса ҳам, кўтармаса ҳам сўрайверади, — деди йигит пичинг оҳангида.

— Ҳа, энди биз омади гапни айтдик-да, иним, — деб Чала бир парда паст тушди.

Йигит ўнг қошини хиёл чимириб, Чалага гап қотди:

— Бўлмаса, айтинг нархини?

Чала унга бошдан-оёқ разм солганча ўйланиб қолди. Бир оздан сўнг:

— Энди, жиян, бу мол аслида меники эмас. Манови сағир боланики, — деб гап бошлади. — Бунинг энаси бечора туновгида бизникига келиб, болам, сигирим бор, шуни сотиб беринг, кичкиналаримнинг қўлини ҳалоллатмоқчиман, деб эди. Бу боласини менга қўшиб бозорга жўнатди. Кўриб турибсизки, мана, Улмасбой иккаламиз бозордамиз. Лекин зотдор, кўримли мол оламан деган бели бақувват бойваччалар келмаяпти. Ё Улмасбойнинг уйдан бу сигирнинг ризқи кўтарилмаяптими?..

— Эй, тоға, гапни қўйинг. Сигирнинг бўлар баҳосини айтинг. Дунёда жинимдан ёмон кўрганим — даллолар. Кўп гапираверсангиз, зум ўтмай атрофимизни босиб кетишади.

— Сигирнинг дод баҳоси бир ярим!

— Қўйсангиз-чи, ҳар нарса эви билан-да.

— Ҳа, жиян? Киссанг кўтарса оласан, десам жаҳланасан. Бу жониворнинг нархи сен ўйлагандек ҳемири пул бўлганида нақ чошгоҳгача бу ерда турмас эдик. Дори баланд бўлгани учун турибди-да, ай, жиян-а! — деди Чала ва уни ўзига яқин олгандай елкасига қоқиб қўйди.

— Сигирингиз минг сўм! — деди йигит яна ўнг қошини чимириб. Унинг овозида қатъият ва ғурур бор эди. Чала буни фаҳмлаб, темирни қизигида босиш керак, деб ўйлади.

— Жиян, қарасам, сен пулли одамнинг боласига ўхшайсан. Аввало, молга қара, жайдари, йирик, бузоғи ҳам бор. Жайдари молнинг ҳеч шундай йирингини кўрганмисан? Биламан, кўрмагансан! Бу — зотдор мол. Насиб бўлса молхонангни молга тўлдиради. Лекин энг муҳими, сағирларнинг моли. Берган пулинг савоб учун хизмат қилади. Мана бу сағирлар ҳам — бир кун келиб, сендай бойвачча йигит бўлса, сени олқар, улар олқамаса худо олқар!.. Сенга бу гапни бир маслаҳат-гўйдек айтяпман, пулинг бўлса шу молни қўлдан чиқарма!

— Насиҳатдан аввал, сигирнинг бўлар нархини айтинг, тоға. Пул топилар...

— Айтсам, жиян... бир минг уч юз!

— Эй, тоға яна пича пасайинг!

— Үв, жиян, икковини ҳозир олиб бориб сўйсанг ҳам бир минг уч юз сўм туради. Лекин ҳеч кимнинг бу зотдор жониворларнинг қонига зомин бўлгиси келмайди. Сендай тўрт мучаси соғ, тоғни урса талқон қиладиган йигитдан бирор юз ё икки юз сўм кетса, манави етимларга кетар... Яна шунини ёдингда тут, жиян: бу молни олсанг, кунингга куйсанг ҳам, пулингга куймайсан. Кўз очиб юмгунча анови бузоқчининг ўзи бир ярим минг туради. Ҳа, жиян, гапимга ишон!

Йигит гоҳ Улмасга, гоҳ қориндор сигирга қараб-қараб қўяркан:

— Майли, шу сигирни оламан, — деди ва чўнтагидан бир ўрам ўн сўмлик чиқариб Чалага узатди. Чала чўккаладия қоғозини йиртиб пул санашга тунди. Ҳали бели синмаган ўнталиклар экан...

— Тоға, тўғри чиқдимми? Мана буни ҳам санаб олинг, — деди йигит яна бир тахлам уч сўмликини узатиб. Чала унинг овозидаги ижирганишни сезмади.

— Эй, иним, ҳозир кассадагиларга ҳам ишониб бўлмайди, — деди Чала хокисор ва нотавон бир алфозда пул санаркан.

— Давлат кассаси сизни алдамайди, тоға!

— А, энди, иним йўлдан топсанг ҳам санаб ол, деган гап бор, — дея Чала беозор жилмайди. «Кассага ишонарман-у, лекин сенга ишонч йўқ, бўтам. Бу пулларни топиш учун жон койитмаганинг шундай кўриниб турибди!»

— Бир сўм пул қаерда? Етти ботмон тупроқнинг остида, — деб Чала тағин жилмайди ва қўлидаги пулларни Улмасга узатди. — Қани Улмасбой, акангиз билан бир баракалашинг-чи!

Уйқусизлик, очлик ва кўрқувдан титраганча сигир бошвоғини аранг ушлаб турган Улмас бу гапдан адоий тамом бўлди. Ахир, отаси унинг муаллимини, бу йил мактабга янги келган муаллимни, пионервожатийни алдаяпти-ку! Улмас уни ҳар куни мактабда кўради. Ҳатто бир марта уларнинг синфларига ҳам кирган. Айтишларича, яқинда Улмасларга тарихдан кирар эмиш. У ҳозир Улмасни таниб қолса нима бўлади?

— Қани, ошна, қўлни ташла, — деди йигит мулойим оҳангда. Улмас кўзларини ердан узмай пул ушлаган қўлини муаллимига узатди. Улмаснинг кичкина қўли унинг кафтлари орасида йўқ бўлиб кетди. «Қўли бунча қаттиқ, юқори синфдагиларнинг изиллаганича бор.»

— Пулларни укаларингнинг яхши кунларига ишлат, — деди йигит Улмаснинг қўлини оҳиста силкитиб.

— Сиз ҳам барака топинг. Қўтонингиз молга тўлсин, — деди Чала ва сигирнинг бошвоғини муаллимга тутқазди.

— Энди бизнинг ҳалол хизмат ҳақимиз нима бўлади? — деди Чала сигирни ташқарига етаклашга чоғланаётган йигитга.

— Э, ҳали сизгаям бир нарса берамизми? — деди йигит ҳайрон бўлиб.

— Бўлмасам-чи, уч сўм... даллол пули чўзасиз-да, — деб Чала ёқимли табассум қилди. «Ҳарна бўлса ҳам юлгани наф! Йўл кирага яра-ку...»

— Даллолсиз мол оламан, деб чиқувдим уйдан... Барибир бўлмади. Ҳа, майли, сиз ҳам қуруқ қолманг! — Муаллим битта уч сўмликини Чалага узатди. Чала пулни манглайига суртиб чўнтакка урди. «Иккита шунақа ўғлинг бўлса, миллион сўмни ҳам кўз очиб юмгунча шамолга совуради. Илоҳим, бунақа фарзанднинг юзини тескари қилсин!..»

— Фамилиянгни айтсанг-чи? — деди Норбой муаллим. У ҳозир ҳам ўша бозор кундаги кийимида эди.

Эгнида қора чарм куртка, чотир шимли оёғини кериб, қўлини кўкрагига чалиштирганча Улмасга қараб турибди. Ён томонга силлиқ таралган сочлари ялтирайди.

Муаллимнинг гапидан Улмаснинг оёқларига билинар-билимас титроқ кирди. «Расво бўлди энди, ҳозир таниб қолади!..»

— Нима, гапиришни унутиб қўйдингми?

Шу асно остонада Мингноров пайдо бўлди.

— Ҳа, тўполончилар бу ерда экан-ку, — деди у ва ичкарига кириб Норбой муаллимга тикилди. Хўш, ўртоқ Бойбулов, бу расво прогулчи охири сизнинг ҳам қўлингизга тушибди-да. Бекор олган эканман шу синфни. Чаланинг боласига ўхшаганлар тинкамни қуритди. Булардан на ақл бор, на билим, на тартиб. Сиз, ўртоқ Бойбулов, мактабда қолоқ ўқувчи бўлмаслиги керак дейсиз. Тўғри, педсоветда бунақа таклиф кириштиш осон. Лекин мана бу бола қолоқ ўқувчи бўлмай нима?! — деб Мингноров Улмаснинг юзига тарсаки тортиб юборди ва яна жазаваси тутиб бақирганча гапира бошлади:

— Нима?.. Ҳа, қолоқдан бошқа нарса эмас бу. Боягина тартиб-интизом ҳақида гаплашувдим-а. Зум ўтмай... олдингизда шумшайиб ўтирибди, сувга тушган жўжадек. Ҳе, қолоқ гўрсўхта...

Норбой муаллим бир нима дейишга оғиз жуфтлаган эди, Асад орага гап суқди:

— Маълим, боя сиз ўргатган «Улмас прогулчи — кал эчки»ни айтиб уялтирмоқчи бўлса... шунга ўзидан кичкина болаларни уриб ётибди.

Хайрият, Мингноров етиб келди, деб ўйларди Асад, энди таёқ Улмаснинг бошида синади. Мингноров борки, унга ҳам йўқ.

Асаднинг боши-кети аралаш тушунтиришидан Норбой муаллим гап нимада эканлигини англаб, қони қайнади.

— Дашномдан уялар экансан, дарс қолдирмагин эди, ўв, прогулчи — кал эчки! — деди Мингноров ҳезланиб ва Улмаснинг чаккасига яна тарсаки тортиди. * Улмас ўнг қўли билан бошини тўсганча йиғлаб юборди.

Улмас тўрт йилдан бери ҳар уч куннинг бирида Мингноровдан таёқ еган бўлса-да, ҳеч йиғламаганди. Мингноровнинг ўзига ўхшаб шапалоқлари ҳам эзгиланган, кучсиз, шунчаки дўк-пўписа. Ҳозир Улмас ростакамига йиғлаётган эди. Зора йиғига алаҳсиб, Норбой муаллим танимай қолса!..

— Ўртоқ Мингноров! Қарс икки қўлдан деган гап бор. Қолаверса, ташқарида таёқ еган ҳам бу. Энди анови маҳмадонани ҳам бир урсангиз одилонга иш бўларди, — деди Норбой.

Унинг ижирганиб гапирганидан Мингноровнинг кайфияти бузилди. «Нимага бу Бойбулнинг боласи мен билан жиқиллашаверади, деб ўйлади. Асадбекни уриб бўларканми? Ҳув бир куни Давронов, сизни Асадбек маълимим, деб ҳеч тилдан қўймайди, деганди. Тағин Давроновсиз битмайдиган талай ишлар бор — колхоздан ўт-сомон олишдек. Лекин бу Бойбулнинг боласи ҳам чатоқ. Қаттиқроқ йўталсанг ҳам педсоветга олиб чиқишдан тоймаслиги бўриниб турибди.»

— Норбойжон, Асадбек бошқача бола-да. Аълочи, интизомли, жамоатчи, — дея жилмайди Мингноров.

Қовоқ солганча тумшайиб турган Асад бу гапдан сўнг бошини ғоз кўтариб аввал Мингноровга, сўнгра Норбойга қаради.

— Ҳой, тирранча, — деди Норбой муаллим ўзини босолмай, — Давроновнинг арзандаси бўлмай, подшонинг ўғли бўлсанг ҳам билиб қўй! Ҳеч кимни, прогулчи-кал эчки, деб ҳақоратлашга ҳақинг йўқ! Билдингми, ҳақинг йўқ!

Пик-пик йиғлаётган Улмас бурнини тортганча жим бўлди.

— Ув, бола, сенга шуни такрор айтпман, билдингми? — деди Норбой муаллим йиғламоқдан бери бўлиб турган Асаднинг билагидан ушлаб. — Бировнинг устидан кулишга, хоҳ у кўр ё шол бўлсин, хоҳ у прогулчи бўлсин, ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ! Ҳатто, мана бу ўқитувчининг ҳам!

— Ҳой, Норбой, ҳаддингиздан ошманг, укам! Шу Чаланинг боласининг олдига тушиб, кекирдакка зўр берманг! Асадбек икковининг орасида осмон билан ерча фарқ бор. Асадбекка ўхшаганларни қанча тарбияласанг ҳам оз, лекин мана бунга — тарбия — хайф! Барибир одам бўлмайди. Ахир молбозорда сизни алдаган ҳам шу бола-ку! Бундан яна нимани умид қиласиз?

— Хўш, мени алдаб сизни сотган бўлса, бу болада нима айб? — деди Норбой муаллим Мингноровга ўгирилиб.

— Шу фактнинг ўзи қоқоқ ўқувчилигининг белгиси эмасми? — деди Мингноров «қоқоқ»қа урғу бериб.

— Йўқ, ўртоқ Мингноров, янглишасиз. Менга бир вақтлар дарс берган бўлсангиз ҳам энди юз-хотир қилиб ўтирмайман. Бу бола қоқоқ эмас, у ҳали навниҳол, гап парваршида. Қолаверса, ҳаёт абадий, умрлар чақмоқдек чақнаб ўтаверади. Хоҳлайсизми, йўқми, булар эртанги чақмоқлар!.. Сиз буни қоқоқ деманг! Афсуски, ҳаётда бунга йўлдош бўлган ота қоқоқ. Шунақа таълим-тарбия бераётган сиз қоқоқ!..

Кўнғироқ садосидан Улмаснинг хаёли бўлинди. Хайрият, на директорнинг, на пакана Мингноровнинг қўлига тушмади. Энди бир бало қилиб синфга кириб олса бўлди. У қорни фарч-ғурч босганча пана жойдан чиқди. Зум ўтмай мактаб ҳовлиси болаларнинг шовкин-сурониға тўлди.

Улмас синфга кирганида Асад бурчакдаги партининг устига чиқиб олганча бесўнақай гавдасининг мувозанатини аранг сақлаган ҳолда деворга ниманидир қоқаяётган эди. Шу йилдан бошлаб синфларига келган шаҳарлик Нилуфар унга миҳ узатиб турарди. Ҳамма болаларнинг кўзи Асад деворга илаётган нарсада бўлиб, кўпчилик Улмаснинг синфга кирганини пайқамай қолди.

Улмас энг охирги партага — жойига бориб ўтирди. Болаларнинг ногаҳоний кулгисидан ҳушёр тортиб, Асад илаётган нарсага кўз ташлади. Бир қулоч қоғозда арчанинг, қорбобо ва қорқизнинг расмлари бор эди. Пастроқда эса битта оёғи синиқ диванда ухлаб ётган семиз боланинг ва ориққина кўзичоқнинг расмлари «Муштум» қилиб чизилган эди. Тағин кўзичоқ боланинг майкасидан тишлаб тортқилаганча «Тур, Улмас-жон, дарсга кеч қолдинг», — деб ёлвориб турарди.

Нилуфар синфни бошига кўтариб кулаётган болаларга жилмайиб боққанча:

— Кулманглар, болалар. Катта танаффусда Янги йил учун чиқарилган деворий газеталарнинг кўрғи бўлади. Биз биринчи ўринни олишимиз керак? Эшитяписизларми? — деди.

— Боплабсан-ку, Нилуфар!

— Нима бўлсаям шаҳарда ўқигансан-да.

— Биринчи ўринни албатта оламиз. Бошқа синфлар ўз газеталарини фақат байрамга бағишлашибди. Биз эса бошқачароқ чиқардик, — деди Нилуфар қувончини яширолмай.

Улмаснинг юзи докадек оқариб, сапчиб ўрнидан турди. Унинг бунчалик жаҳли чиқишини кутмаган болалар нафасларини ичига ютиб жим бўлишди. Улмас эса бир сакраб деворий газетанинг ёнида пайдо бўлди

ва ҳаялламай рамкага ўрнатилган ойнага қаттиқ мушт туширди. Ойна чил-чил синиб полга тўкилди. Кўзичоқ қип-қизил қонига бўялди. Улмас деворий газетани рамкадан юлқиб олди-да, эзгилаб, фикимлади, сўнг парча-парча қилиб йиртиб ташлади.

Бу воқеа кўз очиб юмгунча бўлиб ўтди. Ҳеч ким, ҳатто Асад ҳам, Нилуфар ҳам уни тўхтатишга улгуролмадилар. Ҳаммалари анграйганча Улмаснинг телбанамо хатти-ҳаракатларига қараб қолишганди. Нилуфарнинг эса қуралай кўзларига ёш тўлиб:

— Эй, Улмас, нима қилиб кўйдинг?! Ақлинг борми? Бу шунчаки байрам ҳазили эди-ку, ахир! — деди.

— Бу синфда битта сен ақлли, шаҳарлик алвасти! Анови ақлли! Ма, байрам ҳазилингни пишириб е! — деди Улмас ва югурганча бориб партасидан папкасини олди-да, ўнг-сўлига қарамай синфдан чиқиб кетди.

Улмас мактабга жўнадию Чаланинг дарду дунёси зимистон бўлди. Боя ўғли ўтирган охурнинг бир чеккасига ҳорғин чўкиб бошини чангаллади, лорс-лорс ураётган чакка томирлари қўлни куйдиргудек.

У мискин бир алфозда узоқ ўтирди. Узини чалғитиш ниятида эрталаб тузган режаларни хаёлидан кечирди. Лекин бирортасини бажаришга журъат топмади. Бошини чангаллаб бир алфозда ўтираверди.

Онасидан адашган кўзининг маърашидан Чала ўзига келди. Боя қўйларни ташқарига ҳайдагани эсига тушиб кўтондан чиқди. Қўйларни қамаб ташлаш керак — бети туклига раҳм қилма! Дунё ёлғиз Чалага керакми? Анови дунё эгаси — Улмас, мактабга кетди. Эчкига шох чиққач, она керакмас экан-да...

Чала қўйларни қўтонга қамаб уйга кирди. Сандалнинг бир бурчагига ўтириб увада ва кир кўрпани кўкрагига тортиди. Азалдан у қишнинг узун ва изгиридли кечаларини сандалда ўтказар, печни ортиқча ташвиш деб биларди.

Чала намиққан этикда қоқшол бўлиб музлаган оёқларини, тарашадек қотиб қолган панжаларини иссиқ сандал ичига тутиб ҳузур қила бошлади. Қўл-оёқларига ёқимли бир ҳарорат югуриб, зардоб бўлиб қайнаётган дилкосаси озгина осойиш топгандек туюлди. Лекин эрталаб Улмаснинг бақириб бергани яна эсига тушдию ғазаби тағин жўш ура бошлади. Ахир, пушти камарингдан бўлган боланг, меросхўринг йўриғингдан юрмас алам қилмайдими? Чаладан бошқа одам аллақачон бу дунёни кўтирдан қўл силтаб, ўз жонига қасд қилган бўларди. Анови ўғлининг онасини ҳам бир ёқлик қиларди. Чала чидади, худонинг бир жабрини кўрган бу бош яна чидади...

Увада кўрпага ўраниб бир нуқтага тиқилганча ўтирган Чала тобора асабийлашар, гоҳ лабини қаттиқ тишлаб бошини оҳиста чайқар, гоҳ юзини бужмайтириб, кўзларини қисарди. Бундай пайтда унинг кенг пешонасида ажинлар янада кўпаярди.

Эсини таниб, яхши-ёмонни ажратадиган ёшга етди ҳамки, тили чиқмади, чидади. Тенгқурлари кандир папка қўлтиқлаб мактабга жўнашдию ўйнагани жўра тополмай қолди, бунга ҳам чидади. Ёши тўққизга тўлиб, гулдиракни «чола, чала» деб айтадиган бўлганида болаларнинг эрмагагига айланди:

**Ёға қол жола,
Бизни қув Чола.
Ёғмаса жола,
Йиғлагин Чола!..**

Бунга-да, чидади.

Йигирмага етганда бошқалардек тахмоқлаб, бурро-бурро гапирадиган бўлса ҳам қулоғига азон айтиб қўйилган Турғун ўрнига Чала отини олди, яна чидади. Ахир Чала чидаш учун яратилган! Уттиз ёшда кўз очиб кўргани, шу бемаза, бетайин Улмаснинг онаси туйқусдан Чаланинг эркаклигини таҳқирлаб кетди-қолди... Чаладан бошқа одам бу кўргуликларга чидаб ўтирмасди. Лекин Чала барига чидаепти. Чидаганда ҳам шу «бир туёқни» деб умрини ўтказганини эр излаган бесаёр хотинига кўрсатиб қўйиш учун чидаепти.

Лекин бу Улмаснинг эрталабки қилиғи... Йўқ, бунга чидаб бўлмайди.

Чала ингичка сим косов билан сандал ўчоғи тубидаги кулни титкилаб қўйди. Зум ўтмай ҳузурбахш ҳароратдан зилдек оғир вужудига илиқ бир таскин эна бошлади. Бироқ ўзи сезмаган ҳолда яна хаёлларга ғарқ бўлди. Ҳозиргина танини аллалаётган ҳаловатдан асар ҳам қолмади. Айниқса, Норбой муаллим хаёлларини остин-устун қилиб юборди.

Қайдан ҳам Бойбулнинг сил боласига бозорда сигир сотди, бошини балога қолдириб. Нима эмиш, Чала мешчан, паразит, яна алланимабалолар эмиш. Олифтининг жимжимадор сўзларига Чала тушунмади. Лекин шуни аниқ билдики, ўша сил Норбойнинг ўзи мешчан, паразит. Нима деган бўлса, ҳаммаси ўшанинг ўзи!

Отаси саратоннинг сариқ кунда қоқ кесакка тўқишиб умр бўйи топган пулига ўйламай-нетмай сигир олиб, димоғидан қурт ёғилиб юрганида эғнидаги қора пўстинни ҳали ўн йил кийса керак, деб ўйлаганди Чала. Айтганидай, мана орадан тўрт йил ўтди ҳамки, Норбойнинг эғнида ўша қора пўстин!

Ушанда-ку, бозорда Бойбулнинг бу сил боласини таниганида сигирни уйга етаклаб келса ҳам Норбойга сотмас эди. Чалада ор-номус бор, ғурур бор. Лекин ўшанда танимагани рост. Улмас бола-да, муаллимидан кўрқиб айтмаган.

Энди шу сигир сабаб, тўрт йилдан бери Норбойнинг эрмаги — Улмас. Нима қилиб бўлса-да, болани ўз измига солмоқчи, Чаланинг йўриғидан чиқармоқчи. Мингноров борки, Чала мактабдаги ҳамма гапни билади. Мингноров — гурунғбоз, одамохун киши. Баландапастни яхши билади. Айтишича, шу Бойбулнинг ўғли мактабга келибди ҳаммаёқ нотинч бўлиб қолибди...

Лекин Норбой сил Мингноров билан беллашаман деб, беҳуда овора бўляпти. Мингноров уни дарёга олиб бориб сув ичирмай қайтади. Бир панд берадики, туядан тушгандай бўлади.

Уч-тўрт кун олдин Мингноров уйма-уй юриб аллақандай қоғозга имзо чектириб кетди. Чала ҳам қўл қўйди. Ота-оналар номидан ёзилган талабнома эмиш. Чала аввалига кўрқди. Лекин Мингноров аллақанча имзоларни кўрсатгач, қўл қўйди.

Уша лаънати сигир сотилган баҳор ўтиб ёз келгач, Чала Норбой билан яна учрашди. Энди бозорда эмас, ўз уйида. Қўйларни дарё бўйидаги жинғилзорга ташлаб келиб, бирч-бирч терлаганча чой ичиб ўтирарди. Эшик очилиб, аввал ранги қув ўчган Улмас, сўнг ориқина бир аёл ва қора чарм куртка кийган Норбой кириб келди.

— Ассалому алайкум, — деди аёл тилла тишини ярақлатиб.

— Валайкум, — деди Чала хўмрайиб. Буларга салом ҳайф, кўзи учиб тургани йўқ эди. Чала шундай деб ўйлаганча ўрнидан турмади. Лекин кўз остидан боқиб, ўлганининг кунидан — одамгарчилик деган гап бор ахир, ит эмас, бит эмас, икки бирдай одам. Эшикдан келгани ит қопмас, дегандай тишининг орасидан мулозамат қилди.

— Келинг бойбича!.. Тўрга, тўшамчига ўтинг...

Чала атай аёлга такаллуф қилди. Шу вақт уйнинг бир бурчагида бошини ҳам қилиб турган Улмасга кўзи тушдию буюрди:

— Сен, ўғлим, бир бурда нон олу жинғилзорга югур. Қўйлар безга қолувди.

Улмасга шу гап керак эди. Нон ҳам олмасдан ташқарига отилди.

— Қани нимага ўтмай турибсизлар-а? — деб Чала ҳамон пойгақда қўл қовуштирганча беписанд муомаладан жиғи-бийрон бўлиб турган муаллимларга яна пичинг аралаш мулозамат қилди.

— Йўқ, биз кетамиз. Сиз билан Улмас ҳақида суҳбатлашгани келувдик. Унга иш буюриб юбордингиз... Мен завучман. Бу киши пионер вожатий, — деди чертиб-чертиб тилла тишли аёл.

Таҳдид оҳангига йўғрилган бу жарангдор овоз Чаланинг кўнглига ваҳм солди. Меҳмоннинг ҳурматига ўрнидан турмаганига дафъатан ачинди. Чалада озгина кўрқоқлик бор эди. Лекин ҳаммиша ўжарлиги кўрқоқликдан устун келарди. Шу ўжарлиги туфайли кўп наф кўрган. Ҳозир ҳам ичидагини сиртига чиқармай ўжарлик билан:

— Хўш, Улмас менинг ўғлим. Унинг нимаси ҳақида гаплашамиз, бойбича опа-а? — деди чўзиб.

— Тўғри, Улмас сизнинг ўғлингиз. Лекин мактабнинг ўқувчиси ахир, — деди аёл Чаладан кўзини узмай.

— Нима, мактабингизда ўқитмайман деяпсизми, а? — деди Чала энгагини чўзиб. Унинг ғайри табиий нимбақариқ «а»си таҳдидли жаранг билан чиқди. Муаллима эса елкасини қисиб, синиқ жилмайди.

— Нега мактаб меники бўлар экин? Мактаб давлатники!

— Мактаб давлатники бўлса, яна нима керак сизга?

— Улмас ёмон ўқийди!..

— Йўқ, Улмас ёмон ўқимайди. Сизлар ёмон дарс берасизлар. Мактабингизда ҳамма ўқитувчилар чаласавод!..

— Ўв, Чала ака, оғзингизга қараб гапиринг. Ҳар неки дарвозали бўлгани маъқул, — деди Норбой.

Унга жавобан Чала оғиз жуфтлади-ю, гапни муаллима илиб кетди. Чала эса Норбойга бир ўқрайиб қўйиш билан кифояланди.

— Бу фикрингиз хато! — деди жаҳл билан муаллима. — Улмаснинг ёмон ўқишига сиз айбдор. Унга ўқиш учун ҳеч қандай шароит яратиб бермагансиз?

— Ўв, оймича, ўзингиз туққанингизда болаларингизга шароит яратиб берасиз!

— Мени ҳақорат қилманг! Бундай ҳақорат қилишга ҳақингиз йўқ! — дея йиғламоқдан бери бўлиб қичқириб юборди муаллима.

— Сиз нега менга дағдаға қиласиз? — деди Чала аёлнинг қичқирганидан кўрқиб сал юмшаркан. Бироқ энди унинг овозида қайсарликдан кўра, мискинлик оҳанги кучлироқ эди. Ахир бургага алам қилиб, кўрпага ўт қўйиб бўлмайди-ку! Сўхтаси совуқ Норбойни деб ҳув тушиб ўтирмасан!

— Улмас менинг болам! Ё айтинг, бир бурда нон беряпсизми унга? Бир парча гўштлигидан катта қилдим. Ҳалигача устимдан сийдик иси анқийди. Гўё сиз менга уни аллалашгандай дўқ урасиз. Эшитмаганмисиз, оталик етим — шўр етим, оналик етим — гул етим! Агар унинг пешонаси шўр бўлмаганда, онаси... Эй, қўйинг!.. Уша қора босгури бўлганида Улмасжон ҳам бошқаларнинг боласидай яхши ўқирди. Яна менга ҳақорат қилдинг, дейсиз. Агар ҳақорат қилишимни истамасангиз, ўғлимнинг ўқиши ҳақида қайғурманг. Улмаснинг бўлган-тургани шу, бундан зиёд бўлмайди!

— Биз уришгани эмас, ўғлингиз ҳақида суҳбатлашгани келганмиз, деди муаллима Чаланинг эмранганнома сўзларидан бир оз ҳовридан тушиб.

— Яна айтаман, синглим, агар Улмас менинг ўғлим бўладиган бўлса, унинг ўқиши ҳақида гаплашаман деб қайта остонамга келиб юрманг, — деди Чала ва гап тамом дегандек улардан кўзини узиб, чой тўла пиёлани бир кўтаришда бўшатди.

Ҳафсаласи пир бўлган муаллима Норбойга қараб афсуслангандек бош чайқади, кўзи билан «кетдик» ишорасини қилди.

— Бормайлик, деса қўймадинг. Мана оладиганимни мен олиб кетяпман.

— Чала ака, сизга бир гап айтмоқчиман! — деди Норбой туйқусдан тилга кириб.

Чала унга бургут қараш қилди.

— Бекор қиласиз, Улмаснинг тарбиясини бузиб, — дея Норбой гапида давом этди. — Сиз фақат бугунни ўйламанг. Яхшими, ёмонми бугунги кун ўтади. Эртани ўйлаш керак.

Босиқ ва вазим овозда гапирётган Норбойни шу ерга келганда Чала тўхтатди, чидаб туролмади. Норбойнинг гапларига яхши тушунмаган бўлса-да, «эртасини булғайсиз, беҳуда чиранасиз», деганига чидаёлмади. Ужарлиги бир зумда қаҳрга айландию ёниб гапирётган Норбойнинг сўзини бўлди.

— Ўв, бозорчи иним, нималар деб валдираяпсиз? — деди у жангга ҳозирланган ҳўроздек энгагини чўзиб киноя аралаш. — Улмасни ғамини сиз еманг. Авлиё бўлсангиз, аввал ўзингизни қўлланг! Улмас эртага ҳам сиздан кам бўлмас. Ҳайтовур, тўғри келган молни отасининг баҳосида олмас!

— Чала ака, ўзингизнинг палид бозоргирлигингиз билан бировларнинг устидан кулманг. Қолаверса, бу текинтомоқлик учун жавоб берадиган кунлар ҳам келиб қолар.

— Нима, белингиз оғримай топган минг уч юз сўлкавойга ачинапсизми? Бунча жириллайсиз! Ҳа, нега бундай кўк теридай кўкариб кетдингиз... Нима, урасанми? Ур, мана ур! — Чала қўрққан олдин мушт кўтарар қабилида учиб ўрнидан турди. Лекин жаҳлдан бўйин томирлари бўртиб, муштлири тугилган Норбойнинг олдига яқинлашмади.

— Қўйинг, Бойбулов! Қўйинг, шу Улмас одам бўлмас-бўлмай кетсин. Жанжаллашманг, — деди муаллима Норбойнинг билагидан ушлаб.

— Қўрқманг, Қиличева опа, — деди Норбой. — Мен бу одам билан ёқалашиб номимни ҳам, қўлимни ҳам булғаб ўтирмайман. Лекин элга қўшилмаган одамнинг жазосини ҳам эл беради — ўзидан четлаштиради. Шундан кўра каттароқ ҳукм борми дунёда?! Бундайларни нима деб аташни ҳам билмайсан одам. «Паразит», «худбин» деган атамалар камлик қилади бунга.

Норбой кўзларини юмиб, қўлларини силкиб-силкиб, асабийлашганча қичқириб гапирди. Унинг бу пўписаси Чаланинг капалагини учуриб юборди. Чаланинг юзи докадай оқариб, нафаси ичига тушиб қолди. Ужарлик биринчи марта қўрқоқлик пойига беҳол чўзилди...

Норбойнинг ўшандаги телбанамо жазавасини эслаб Чаланинг дарду дунёси яна зимистон бўлди. Дафъатан ёдига нос тушиб, ён чўнтагини пайпаслади. Ахир миясининг «қатиғи» чиқиб кетганда бошини носвой билан даволамасмиди?.. Чала кафтини тўлдириб тилининг остига нос ташлади. Зум ўтмай вужудини аллақандай ёқимли сархушлик элита бошлади.

Иссиқ сандал ва нос элтиб, Чалани мудроқ босди...

Улмас уйга кирдию сандалнинг ёнгинасида увада кўрпани иягигача тортиб хуррақ отаётган отасини кўрди. Хиёл очиқ лабларининг бир четидан сийрак соқолигача оқиб тушган нос юқи қотиб қолган эди.

Улмас оёқ учида юриб ортига бурилди. Эрталабки гуноҳини ювиш илинжида маъраб қулоқни батанг қилаётган қўйларни жингилзорга ҳайдади...

Қош қорая бошлаб, Улмас ҳам сурувни эндигина уй томон қайтараётган эди, Чала келиб қолди. Аввалига у отасининг юзига тик қарай олмади. Лекин Чаланинг кайфияти жойида эди. Ҳамиша ёшланиб турувчи кўзлари айна замонда нурланиб бошқача боқарди.

Эрталабки дилхираликнинг иззатини қилиб, Чала то йўлнинг ярмигача тунд қиёфасини бузмади. Лекин кўзларида яққол акс этиб турган қувонччи меросхўри Улмас билан баҳам кўрмаса бўлмайдиган бўлди.

— Улмасбой, отниям ўн олтига урдик! — деди у ёнида бошини ҳам қилиб жимгина бораётган ўғлига. Улмас ярқ этиб отасига қаради. Отасининг чеҳрасига инган табассум шу заҳоти ўғлига ҳам юқди. «От кетди, ташвиш озаиди, ур-ра!»

Атрофга тун чўкаётган эди. Оппоқ қорга бурканган дала бўйлаб ўз қувончларига кўмилган ота ва бола сурув ортидан секин-аста юриб боришарди.

У

Зим-зиё кечада яланғоч шохларини қалин қор босиб беўхшов ҳурпайган дарахтлар элас-элас кўзга ташланади. Йўл ёқасидаги акас дарахтидан ногаҳонда қағиллаб кўкка кўтарилган қарғаларнинг шовқинидан Норбойнинг хаёли бўлинди. Шундагина у колхоз чорбоғини кесиб ўтган йўлдан кетаётганини англади. Демак, ҳали уйгача анча йўл бор, чорбоғдан чиқиб, тагин ярим соатча юриш керак.

Қорни ғарч-ғурч босиб келаётган одам шарпасидан чўчиб, безовта бўлган қарғалар қағиллашганча яна ўша акас дарахтга қайтиб қўнишиди.

Норбой оқшомги аёздан музлаб қолган қўллари билан телпагини кўзигача бостириб кийди, шарфини бошқатдан ўради. Елкасида бошланган санчиқни босиш илинжида новча қаддини бир оз эгиб қўнишганча одимини катталаштирди. Қадами тезлашгач, тани пича илигандек бўлиб елкасидаги санчиқ андак пасайди, лекин томоғи қичишиб йўтали кела бошлади. У йўталмаслик учун босиб-босиб томоқ кирди. Бироқ нафасини бўғиб келаётган «бало» ўтиб кетадиганга ўхшамасди... У юришдан тўхтаб узоқ йўталди, кўзларидан жовиллаб ёш чиқди. Йўтали бир оз бўлса, пальтосининг ёқасини кўтариб яна йўлга тушди.

Қишки каникул олдидан боягина педсовет бўлди. Узундан узоқ маърузаларни сабр билан эшитиб, уриб пўла қилинган ёхуд кўнгли кўтармаган овқатни еб, энди юраги кўтарилаётган одамдек маскин бир алфозда ташқарига чиққан Норбойни директор тўхтатди:

— Уртоқ Бойбулов, бир минутга!...

Қасд қилса, салобати отни ҳуркитадиган директорнинг ортидан бораётган Норбой фикрини, мурсою мадорага бало борми, бутун йиғилиш давомида қовғидан қор ёғиб, оғзига талқон солиб ўтирганини кўнглига олган шекилли, деб ўйлади.

Қиш бўлишига қарамасдан, кўлоблатиб сув селип супурилган йўлак жим-жит, фақат уларнинг қадамларигина маҳобатли товуш берарди.

Директор уни ўз хонасига бошлаб кирди-да, бурчакдаги сейфни очиб, ниманидир узоқ ахтарди. Бир неча фурсатдан сўнг икки варақ қоғозни олиб, сейфни яна қулфлаб қўйди. Сўнг эшик ёнидаги диванда ўтирган

Норбойга ўғирилиб қаради, лекин дарров ундан кўзини олиб лабини тишлаганча бояги қоғозга тикилди. Ва бирдан бошини кескин кўтариб Норбойга боқди.

— Мени кечирасиз, ўртоқ Бойбулов, — деди у чайна-либ гўё ўғирлик устида қўлга тушгандек.

Норбой унинг алланечук гап оҳангидан қандайдир нохушлик рўй берганини сезган бўлса-да, барибир зардаси қайнади. «Нега бунча расмиятчилик, бўлар гапни шартта айтмайдими?!»

— Энди менинг бошқа иложим йўқ. Мана, ўзингиз ўқиб кўринг, Бойбулов, — деди директор қўлидаги қоғозни узатиб. — Айтишга тил ҳам бормайди, лекин бошқа иложим ҳам йўқ, Норбойжон...

Норбой тик турганча ўқишга тутинди. Илк сатрларга кўз югуртириши биланоқ билидан қайноқ сув қуйилгандек бўлди. Ҳатто, қаердалигини ҳам батамом унутгандай қарахт бўлиб қолди.

Норбой баъзан сароб бўлиб чиқувчи тушунчаларини эътиқод билиб, шунга ишониб яшайдиган зиёли йигитлар тоифасидан эди. Мингноровнинг таъбири билан айтганда «беш йилдан бери тупроғини ялаётган мактабнинг баланд-пастини билмаган нодон»лар сирасига кирарди.

Аслида аввал-бошиданоқ Норбойнинг юлдузи бир вақтлар ўзининг ўқитувчиси бўлган Мингноровникига тўғри келмади. Дарз кетган муносабатларига Асад билан Улмаснинг жанжали баҳона бўлди ўртада тубсиз жарлик яралди. Бир кун келиб Норбой шу жарликка ими-жимидида ўзининг қулашини билмас эди...

Неча йиллардан бери эски ўзанидан жимгина оқаётган мактаб ҳаётига ҳали ҳеч ким тош отиб тинчини бузмаган. Норбойнинг айби шундаки, у бузди. Қўлоғидан қуёш кўринадиган, касалманд, ўзларининг кечаги собиқ ўқувчиси бугун келиб, ҳамма кўникиб қолган тушунчаларни бузаётгани кўпчиликка ёқмади. Лекин Норбой буни парвойига келтирмас, биринчи йилиёқ анча-мунча машамаларга сабабчи бўлган эди.

Гоҳ-гоҳ ўқитувчиларнинг гурунгларида бир талай ҳангомаларни эшитиб, Норбойнинг зардаси қайнарди. Улар қанчалик кулгили бўлмасин, барибир Норбой ардоқлайдиган аллақандай нарса таҳқир этилаётгандек туюларди. Баъзан бу таҳқир туйғусини ожизликка йўяр ва ўз-ўзидан уялиб кетганча барча эшитганларини тезроқ унутишга ҳаракат қиларди. Аммо унутишнинг иложи йўқ эди:

Эмишки, Мингноров янги дарсни тескари осиглиқ харитага қараб ўтибди...

Эмишки, Қиличева илмий мудира бўлгани учун математика дарсининг нақ ярмини тарбиявий соатга ажратармиш...

Эмишки, Фалончиев этил спиртининг халқ хўжалигида ишлатилишини биратўла дарс пайтида ичиб исботлаб берибди...

Бу бир-бирдан ғаройиб миш-мишлар шунчалик кўп эдики, Норбой уларни эшитганда ўз-ўзидан уялиб кетарди. Бу уят ўша икки бола уришган кунни вулқондек портлади. У илк бор Мингноровнинг юзига тик боқиб, аччиқ ҳақиқатни юзига очик айтди. Қиличева билан Чаланинг уйдан қайтишаётганда илмий мудира билан ҳам бўлганича бўлди. Биринчи чорак охирида директор билан ҳам орани очди қилди. Ушанда педсовет йиғилиши тугай деб қолганда кутилмаган воқеа рўй берди. Мажлис қарори ўқиб эшиттирилгач, директор ўрнидан туриб, «Ушбу қароримизни бир овоздан тасдиқлаб беришларингизни сўрайман», — деди кибр билан ва чап қўлини чўнтагига тикиб гердайганча қараб тураверди. Утирганлар жонланиб қўл кўтаришга чоғландилар.

— Менда таклиф бор! — деди Норбой ўрнидан кўз-

ғалири. Овози нимагадир титраб чиқди. Директор эса норози қиёфада ёнига қараб тўнғиллади.

— Яна қанақа таклиф, Бойбулов?

Норбой аввалига каловланиб қолди. Йиғилиш бошлангандан бери ўзини игнанинг устида ўтиргандек сезаётган эди. Уқтин-ўқтин қаршисидаги нусхага — аллақандай журнални варақлаганча ўзини бепарво кўрсатишга уринаётган Мингноровга қараб кўярди, холос. Мингноровнинг лоқайдлик соя ташлаган ёқимсиз чеҳрасидан ҳеч нарсаи англаб бўлмас, лекин Норбой унинг оромни ўзида эмаслигини пайқар, Норбойнинг қандай йўл тутишини сабр-тоқат билан кутаётганини сезарди. Утган ҳафтада улар яна ёжиллашиб қолишди. Шу боис, ҳали Норбойнинг «таклифи»ни эшитмасдан туриб Мингноров бир сесканиб тушди. Норбой буни зимдан пайқаб ичиди кулиб қўйди.

Ушанда Мингноров ўқитувчилар хонасига ранги-қути ўчган ҳолда кириб келди. Унг ёноғининг пир-пир учишидан нимадандир қаттиқ жаҳли чиққани кўриниб турарди. Дарсга киришга кўнғироқ чалинган, зум ўтмай хона бўшаб қолди. Норбой ҳам синф журналинини қўлтиқлаганча чиқиб кетаётган эди, Мингноров тўхтатди.

— Бир минутга... ўртоқ Бойбулов!

Норбой тўхтади. Хонада илмий мудира Қиличева ҳам бор эди. Бирдан Мингноров портлади:

— Ўртоқ Қиличева, бу шароитда мактабда ишлаб бўлмайди! Юрган қадамимни ўлчаб юрса!

Қиличева ҳайрон бўлганча сурмали кўзларини пир-пиратиб сўради:

— Ҳа, Мингноров ака? Нима гап?

— Нима бўларди?! — деб яна бақириб юборди Мингноров. — Мана бунинг дастидан-да! Энди, бу ақли дониш киши бор деб, биз ақли қусурлар мактабни тарк этишимиз керакми?!

— Ҳеч нарсага тушунмаяпман, ўртоқ Мингноров? — деди Қиличева.

Норбой мийғида жилмайиб Мингноровга тикилди.

Норбойнинг жилмайишидан фиғони фалакка чиққан Мингноров ўлиб-тирилиб воқеани тушунтира бошлади:

— Нима эмиш, ўртоқ Қиличева, мактаб адресини менинг синфимдаги ўқувчилар хато ёзармиш. Менинг синфимда таълим-тарбия ишлари мутлақо йўқ эмиш. Бу киши болаларга шундай дебди. Ҳаммасини айтаверсам, баданимдан совуқ тер чиқиб кетади, ахир! Ким ўзи бу, директорми ё ўринбосарми? Ким ўзи? Нега ўзига тегишли бўлмаган ишларга бурнини тикади?

— Кечирасиз, ўртоқ Мингноров, чиндан ҳам мактаб адресини учта хато билан ёздирдингиз! — деди Норбой унинг гапини шартта кесиб. — Синф журнаliga ўқувчиларнинг исмини хато ёзгансиз. Сиз чиқариб қўйган «Синф бурчаги»да роппа-роса ўттиз иккита хато бор! Энди шунини яхши билиб олинг, синфиздаги таълим-тарбия ишларига аралашиш учун мансабдор бўлишим шарт эмас. Мен — педагогман! Керак бўлса бу масалани педсовет муҳокамасига ҳам қўяман!..

— Менинг таклифим шундай, — деди Норбой ўзини босиб олганча. — Мактабда «Орфографик режимни» йўлга қўйишни навбатдан ташқари масала сифатида педсовет қарорига киритиш керак.

Йиғилишнинг тезроқ тугашини сабрсизлик билан кутаётган ўқитувчилар бирдан ҳушёр тортиб директорга юзланишди.

— Тўғри! — деди деразадан нигоҳини узиб Норбойга қараганча кекса муаллим.

— Боя йиғилиш бошланишидан олдин қаерда эдингиз, таклифингиз бор экан? — тўнғиллади директор.

— Шу ерда эдим. Лекин ҳозир шундай фикрга келдим, — деди Норбой директорнинг кўзларига тик боқиб. Унинг бундай тикилиб қараши директорнинг ҳамиятига тегди, чоғи:

— Яхши, ўртоқ Бойбулов, шу ерда экансиз, — деди директор қовоғини уйиб. — Ахир, бу ер сизга Чиялнинг катта бозорими? Ҳушингизга келса, молингизни пуллайвергани! Бу ер — педсовет! Биласизми шуни? Педсовет — мактабнинг олий органи!

Директор гап тамом дегандай йиғилиш аҳлига юзланди. Унг қўлини чўнтагига суқиб:

— Қани, ким ушбу қарордаги гапларни маъқулласа кўл кўтарсин! — деди.

Норбайдан бошқа ҳамма кўл кўтарди. Мингноровнинг жилмайганча кўл тиклаганини кўриб ичидан зил кетди.

— Демак, ҳамма бир овоздан тасдиқлайди! Қаршилар...

— Қаршилар бор! Мен қаршиман! — деди Норбой сапчиб ўрнидан турганча.

Унинг бу қилиғи директорга айил ботди.

— Ув, бола! Узингни бос, бакирма! Кўпчилик олдида битта одамнинг қаршилиги инобатга олинмаслигини биласанми? — деди директор босиқлик билан сенсираб.

Норбой ғазабдан қонга тўлган кўзларини директорга тикиб:

— Киндигимни кесган бўлсангиз ҳам сенсираманг! — деди. — Ҳақиқат сон билан белгиланмайди. Мен бугунги педсовет қарорига қаршиман. Демак, бу қарор тўла маъқулланиш кучига эга эмас, тамом-вассалом!..

— Э-ҳа, талабингиз катта-ку, Бойбулов! — деб пичинг қилди директор.

— Ҳа, талабим катта! Чин маънода биз бугун педсовет ўтказмадик. Шунчаки лақиллашдик, холос. Шошманг, гапимни бўлманг!.. Мана сиз, ё ўринбосарингиз, ё илмий мудира нимани гапирдинглар? Мактаб ҳаётида етилиб турган қайси масалани ўртага қўйдинглар? Ҳеч нимани! Чунки учалангизда ҳам пишиб етилган масалани пайқаб олиш қобилияти йўқ. Партия бундай одамларга, удалай олмасанг курсини бўшатиб қўй, деяпти. Шошманг!.. Сизлар мансаб курсисига шундай ёпишиб олгансизларки, бусиз ўзларингни тасаввур ҳам қилолмайсизлар... Бир вақтлар РайОНО томонидан тавсия қилинган иш планидан бошқа нарсани кўзларинг кўрмайди. Ахир директорлик лавозими фақат ҳукумат қарорларини қуруқ тил билан тарғиб қилиш дегани эмас-ку! Ё унинг ўринбосари директорнинг ҳар битта сўзини маъқуллаб, ҳайбаракаллачилик қилиши керакми? Илмий мудира бўлиш ҳар чорак охирида фақат ҳисобот ўқиб бериш деганими? Қани, виждонан айтингни, қайси бирингиз раҳбар сифатида бугунги долзарб масалани йиғилиш муҳокамасига қўйдингиз?! Меҳнат интизомининг бузилишиними, ё таълим-тарбия боғлаб олиб борилмаётганлигиними? Нимани, айтинг? Мактабдаги бу паст савияни, бу расмиятчиликни, қоғозбозликдан иборат бу педсоветни мен шундай қолдирмайман. Керак бўлса райкомга ҳам чиқаман!

Норбой шундай деб директорга кескин кўл силкиди ва шиддат билан ташқарига отилди. Эшик қарсиллаб ёпилиб, бир оз зириллаб турдию яна очилиб кетди.

— Тўхтаг, Бойбулов! Шошмай туринг-чи! — дея ортидан қичқирди директор...

Ушанда хато қилганини мана энди англапти. Райкомга албатта чиқиши керак эди. Лекин директор ялоқхўрлик қилиб, орага одам қўйди. Ҳатто «муштни бир ерга уриб» ишлашга қасам ичиб, қаттиқ алдади. Норбой ишонди. Мана энди орадан сал фурсат ўтмай бу гапни

топиб ўтирибди. Ҳатто ичи ачиган одам бўлиб «Норбойжон, қишки каникулни бекор ўтказмай, албатта рентгенга тушинг» деб йўл-йўриқ ҳам кўрсатди.

Тўғри, Норбойнинг туғма қороқсоқ касали бор. Шундан у чўпдек озғин. Қороқсоқ туфайли игнадан баданининг тешилмаган жойи қолмади. Лекин у сил эмас. Аламдийда Мингноровнинг иғвоси бу.

VI

Ўлмас эрталаб чала-чулла чой ичган бўлдию яримта нонни белбоғига тугди, қўйларни олдига солиб дарё бўйига отланди.

Аччиқ чойни босиб-босиб ичаётган Чала пинагини ҳам бузмади. Кечаси қор ёғмаганидан, тагин биров айтмаса-да, қўйларни жинғилзорга ҳайдашга чоғланаётган ўғлидан хурсанд бўлиб кайфияти кўтарилган эди.

Кечаси қор ёғмапти-ю, лекин қуюқ туман тушганидан ўн қадам наридаги нарсани кўриш амримаҳол эди. Ҳатто йўл ёқасидаги шип-шийдам тутлар элас-элас кўзга чалинарди. Сурувнинг олдида кетаётган совлиқларнинг ўқтин-ўқтин йўталганию узук-юлуқ маърагани эшитиларди, холос. Ўзларини эса кўз илғашни қийин. Сурув дарё бўйига етиб келганида, туман бир оз сийраклашди.

Қишлоқ тарафдан бошланган йўл дарёга етгач, кескин бурилиб пастликка энарди. Аслида, Ўлмас қўй боқадиган жойлар ҳам бир пайтлар дарё бўлган. Сув яйраб-ёйилиб оққан. Эҳ-ҳе, у замонларда Қашқадарё — азим дарё эди. Кейинчалик бошига банд солиндию сув чекинди. Бориб-бориб, баҳор келиши биланоқ ҳайқириб оқадиган муаззам дарёдан асар ҳам қолмади. Йиллар ўтиб, қирғоқларда катта-катта жинғилзорлар пайдо бўлди.

Одатда Ўлмас йўлнинг дарё ичига кескин энган жойидан сурувни эндириб юборар, ўзи эса бир-бирига мингашган катта-кичик тепаликлардан энг баландининг устига чиқиб оларди. У ердан ҳамма нарса кафтдагидек яққол кўриниб туради.

Тепаликлар қишин-ёзин болалар билан гавжум. Қочган-қураган бола борки, шу ерда. Ёзда икки дўнгликнинг ораси тап-тайёр стадион! Оёғингга ичинг ачимаса, аямай тепавер, барибир тўп яна олдинга қайтиб келади, дўнгликлардан ошириб бўлсан. Ҳа, айтганча, Шоди лавза тепса тўп ё қишлоқ тарафга, ё жинғилзорга думалаб кетади. Лекин у ўзининг олиб келишини ўйлаб, тўпни унақа қаттиқ тепмайди... Терласанг, ана дарё, бир қадам.

Қишда икки дўнгликнинг ораси чана учишга шундай зўрки, асти қўяверинг. Ҳатто ўтган йили кўли тегмаса-да, Ўлмас ҳам ора-сира отасининг кўзини шамғалат қилиб чана учди. Шоди лавза уч сўмга сотган бу кўлбола чана тракторнинг аллақандай тунуқасидан ясалган эди. У ҳозир ҳам уйда — омбортомнинг тўрида осифлик турибди.

Кун туман бўлганидан сурувнинг ортидан эргашиб жинғилзорга энаркан, Ўлмас чанасини эслаб аввал дарё тарафга, сўнг осмонга синовчан боқди. Ҳали туман пардаси қалин эди.

Кун чошгоҳга бориб, туман бутунлай кўтарилди. Оппоқ қор кўрпасига бурканган далалар, яланғоч шох-шаббаларга қўнган қорлардан жунжикиб ҳурпайган дов-дарахтлар, ола-чалпоқ жинғилзор, олисларда иланг-биланг қорайиб оқаётган энсизгина дарё — ҳамма-ҳаммаси яққол кўзга ташланиб қолди.

Сайхонликка ёйилиб кетган Ўлмаснинг қўй-қўзилари унда-бунда қор остида ҳурпайган жинғилларга оғиз уриб, уларнинг қорини тўкишар ва ўзларининг тумшуқларини ҳам қорга бўлғашарди.

Орадан бирор соат вақт ўтмай тепаликларни чана

торган катта-кичик болалар босиб кетди. Уларнинг қий-чувини эшитиб Улмаснинг ҳам боргиси келар, лекин қўйларнинг тўзғиб кетишидан чўчирди. Бунинг устига кечаги жанжал оёғини тушовлаб турар, шу даҳмазани ўйлаган сайин, вужудини ғусса босаётган эди.

Нилуфар улар билан ўқий бошладию синфда анчамунча ўзгаришлар бўлиб қолди. Нилуфарнинг ўзи-ку, унча аълочи эмас. Лекин шаҳарлик-да, озода, ярашиқли кийинади. Бошқа қизлардан чиройли. Айниқса кулганида садаф тишлари ялтираб, кўзлари порлаб кўринади.

Улмас энг орқада ўтирса ҳам баъзан олдинги партадаги Нилуфарга термулиб қолар, лекин ўша заҳотиёқ биров билиб қоладигандек дув қизариб, кўзларини олиб қочарди.

Улмас Нилуфарни ўзича Шоди лавзага менгзаб, дилини унга муносиб кўрмас, бу қанчалик аччиқ бўлмасин, кўнглида шу ҳисни туйиб уяларди.

Кеча у деворий газетани тит-пит қилиб ташладию кўнглидаги уят ҳиссининг захардек аччиқ нафратга айланганини энди пайқаяпти. Шу тобда ҳам Нилуфарни ўйлаб негадир ижирғанди, шаҳарлик гўзалойим, яхшига ҳам, ёмонга ҳам тишларини ярақлатиб тиржайгани тиржайган. Шунинг учун синфдаги ҳамма болалар унга ошурфта. Ҳатто Шоди лавза ҳар дақиқа сайин бурнини «шурқ» этказиб тортиб, «Мен ҳам Нилуфарни севаман», дейди. Лекин Асад турганда Шоди лавзага йўл бўлсин.

Улмас Нилуфарни ўзича Шоди лавзага менгзаб, дили ёришиб ҳузур қилди. Лекин Нилуфар билан Асадни ёнма-ён қўйдию таъби тирриқ бўлди.

Тепаликда шовқин солаётган болаларнинг қий-чуви тобора авжига чиқавергач, Улмас чидаб туrolмади. Ўша ёққа қараб юрди. «Ҳеч бўлмаса, яхмалак учиб келарман», деб ўйлади.

Улмас жингилзордан қичиб тепаликнинг пойига етганда қора қундуз телпагининг қулоқчинини туширганча шиддат билан сирғаниб келаётган болага кўзи тушди. У гўё гижинглаган аргумоқ эгарида ўтиргандек, кўзлари қувончдан порлаб ёнарди. Бола унинг олдидан шитоб билан ўтаётиб бақирди:

— Қоч! Қоч! Қо-чо-оқ!..

Улмас уни таниб, чанаси ҳам, ўзи ҳам тобора қичрайиб бораётган боланинг ордидан муштани дўлайтирди: «Ушласам жафнингни ўпираман, Самад сариқ!»

Улмас дўнглик сари ўрлаб бораркан, Самаднинг росмана чанаси ҳақида ўйлади. Киноларда ҳам болалар худди шунақа чаналарда учишади: ўриндиғи қизил рангга бўялган.

Тепадан сирпаниб келаётган болаларнинг қийқириғидан Улмаснинг хаёли бўлинди. Қўлбола чанага бирваракайига учта бола ўтириб олганди. Чанани бошқараётган боланинг совуқдан кўкариб кетган чеҳрасида мағрурона бир ифода қотиб қолганди. Унинг белидан маҳкам қучганча ўтирган бола эса, ингичка бўйини акасининг гоҳ ўнг, гоҳ чап елкаси оша чўзиб, чанани тезроқ ҳайдашга қистарди. Энг орқадаги кичкинтой олдинда типирчилаётган акасининг белбоғини чангаллаб, совуқданми, ё қўрқувданми, ён томонига ўгирилиб олган. Улмас унинг юзини кўрмади. Хиёл ўтмай, чана тик энишга бир оз тезлашди, орқадаги кичкина бола юзи ўгирилган томонга сал қийшайиб мувозанатини йўқотди; тезлик ошабориб, у бутунлай ағанаб тушди. Чанадан акасини ҳам тушириб қолди, негаки, унинг белбоғини қўлидан қўйиб юбормаган эди.

Болалар ағанаши билан чананинг тезлиги тағин ошди. Бундан қувонган энг каттаси қўл силкитганча бақирди:

— Шу ерда тураверинглар, ҳозир қайтаман!

Чанадан йиқилган болаларнинг каттароғи дарров

убиқ ўрнидан тврди. Акасининг гапига муштани дўлайтириш билан жавоб қайтарди. Кичкина бола эса, ҳамон қор устида тўнтарилиб ётганча хўнграб йиғларди.

«Ака-ука бўлиш қандай яхши», деб ўйлади Улмас дўнгликка ўрлаб бораркан. Тепаликнинг бу тарафи анча тик бўлиб, нариги томонда навбат тегмаганлар, ё ўйинбошиларга ёқмай «қувғинди» қилинганлар ана шу ўнғайсиз жойда учишарди.

Ўйинбошилар ёшга қараб белгиланади. Болалар гуруҳларга бўлиниб ўйнаганлари учун ҳам бошлиқлар керак-да, ахир. Улмас тенгиларга кўпинча Асад ўйинбоши бўларди. Лекин кимнинг нима бўлгани билан Улмаснинг иши йўқ.

У тепалик бошига етай деганда телпагини қўлига олганча ҳорғин одимлаб келаётган Шоди лавзани кўрди. Унинг бир тутам сочи ғуж бўлиб ёпишган кичкинагина пешонасидан сийрак ҳовур кўтариларди.

Улмасга кўзи тушдию Шодининг митти қув кўзлари чарақлаб очилгандай бўлди.

— Эй, сен ҳам келяпсанми? Дўнгнинг нарёғида роса зўр ўйин бўлаяпти-да. Тезроқ чиқ! — деб у Улмасга қўл узатди. Сўнг муҳим бир сирни очаётгандек аста шивирлади. — Анови Нилу бору, нақ спортсменка экан. Ҳали чиқсанг кўрасан...

Шоди шу хабарни айтиб ҳаққалаганча пастга тушиб кета бошлади. Унинг ордидан қараб қолган Улмас ижирғанди: Асад тўнғиз етмагандек, энди Самад сариқнинг чанасини судраб келгани бораяпти. Ҳа, Самад сариқ ҳам анойи эмас. Тайёр хизматкор борлигини билиб бу тарафга сирпанган.

Улмас тепа устига қичиб борганида музли сирпанчиқларда атиги икки-учтагина кичкинтой болалар ўйнаб юришарди. Бошқалари тепаликнинг нариги бурчагида ғуж бўлиб ниманидир томоша қилишар эди.

Улмас тезроқ қўйлари ёнига қайтиш илинжида шу ерда сирпанишни лозим кўрди. У сирпанишнинг анча ҳадисини олган бўлса-да, сал ўтмай ҳансираб қолди. Нимагадир, ўша ғуж бўлиб тўпланиб турган болаларнинг ёнига боргиси келди.

Қундуз телпагининг қулоқчинини тушириб, узун яшил жун шарфини бўйинидан бир айлантириб кўкрагига ташлаб қўйган Асад:

— Энди навбат — саккизларга! Қани, ўртага ким чиқади? — деб бақираётганда Улмас бориб уларга қўшилди. Ҳамма ўйин билан банд бўлиб, унинг келганини ҳеч ким пайқамасди.

Қора чопонли новча бола чанасини етаклаб ўртага чиқди. У сирпаниш йўлагининг бошига бораётиб Асадга шундай ўқрайиб қарадики, яна гапиришга оғиз жуфтлаган Асад тил тишлаб қўя қолди.

Улмас ярим доира ясаб турган болаларнинг орасидан бўйинини чўзиб томоша қиларкан, тик нишаб сирпанчиққа кўзи тушиб юраги орқасига тортиб кетди. Уни сирпаниш йўлагининг тиккалиги эмас, балки жуда тез борган чанани ўз вақтида, яъни нишаблик тугагандан кейин бошланадиган қисқагина текис жойда тўхташишга улгуролмасанг, катта ариқдаги сувга тушиб кетиш хавфи борлиги чўчитиб қўйганди.

Қора чопонли новча бола чанасига ўтирдию шитоб билан пастга сирпаниб кетди. Шивирлашаётган болалар жим бўлиб қолишди.

Сирпаниб бораётган бола нишаблик тугагач, ўзини бир оз орқага ташлаганча оёқлари билан қорни тирнаб кета бошлади. Лекин тезлик сусаймади. Ниҳоят, у ўзини чанадан ташлашдан бошқа иложи йўқлигини англаб етди шекилли, қорни тўзатиб думалади. Эгасиз қолган чана эса, шундоққина ариқ лабида жарга етмай тўхтаб қолди.

Тепадаги томошабинлар қийқириб юбордилар. Улмаснинг елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди.

— Энди навбат ўзимизга — еттиларга! — деб чийиллади Асад. Шу пайт тепаликда ўриндиқлари қизил чанани судраб Шоди лавза, унинг ортидан Самад сариқ чиқиб келди.

Шоди келасолиб, Асад билан Нилуфарга бир нималар деди. Улар бирдан хушёр тортганча томошабин болаларга кўз югуртирдилар.

Улмаснинг нигоҳи энг аввал Нилуфар билан тўқнашди. Кўкиш қундуз ёқали пальтосига ўраниб олган Нилуфар бугун ниҳоятда чиройли эди. У Улмасни кўриши биланоқ қовоқларини уйиб, лабларини бурганча юзини четга ўгирди. Асад эса, оғзи қулоғига етиб тиржайганча Улмасга яқинлашаркан, бир-бирини туртиб шовқин солаётган болаларга танбеҳ бериб бақирди:

— Чувилашманглар! Ҳозир бизнинг синфимиздан Улмас чиқади!

Бу гапдан Улмаснинг қулоғига ҳеч нарса кирмай қолди. «Ухшатиб жағига бир туширсамми?» деб ўйлади жижилиб.

— Жим, болалар, сирпанчиқ қўрқоқ ва қочоқларни тан олмайди! Талабларга биноан, Улмаснинг ўрнига Нилуфар учади! — деди Асад.

Улмас ҳушини йиғиб олганда Нилуфар сирпанишга тайёрланарди. У қўлқопини кийиб, оппоқ ипак шарфини бўйнига қаттиқ тортиб ўраб ва Асад ушлаб турган чананга қўл чўзди.

— Ке, сен қўй, ўрнингга Шоди... — дея чайналди Асад яхшилик қилгиси келган одамдек.

— Йўқ, ўзим учаман! — деди Нилуфар қатъий.

Шу пайт уларнинг қаршида Улмас пайдо бўлди.

— Ҳа? — деди Асад, «ўлгинг келяптими» дегандек қошларини чимириб.

Сирпанишга тайёр бўлиб турган Нилуфар ҳам ҳайрон бўлиб унга тикилди. Улмаснинг ранги бўздай оқариб, доимо ўйчан ва сокин боқадиган қўй кўзлари бежо, қандайдир изтиробли эди.

Улмас бир силтаб Асаднинг қўлидан чананинг ипини юлиб олди. Бу силтовдан чана тўнтарилиб тушди. Кўз очиб юмгунча Улмас уни сирпаниш йўлагининг бошига тўғрилаб қўйдию устига ўтирди...

Упкаси оғзига тикилиб пастга эниб бораркан, Улмаснинг кўрган нарсаси шу бўлди: бояги қора чопонли новча бола тойғона-тойғона юқорилаётган эди...

Тезликнинг кўз илғамас шитобидан, тўғрироғи, ҳаяжон ва қўрқувдан тошдек қотган Улмас ўриндиқни тобора қаттиқроқ ушларди. Унинг бундай тош қотиб, чана билан яхлит бир нарсага айлангани тезликни янада оширди.

Нишаблик тугаб, тепалик этагидан қисқа текислик бошланди ҳамки, Улмас тош қотиб ўтираверди, фақат юзига сарин бир эпкин урилгандек бўлди. Зум ўтмай қулоқлари чиппа битиб, юракка кутқу солаётган даҳшатли тезлик ва оламни ўзининг майин чойшабига ўраган оқлик қаёққадир чекиндию унинг ўзи ҳам худди шу сарин эпкинга айланиб кетди...

Тепалик устидаги болалар кўрқувдан қотиб қолишди. Ҳеч ким бундай бўлади, деб ўйламаганди. Наридан борса, Улмас ҳам бояги боладек қорга думалаб кетади, деб ўйлашганди. Ваҳимали бу сукут Нилуфарнинг чинқириги-йиғиси билан бузилди. Лекин у шу заҳотиёқ йиғидан тўхтаб, пастга — анҳор томонга отилди. Унинг изидан Асад, Шоди лавза ва яна уч-тўртта бола югурди...

Тўсатдан сарин эпкин ҳам қаёққадир чекиндию қисирлаб синаётган музнинг товуши қулоққа чалинди, тепадан тош каби учиб тушган Улмас, анҳор сувини қопла-

ган юпқагина муз қатламидан бир гилам ўрничая жойни тешиб юборган эди. Улмас даставвал энтикиб, зум ўтмай бир оз илигандек бўлди. Ҳатто сув танига хуш ёқди. Лекин қирғоққа чиққач, баданини кесиб юбораётган совуқдан кўзига жиққа ёш келди...

Нилуфар уст-боши шалаббо бўлган, ени ва этақларидан чак-чак сув томаётган, жағи беихтиёр тақиллаётган Улмасни кўриб йиғлаб юборди.

Негадир Улмаснинг ҳам йиғлагиси келди-ю, ўзини босди. Наҳотки, Нилуфар уни деб йиғлаётган бўлса?! Улмас Нилуфарга қараб жилмайиб қўйди. Кўзларида ёш билан Нилуфар ҳам ширин табассум қилди. Худди шу вақт Асад, Шоди ва бошқалар ҳаллослаганча тик жарлик лабига етиб келдилар.

Сувга тушган жўжадек қунишиб ўтирган Улмас уларни кўриб яна жилмайди.

— Кулишингни қараю сохта қахрамон! — деди Асад қовоғини уйиб.

Улмас уларга хижолатли, синиқ жилмайганча қараб турар, айни вақтда Асад ҳам, Шоди ҳам, анови бегона болалар ҳам унга хуш ёқаётган эди.

— Туш, пастга тушсанг-чи, Асад. Унга чопонингни бер ахир! — деди Нилуфар. — Қара, бечора қахрамон жағини тақиллашдан аранг тийиб турибди.

Улмас қизнинг бу ёқимли «дашном»ини эшитиб, баттар оғзининг таноби қочди.

— Э, қўй, Нилуфар, унга биров қўлидан келмаса гердайсин, дедими?! Берадиган чопоним йўқ! — деди Асад масрахаомуз.

Нилуфар унга ўқрайиб қаради, сўнг Шоди лавзага юзланиб:

— Узинг еч, Шоди! — деди.

— Шодиям, сохта қахрамонга чопонини бермайди! Чана уч деб ҳеч ким уни мажбурлагани йўқ! — деди Асад жаҳл билан дона-дона қилиб.

Улмаснинг бирдан қовоғи солинди. Нилуфар аввалига дув қизариб, сўнгра жар лабида беписанд боқиб турган Асадга қараб шивирлади:

— Раҳмсиз экансан!

Нилуфар шундай дедию қундуз ёқали пальтосини ечиб Улмасга узатди. Улмас ўқрайганча индамай туравергач, ўзи илдам юриб бориб, пальтони унинг елкасига ёпди.

Улмас ҳали иссиқ ҳовури тушмаган пальтонинг илиқ тафтидан, ундан таралаётган ёқимли, хузурбахш бўйдан энтикиб кетди. Ҳатто ўзининг совқотаётганини ҳам, елкасида бошланган санчиқни ҳам бир зум унутди.

Асад қиқирлаб кулганча ёнидаги болаларга нималарнидир шивирлаб, Улмасни имлаб кўрсатди. Асаднинг кулгисига аввал Шоди лавза тиржайганча жўр бўлди, сўнгра бошқа болалар ҳам қўшилишди.

Улмас уларнинг бу масхаралашига чидаб туролмади. Елкасидаги пальтони олиб қизнинг қўлига тутқазди. Сўнг ҳамон қиқир-қиқир кулаётган Асадга қараб қичқирди:

— Ҳали сени кўраман, Асад тўнғиз!

Улмас шу чопганича анҳор тирсагига етиб кўздан ғойиб бўлди.

Уй атрофини қордан тозалаётган Чала бирпас нафас ростлаб олгани тўхтадию ангорнинг ўртасида келаётган ўғлига беҳосдан кўзи тушди. Ҳали кун ботмасдан туриб қайтаётганига ҳайрон бўлди.

Юзлари моматалоқ бўлиб кўкариб кетган, кийим-боши тарашадек қотиб музлаган Улмас етиб келганда Чаланинг дами ичига тушиб қолди.

— Ҳа, нима бўлди сенга?! — деди у ҳовлиқиб.

— Аа-рр-иққа, — деди Улмас оғзи гапга қовушмай.

Нима воқеа бўлганини фахмлаб Чаланинг авзойи бузилди: дўнг-тепаннинг тагидаги ариқдан балиқ ушламоқчи бўлган, лаънати!..

— Ухў, устингдаги кийимингни кесиб олмаса бўлмайди-ку! Қани, тезроқ бу ёққа юр, — деб Чала шошилганича ўғлини уйга етаклади.

Ошхона бурчагидаги ўчоқда ҳозиргина Чала кўтариб келган бир кучоқ қуруқ шовдираган ғўзапопя гуриллаб ёнар, унинг иссиқ ва ёқимли тафти гоҳ олдини, гоҳ орқасини ўгириб ўзини тоблаётган Улмасга хуш ёқарди. Тарашадек қотиб музлаган кийим-боши эриб юмшади ва Улмаснинг елкасидан паға-паға буғ кўтарила бошлади.

Чала уйдан бир сидра кийим олиб чиқди. Гуриллаб ёнаётган оловнинг устига яна бир кучоқ ғўзапопя келтириб босди. Сўнг шу ернинг ўзида — гулхан тафтида Улмаснинг кийимларини алмаштирди. Шундагина Улмас ўзини қушдек енгил ҳис қилди.

Чала унинг уст-бошини алмаштираркан, бадани муз бўлиб кетган ўғлига ичи ачир, бунинг учун гоҳ ўзини айблар, гоҳ келиб-келиб айни чилла пайти балиқ ушламоқчи бўлган Улмасдан аччиқланарди.

— Ота-бованг балиқчи ўтганмиди?! — деб бақирди у охири чидаёлмай. — Ҳой бир туёқ, сенга ўзи нима бўляпти? Кечаги мактаббозлигинг етмасмиди? Яна бугун буйтиб ўтирибсан... Хокандозни топиб, чўғни сандалга сол!

Улмас чўғни сандалга шовди. Сўнг бурчакдаги тангкўзга ўтириб уवादаси чиққан кўрпани кўкрагига тортиди. Сандалдаги чўғнинг тафти куйдиргудек даражада иссиқ бўлишига қарамасдан, негадир ич-ичидан қалтироқ тугиб совқотгандек бўла бошлади.

Бир оздан кейин қизил дастали, ўрими ингичка қамчини ўнг қўлида ушлаган кўйи остонада отаси пайдо бўлди. Улмас қалтироқни ҳам унутиб тош қотди.

Чаланинг вазоҳати ёмон эди. Унинг бўйин томирлари бўртиб чиқиб, ичига ботган укки кўзларига ғазабдан қон қўйилган, ҳансираб нафас олар, япасқи бурнининг катаклари гоҳ кенгайиб, гоҳ тораярди.

— Тўлбоши кўзи қани, ҳой балиқчи?! — деб ҳайқирди у остонада турганча ва кўрқувдан бир тутам бўлиб, сандалнинг ичига бор бўйи билан кириб кетган Улмаснинг устига бостириб келди.

— Бил-май-ман, — деди Улмас отасига қарамай ва йиғламоқдан бери бўлиб кўрпага бошини буркади.

Чала бир силтаб кўрпани тортиб олди-да, бурчакка отиб юборди. Ғужанак бўлиб олган ўғлининг елкасидан чангаллаб ушлади уни ҳам ўша томонга итқитди. Улмас чирпирак бўлганча кўрпанинг устига учиб тушди ва ўмганлаб қолди.

Чала ҳали ўзини ўнглашга улгурмаган ўғлининг нақ елкаси аралаш қамчи тортиди. Чопоннинг йиртилган жойига бориб теккан қамчи Улмаснинг елкасини оловдек куйдирди, жони ҳалқумига келиб тиқилди. Анча вақт уй ичида ҳавони тилаётган қамчининг визиллаган товуши эшитилиб турди: виз... виз... виз...

VII

Улмас кўзини очиб, бирор беш йиллардан бери уларникига келмай кўйган бувисини ёнида кўрди. Кампир унинг бош тарафида, деразанинг рўпарасида Улмаснинг йиртиқ-ямоқ кийимларини тикиб ўтирарди.

Улмасга боқиб, кампирнинг узоқ умр заҳматлари сонсиз ажинлар солган кафтдек қоқсуяк юзи нурланди.

— Худога минг қатла шукр. Илойим, умринг узоқ бўлсин! Қандай, аҳволинг яхшими энди? — деди у томирлари бодраб турган қўллари билан Улмаснинг бошини силаб.

— Соат неччи? — деб сўради Улмас тагин кўзларини юмиб.

— Билмадим, болам, — деди бувиси мискин бир алфозда. — Пешин бўлгандир. Мен ҳам таҳоратимни борида намозимни ўқиб олсам яхши бўларди.

Кампир шундай деб ўрнидан туришга чоғланди. Лекин негадир фикридан қайтиб, Улмаснинг қўлтиғидан ушлаб тортиди:

— Қани, тур, болам. Намозимни кейин ўқирман. Узим айланай, сендек шер йигитдан! Тургин, болам, аввал сен бир тамадди қилиб олгин!

Улмас ўрнидан аранг туриб ўтирдию шу заҳоти яна вой-войлаб бошини ёстиққа ташлади. Нимагадир боши қаттиқ санчган эди. У ўзини ёстиққа ташлагандан кейин ҳам анчагача башарасини буриштириб ётди. Охири оғриқ босилгандай бўлди, лекин юмуқ кўзларининг бурчагидан икки томчи ёш сизиб чиқди. Кўзларини очган замони намчил киприкларидан узилган икки томчи ёш ёноқларини ювди. Кўз ёшининг шўр ва тахир таъмини туяркан, ноаниқ бир аламдан ўкиниб хўрсинди.

Набирасининг хўрсиниғидан кампирнинг ҳам кўзларига ёш қалқди. У яна Улмаснинг ёнига ўтириб сертомир қўллари билан бошини силай бошлади. Узича пичирлаб ўғли Чалани қарғади:

— Ота бўлмай, илойим, қўллари синсин. Билиб-кўриб худо илонга оёқ бермаган-а! Уновнинг бири бўлмаса, бешовнинг бири бўлмаса, пешонангдаги биттаю битта тирноқни ҳам шуйтиб урасанми, раҳмсиз! Ҳаҳ, молинг кирилиб, бемол қолгур-а! Битта кўзи нима бўпти! Шунга шунчами?!

Бувисининг аллалагандай минғирлашидан уйқу элитган Улмас юзига тушган томчидан сесканиб кўзини очди.

Кампир оғир уҳ торганча синган таҳоратини олиш мақсадида шарпасиз одимлар билан ташқарига чиқиб кетди.

Улмаснинг уйқуси қочди. Кўзларини қамиш бўйрага — оҳиста жимирлаётган шифтга тикиб жим ётаверди. Беқарор хаёлнинг минг бир кўчасига кириб чиқаркан, ногаҳон онасини, онаси ҳақида гапирган тоғасини эслади.

Ушанда Улмас эндигина мактабга қатнай бошлаган эди. Куз кунларининг бирида, эрталаб, узун бўйли, озғингина йигит уларникига кириб келди. Кирчимол ёстиққа ёнбошлаганча нонушта қилаётган отаси кутилмаган меҳмонни кўриб, дафъатан ўрнидан турмоққа чоғланди-ю, негадир иккиланиб, ҳатто унинг саломига ҳам эътибор бермай, қўлидаги олма гулли пиёлани оҳиста лабига теккизди, оғзининг куйишига ҳам қарамай босиб-босиб чой ҳўплади.

Салом-аликсиз қолган йигит папкасини қўлтиқлаганча мактабга шайланиб турган Улмасга юзланди ва:

— Қани, жиян, кел кўрашайлик, сен саломлашарсан ахир! — дея бошдан-оёқ разм солди.

Аввалига Улмас уни мол сотиб олгани келган шекли, деб ўйлаганди. Лекин жиян дейишидан, отасининг индамаслигидан ниманидир англагандек бўлди. Юрагининг аллақайси бурчагида чучмал меҳр тўйғуси бош кўтарди. Кўзларини катта очганча ярқ этиб тоғасига қаради. Унинг хиёл ҳемирилган лабларининг буржида ёқимли табассум қотиб қолганди. Улмас дарров ундан кўзини олиб, қайноқ чойни асабий ҳўплаётган отасига боқди. Чала кескин бир ҳаракат билан пиёлани дастурхон устига тўнкарди ва илкис кўзғалиб ёнбошини ёстиқдан кўтарди.

— Хўш, Авлоқул, нега келдинг? — деди у биринчи марта меҳмоннинг юзига тик боқиб зарда ва таҳдид аралаш.

Нафиса
Султонкулова

Агар япроқ бўлсам...

Агар япроқ бўлсам,
Шохингдаги ортиқча япроқ
Ва тонгда шивирлаб озорлар берсам,
Кечир, мени елларга топшир,
Олис-олисларга олиб кетсинлар.

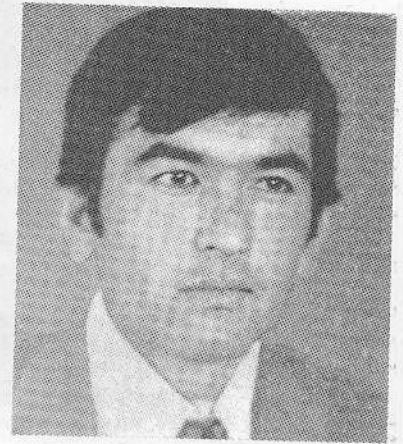
Агар япроқ бўлсам,
Шохингдаги энг сўнги япроқ
Ва умид-ла кўз тиксанг менга...
Сен мени кечирма,
кечирма, дўстим,
Энг сўнги япроқинг бўлганим учун!..

Садоқат

Қара, азизим. Тўлқинлар йўлига муштоқдир қирғоқ...
Тўлқинлар эса рақсга тушаётир. Улар эрка ёрга ўхшайди гўё. Гоҳ талпинади қирғоқлар томон, кучар қояларни сирли шивирлаб.
Гоҳи тўфонларга айланар қирғоқларни қилгудай парча-парча...
Қирғоқ эса ҳамон тинч, кимсасиз. Ярадор кўксини тўлқинларга очади сокин, бевафо тўлқинлар уни тарк этиб кетсалар ҳамки, фақат уларни кутади.
...садоқатли қирғоққа айлангим келар...

Илхом
Исломов

Сабоқ

Алишер Навоий ижодини ўрганиш

Синфда чирқиллар ўттиз куш — бола
Ҳаво оқ ипақдан кашта тикади.
«Дарс қисқа (чақмоқнинг умридай)
Йўқса Навоийни тўлиқ айтардим...»

Муаллим ландовур деразалардан
Қўрқади гап учиб чиқса далага.
Ковлайди хароба билимларини,
Саволлар сарғаяр ҳар бир болада.

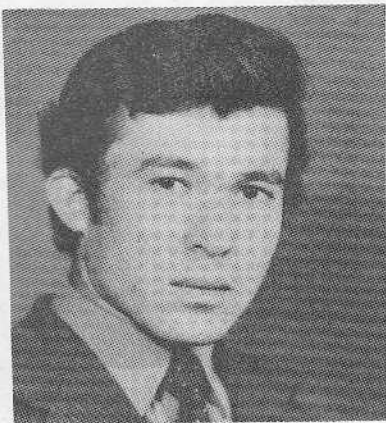
Девордан бир дунё ҳақиқат боқар,
Шоирлар суврати — паноҳсиз ўтмиш.
«Дарс қисқа (қалдироқ тўлғанганидай)
Болалар, қолгани мустақил ўқиш...»

Муаллим занглаган фикрни бўяр,
Бўм-бўш тўрвасини судрайди ҳаёт.
Болаларнинг ҳуркак сўроқларига
Ҳақиқатни айтгил, адабиёт!

Аёл

Унинг сийналарин эмар оч дала,
Кетмон — қўлларига боғланган қисмат.
Супрадаги ундек курир мадори,
Уруш — соф виждонга ўқталган туҳмат.
Лаблар қимирламас — хўрланган кулгу,
Кўзлар кеча-кундуз ҳадик асрайди.
Хабар йўқ аёлнинг аскар ўғлидан,
У узун тунларга оқлик тилайди.
Уруш аравада йиғаркан мурда,
Юракка йўл солар ханжарнинг изи.
Қишлоққа бўридай кириб келар хат,
Аламга тўлади тириклик кўзи.
Эшиклар тутқичин тортиб шум хабар,
Гадодек бахтларни орқалаб ўтди.
Аёл умр бўйи остонасида
Мактубларнинг қадам товушин кутди.

Саидбурҳон
Қодиров

* * *

Минг бора қалбингиз яралаб яна —
Минг бора ўтиниб кечирим сўрдим.
Гулим!

Саховатли юрагингизда —
Буюк муҳаббатнинг расмини кўрдим.

Балоғат аталган учқур саманнинг
Жиловин қўлимда тутганча маҳкам —
Не ҳислар кўкида саргардон учдим
Сизнинг ёнингизга тушгунча, Бекам.

Севмоқ — бахт, айрилиқ унга ҳамроҳдир,
Висол йўли битта, ҳижрон йўли — минг.
Менинг пешонамга тушган илк чизиқ
Аксидир Бухоро — Тошкент йўлининг.

* * *

Шайтонлар яратган чангалзорларда
Яланг оёғимни қонатиб кездим.
Гуллар ундирмоқчи бўлдим изимдан,
Гул ичра ўзимни авлиё сездим.
Кездим, кезавердим... Зор бўлдим неча —
Мададкор руҳларнинг ишорасига.
Қадамим боғланиб қолмади ҳечам
Қўрқоқ худоларнинг иродасига.
Кездим, кезавердим... Вужудим толди,
Ортимдан тушкунлик келди пайдар-пай.
Юрак, ваъдаларинг қаёқда қолди,
Мен ортиқ ишонччи қаердан толай?
Кездим, кезавердим... Адо бўлган чок
Ниҳоят тунларим кунга алмашди.
Ана, кўз олдимда жимирлар булоқ.
Бироқ қўриқларди уни алвасти.
У — сулув. Сочидан камалик тортиб —
Оқизар ойнадек булоқларига.
Юрак, эркингни ол!
...Ўзимни отдим
Гўзал алвастининг кучоқларига.

Раҳим
Қаримов

Руҳим

Руҳим, тушиб кетдинг яна жарликка,
Улмаган жонинг-ей ярадор қушим.
Нишон бўлиб яна оҳу зорликка,
Негадир бутунлай йўқотдинг ҳушинг.

Чуқурликлар эмас сенинг ватанинг
Тубсиз жарликларда бўлмагин муқим.
Ташлаб кетар бўлган чоғда ҳам мани,
Фақат осмонни деб ташлаб кет, руҳим.

* * *

Бувим кўп севарди турфа гулларни, —
Дераза ёнида очилган, хушбўй.
Йўқолиб қоларди ногоҳ тунлари
Биттадан атиргул нимпушти, хушрўй.
Мен сенга гул тақдим этмоқ истардим
Азизим, ҳар сафар учратганимда.
Сендайин бир бахтга етмоқ истардим,
Лекин ўкинч, армон қолди дилимда.
Ҳали ҳам яшна-ку ҳовлида гуллар,
Фақат қувонгани бувижоним йўқ.
Ва яна ҳеч қачон йўқолмас тунлар
Биттадан атиргул. Жоним сен ҳам йўқ...

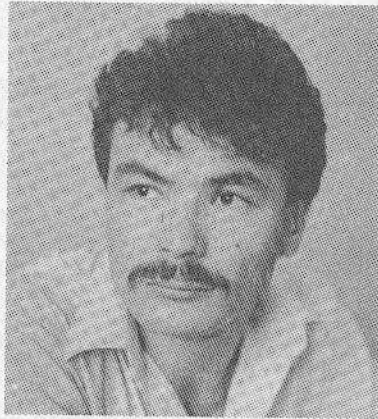
* * *

Бугун менинг пешонамда ажинлар.
Оқ толалар букун менинг сочимда.
Бугун менинг пешонамда чорлоқлар...
Бошгинамда бу кун менинг лайлақлар...

Денгиз каби шўр эдими кўз ёшим,
Нечун менинг пешонамда чорлоқлар?
Миноралар наҳот энди тенгдошим,
Бошгинамда нечун менинг лайлақлар?

Рифат
Гумеров

Мактаб дафтаридан

Оппоқ кўйлак кияман бир кун.
Тортиб олгум сурат — сирингни.
Хиёнатинг кечирмоқ учун
Лаънатлайман айёрлигингни.

Оппоқ кўйлак кияман бир кун.
Шафқатсизсан бунчалар нега? —
Дўстсан мени жазолаш учун
Олтинчи синфдаги Гошага.

Сиёҳдонни тақиллатаркан
Қийнаса ҳам бир афсус мени,
Кўпайтув белгисин чизаман —
Учираман
суратдан
сени...

Менинг Африкам

Олти ёшда эдим.
Товуқ фермасида ишларди онам.
Менинг Африкага боргим келарди...
Худди Тарасконлик Тортарен каби
Ухлаб тушимга ҳам кирмаган
Африкада эди фикри-хаёлим.
Орзу қилар эдим шундай сафарни.
Аммо ўша пайтда
Менинг энг катта
Саёҳатим бўлди онамнинг
Фермасини бориб кўрганим.
Қандай олис эди, қандай ажойиб!
Оддийгина жўжалар ҳатто
Фавқулодда сариқ товланиб
Митти туяқушлар каби юрарди...

* * *

Мен учаман, учаман
Кенг осмонда бўламан ғойиб.
Нега энди қувонмайин мен,
Шодон кўшиқ куйламай нега?

Сен-чи, олисларга мени кузатиб
Қўл силкийсан бир қушча каби,
Қўл силкийсан, бир қушча бўлиб
Учолмайсан фақат ортимдан...

* * *

Мол-ҳолни ҳайдашди одамлар,
Дарахтларда қушлар ҳам тинди.
Уйлару кўчалар — қишлоқ ўрнида
Сув омбори ялтирар энди.

Кўчган кунимиз ҳам ёдимда,
Эслайман: отам ва амаким
Янги уй эшиги олдида
Ичдилар, чекдилар тамаки.

Онамнинг кўзлари тўла ёш,
Мен-чи, гўдак эдим миттивой.
Гўёки учардим қувонганимдан —
Қанотим бор эди ҳойнаҳой...

У пайтда мен каби ўйинқароқ, шўх
Болакай қайдан ҳам биларди дейсиз —
Бобомнинг,
момомнинг қабрларини
Кўмиб кетганини сув — сунъий денгиз...

Район газетасида амалий ўқиш

Мени олисроққа жўнатди бошлик,
Очерк керак эди уч юз сатрли.
«Ғалаба» совхози — жазирама, кум,
Одамлар — чидамли, сабрли...

Қувиб ўтар эди автолар,
Ўтарди лайчадек ҳансираб
Бензобак ёрилиб кетса гар,
Кўкка учармидик қалтираб...

Ранги ўчган «Хурмат тахтаси»
Ёнида тўхтадик, атроф — шиорлар.
Ҳаттоки сарғайган суратда
Терга ботган эди илғорлар...

Рус тилидан **Абдул ЖАЛИЛ** таржималари.

Ўзбекистон Республикаси

Ўрамда

Ҳикоя

Шуҳрат
Матқарим

К ум этагидаги бу ўрам¹ да беш нафар оила яшайди.

Ўрамдагиларнинг деярлик ҳаммаси шу ердаги фермада, фақат Урозбойгина пахтачилик бригадасида ишлайди. У ҳам фермада ишласа бўлади-ку, лекин касалмандроқ. Ахир подачи бўлса юз-юз эллик молга бас келиши керак, тракторни бошқаролмаса, сиғир соғай деса...Хуллас, Урозбой пахтачиликда ишлайди.

Ўрамда ҳаёт бир зайл, кунлар бир-бирига ўхшаш кечади. Тонгда, хўрозлар қичқирар-қичқирмас ўрамдошлар ғўнғирлашиб юмушларига кетадилар. Чошгоҳда бу ер бир нафас шовқинга тўлади. Урамнинг бирдан-бир улови — мактабга қатнайдиган автобус келгач, болакайлар қийқиришиб, итаришиб-туртишиб унга чиқадилар, ўрин талашадилар. Мактабга боришни истаманларни онасими, бувисими уриб-сўкиб тенгқурларига қўшиб қўядилар. Машина жўнаб кетгач, ўрам кун бўйи тим-тирс бўлади.

Йўлланма билан келган фельдшер йигит — Султонга аввал ўрам ёқмаган эди. У ёққа қаради — қум, бу ёққа қаради — қум. «Нега энди медпунктни бошқа ўрамларнинг бирига эмас, айнан шу ерга жойлаштирибдилар?» алам билан ўйлаганди у. «Бу ерда икки йил тугул, икки ҳафта ҳам туролмасам кераг-ов». Йўқ, бир ой ўтиб фикри ўзгара бошлади. Ахир, ўрамда иккита одам бир ерга йиғилдими, албатта Султонни чақирадилар, тўрга ўтказадилар. Кунда, кун ора шундай. Ишлаётган жойи — медпунктнинг иккинчи хонаси ҳам одамлар киритган тансиқ таомларга тўлиб кетади баъзан.

Офтобрўяда китоб ўқиб ўтирган Султон кўзларини уқалади, оёқларини айқаштирди, сўнг яна ўқишга тутинди. Икки-уч йўловчининг саломига китобдан кўзини узмай бошини ликиллашиб қўяқолди. Буниси эзмароқ шекилли, бошини кўтаришга мажбур бўлди.

- Дўхтир бува, ҳорманг-ов!
- Бор бўлинг, бор бўлинг.
- Қуёшламалабсиз² -да?
- Ҳовва, беморларни жўнатиб бўлдик, бошқа ишимиз йўқ.
- Ҳайй маладес, маладес!

Йўловчи ўтиб кетди. Султон китобни «тап» этказиб скамейкага ташлади-да, роҳат қилиб керишди. Соатига қаради, яна беш-ўн минутдан кейин Ҳалима келиши керак. Дорида. Беш дақиқа ҳам ўтмади. Ҳалиманинг «Ассалом» деган мулойим овозини эшитиб дик этиб ўрнидан турди.

- Келинг Ҳалима опа!
- Ичкарига кирдилар, Султон тортмадан кичкинагина қутича олди.
- Мана, шахсан сиз учун шахардан олиб чиқдим, — Султон Ҳалиманинг қаршисида тўхтади, — худди айтганингиздан!

- Вой, раҳмат, укажон! Урозбой акангиз қачондан бери бу дорини тополмай юрган эди. Раҳмат! — Ҳалима киссасидан ҳамён чиқарди.
- Неча сўм бўлади энди бу?
- Султон кулимсиради.
- Сиз билан ўн беш-йигирма сўмликмизми?
- Йўқ, олинг Султонбой, мана!
- Сиздан пул ол-май-ман, — Султон Ҳалиманинг қўлини кафтлари орасига олди.
- Ҳалима оғрингандай қўлини суғурди.

¹ Ўрам — қишлоқнинг бир бўлаги (шева.)

² Қуёшламаламоқ — офтобга чиқмоқ (шева.)

— Уялмайсизми, укамдай одамсиз...

— Мен...

Ҳалима чўнтагига дорини тикди-да, тез-тез юриб чиқиб кетди. Султон қўлларини бир-бирига мамнун ишқалаб қўйди...

У ёқ-бу ёққа асабий бориб келаётган бригадир колхоз агрономининг ишораси билан унинг ёнига, дала шийпонидаги эски катга ўтирди.

— Эртароқ қувониб қўйган эканмиз-да, агроном бува!

— Шундай бўлади энди. — Агроном қўлидаги хипчин билан этигининг учига «тиқ-тиқ» уриб қўйди. — Ун кун бурун келганлар, «бутифос септирсам қаманглар», деб тилхат ёздириб кетишган эди, бугун «септирсам отинглар», деб ёздириб кетишди.

— Газетада ҳам ёзган эдилар-ку?!

— Э-э, қўйсанг-чи.

— Лекин болаларга жавр бўлди-да, — деди бригадир. — Бизнинг-ку бўларимиз бўлди.

— Эртадан болаларни шаҳарга юбормоқчиман, — агроном қўлидаги хипчинни отиб юборди, — беш-олти кун мактабдан қолсалар қолар.

— Тўғри қиласиз.

— Яхши-и. Энди одамларнинг қаерда?

— «Хўжа ўлган»да, чел¹ йиқитиб юришибди.

— Бўлмаса-а, эртага самолёт сизларга келади. Сизлардан бошлаймиз. Байроқ тутиб, самолётга қайси майдонга сепишини кўрсатиб юрадиган сигналчи керак.

— Ҳай, бу ишингизга талабгорлар йўғ-ов?

— Одамларнинг ёнига бораверайлик, кўрамиз.

Уч-тўрт эркак қўлларига кетмонлари билан челга чиқишди. Ким ўтирди, ким ёнбошлади.

— Уртоқлар, — гап бошлади агроном, — сизлар ёз бўйи фидокорона меҳнат қилдингизлар. Далаларингизда ҳосил кўп. Мана, «оқ олтин» хирмонингизнинг тақдирини ҳал қиладиган яна бир мавсум — дефолиация вақти келди. Бу мавсумни муваффақиятли ўтказиш муқаддас бурчимиз, ўртоқлар!

Урозбой учун «ўртоқлар», деб гапирадиган одамнинг гапи қонун, уларнинг ёлғон сўзлашини тасаввурига ҳам сиғдиролмайди. У омонатгина чўнкайган ерида ўрнашиброқ ўтириб олди. Агрономнинг гапларидан таъсирланди. Кетмон дастасини маҳкамроқ қисди. Кўм-кўк пахтазорга қараб жилмайди, қувонди.

— Бу ишга ҳукуратимиз минглаб, миллионлаб пул сарф қилади. Бунда кўпдан-кўп мутахассислар, олимлар, агрономлар, учувчилар, хуллас жуда кўп одамлар қатнашадилар. Лекин бу ерда дори сепиладиган майдонларга байроқни кўринадиган жойга ўрнатиб юрадиган тажрибали ва виждонли бир одам бўлмаса юқорида саналган одамларнинг қилаётган ишлари бир тийин бўлиб кетади. Мана, бригадир билан бу ерга шундай одам қидириб келдик. Қани, шу ишга кимни қўйсак бўлади? — Агроном пешонасидаги терни артар экан ўтирганларнинг кўзларига қарамасликка ҳаракат қилди.

Ҳеч кимнинг боргиси йўқ. Уртага ноқулай жимлик чўкди. Кимдир томоқ қириб қўйди.

Ўтирганлардан садо чиқмади. Агроном терлаб кетаётган бўйини ҳадеб арта бошлади. Урозбой агрономнинг олдида уялди, ўтирганларга бир-бир ҳайрон тикилди.

— Пули... ҳақи ҳам яхши бўлади, — деди бригадир.

— Урозбой... ўҳ-хўў-х! — деди кимдир астагина.

— Ҳақи яхши бўлса шу бечорага ёрдам ҳам бўлар, — деди бошқа биров, — болалари ҳам кўп.

— Ҳам виждонли, — яқун ясади аллаким. Урозбой қизариб ерга тикилди.

— Шу ишни бекор қилдик-да, — деди бригадир ҳамма кетгач.

— Қайси ишни? — сўради машинасига ҳорғин чиқаётган агроном.

— Байроққа яна Урозбойни қўйиб.

Карим — агрономнинг шофёри қулоғини динг қилди. У ёшлигида Урозбой билан Ҳалимани талашган, муштлашувда калтак еб алами ичига сиғмай юрган кунларининг бирида Ҳалима яхши кўраман, деб Урозбойга тегиб олганди. Шунинг учун ҳозир Каримнинг кайфияти ўзига хос эди...

— Нечун? — ҳайрон бўлди агроном.

— Хабарингиз борми, йўқми, — давом этди бригадир, — Урозбой дефолиацияланган карта ичидан оқиб ўтадиган ариқдан сув ичиб касалланган. Ичбурма бўлиб ўлиб қолишга сал қолган. Шундан бери касалманд, оғир ишга ярамайди. Папала-аб зўрға қаторга қўшиб юрибмиз уни. Кейин, — бригадир Каримга шубҳали қараб иккиланди, — кейин... хотини биззи хотинга бир гап айтган экан, рост бўлса бу ҳам шу дорининг таъсири-ёв...

— Кҳмм, кҳмм, — Карим тиржайди, — Ҳалима нечун дуч келган эркакка илжайди, нечун медпунктга ширинакка ўрганган асаларидай зир қатнаб қолди, десам... Ҳаммаси тушунарли-и. Вой, бечора Урозбой-ей.

Агроном Каримга ўқрайди, сўнг бригадирга юзланди:

— Падарига лаънат шу хотинларнинг! Уйдаги гапни юртга ёяди-я. Нима, бизлар ойда юрибмизми? Юрибмиз шу пахтанинг орасида бутифосми, бошқа балосими келганини симири-иб.

У маъноли бош силкиди.

Урозбойни қаршилагани чиққан Ҳалиманинг қўланса хиддан нафаси қайтиб кетди.

— Тагин байроқдорликми? — кесатиб сўради у.

— Урозбой этигининг чангини ерга «гурс-гурс» уриб қоқар экан «ҳмм», деб қўйди. Унинг ориқ юзи баттар қорайиб кетган эди.

— Яна ўша дорими? — Ҳалима рўмоли билан оғзини тўсди.

Урозбой хўрсиниб қўйди — хотинининг ғид-ғидлари ёқмади.

— Сув тайёрла.

Ҳалима эрининг қўлига сув қуяркан:

— Ҳамма, энди ҳидсизидан сепадилар, дейишаётганди-ку? — деди.

Урозбой хотинига, «сенинг нимага ақлинг етарди», дегандек қараб қўйди.

— Иссизи бўлмайди! Икки-уч кунги исидан қочамиз, деб ёз бўйи тўккан манглай теримизни чиппака чиқарамизми?!

Шу пайт эшик очилиб етти-саккиз ёшлардаги болакайнинг терлаб-бўғриқиб кетган юзи кўринди.

— Ура-а, акам! кепти-и! — болакай Урозбойга ташланди.

— Кет! — қўлидаги сочиқни силтади Ҳалима. — Яқинлашма, акангнинг ҳамма ёғи сасиб ётибди!

Болакай дадасига тикилди, сўнг қўлчаси билан бурнини беркитди.

— Уфф! Ёмон ис-ку, ака! Сиз билан ётмайман энди.

— Бор ўйна-е, ҳайвон! — Жаҳли чиқди Ҳалиманинг, кейин эрига юзланди. — Ўзингиз ҳам бўшсиз-да. Ҳар

¹ Чел — марза, уват (шева.)

¹ ака — Харазм шевасида дада маъносида шилатилади.

йили сиз борасиз шу касофат ишга. Бир оғиз, чўрт кесиб, бу иш менга оғи-ир, боролмайман денг.

— Сенам қизиқсан-ей! У ерга қўйсалар оғир, бу ерга қўйсалар оғир, уялиб ҳам кетасан одам! Ишнинг ҳам енгили шу ўзи. Байроқни қадайсан — самолёт сепади, яна қадайсан — сепади. Тамом-вассалом.

— Сизга бола-чақаданам иш зарурроқ!

Урозбой ток ургандай сапчиб тушди, хотинига чақчайди, лекин бир сўз демади. Ҳалима шундагина эрининг очиқ ярасига тегиб кетганини сизди. Зил кетди. Урозбой оғир қўзғалиб ичкарига кириб кетди.

Бир-икки кун ўтиб ўша дилсиёхлик ҳам эсидан чиққандай бўлди. Кечқурун ишдан келган Урозбойнинг кайфияти яхши эди. Ярим яланғоч эрининг қўлига сув қуяр экан, Ҳалима қувончини яшира олмади.

— Дорининг фойдаси тегибди-я, Урозбой ака! Туфтуф кўз тегмасин!

— Ҳа, фойдаси тегди.

— Топиб берган дўхтир болага минг раҳмат, яхши бола экан.

Урозбойнинг кўз олдига ялт этиб Султоннинг адл қомаги келди. «Дорини ҳам бекор бермагандир ҳали?!»

— Яхшилигини қаёқдан била қолдинг?

— Нега кўзингизни олайтирасиз? Шунча иши туриб шаҳардан дори топиб келганини айтаман. Бўлмаса бизлар киммиз унга?

Урозбой хотинига ўқрайди.

— Бир дори учун ҳам қариндошинг бўлиши шартмикан?

Ҳалима тўмтайди.

— Сизга бир гап айтиб бўлмайди ўзи.

Эрининг шубҳаси Ҳалиманинг дилини кемира бошлади, дорига боргандаги воқеани эслатди...

Султон кўпинча ўрамдаги шўх-шаддод аёлларнинг суҳбат мавзуси бўлар эди:

«Эрим бўлмаса шу Султонга тегар эдим-ай!»

«Ҳай, иштаханг ёмон эмас. Қадди-қомадига кўзинг учдимми?»

«Сенга қадди-қомади бўлса бўлди, бошқа ўйлайдиган нарсанг йўқ!»

Ҳалима бу гапларга аралашмас, хотинлар Султоннинг номини тилга олишиёқ унинг ғашини келтирарди...

Байроқни сойдан нарёқдаги картага кўчириш учун қўлтиқлаб олган Урозбой шошиб қолди. Утадиган жой қирғиб қирғоқ бўйлаб чопқиллар экан, «чуқур бўлса керак» деб ўйлади. «Тезроқ, тезроқ ўтиш керак! Беш минутдан кейин самолёт келади». Узоқдан самолётнинг гуриллаши эшитилди. «Келаётир!» Урозбой ўзини сувга отди. Соё анчагина чуқур экан, сувдан тезда ўтолмади, ҳансираб бир-икки марта сув ютиб қолди. Сувдан чиққач, оғир, шалаббо уст-боши югуришга халақит бердим, оёғи чалкашиб кетаверди. Байроқни қадашга улгурмади, самолётнинг овози қулоғини батанг қилиб юборди.

Агроном машинасидан сакраб тушди-да, одамлар тўпланиб турган жойга югурди.

— Не гап, не гап бўлди?

— Тутқаноғи тутиб қолди, — бригадир одамларнинг ўртасида букчайиб ўтирган Урозбойга ишора қилди. Унинг кўзларида таънага ўхшаш бир аломат бор эди.

Агроном чўккалади.

— Қалай, тузукмисан?

— Ҳмм, — деди оғриқдан юзлари буришиб кетган Урозбой.

— Самолёт устига дори сепиб юборибди, — деди кимдир.

«Бригадир айтган эди-ёв. Докторга олиб борса гап бўлади!» Агроном шарт ўрнидан турди.

— Қани, Урозбой, мин биззи машинага. Кари-им!

— Йўқ, йўқ, агроном бува, — Урозбой Каримнинг исмини эшитган заҳоти қўзғалди, — ўзим... кетавераман.

— Қандай қилиб кетасан? — жеркиди уни агроном. — Мин машинага, эшитдингми? Ҳозир Султонбойни юбораман, укол-пукол қилар.

— Доктор?! Доктор... керакмас, яхшиман, — Урозбой гандираклаб кета бошлади.

— Қанақа одам бу ўзи?! Чиқ машинага! — жаҳли чиқди агрономнинг. — Ҳайда Карим!

Машина жилди. Урозбой оғриқдан икки букилиб ўтирарди. Карим унга бир-икки қараб қўйди. Хиргойи қила бошлади:

Тўйла-ар мубора-ак, кўргони ке-елдик...

Оғриқ билан курашаётган Урозбойнинг хаёлига гоҳ Султон, гоҳ Ҳалима келар, Урозбой азобланар, Султон кулар, Карим куйларди. «Шундай бўлиши мумкинми? Наҳот Ҳалима?.. Урозбой Ҳалимасининг юз ифодасини, кўз қарашларини аниқ кўришга уринар, лекин хотини тобора узоқлашиб бораётганини ҳис этар, унга боғланган ор томирининг, номус томирининг узилиб кетишидан жуда-жуда қўрқарди. Карим эса тезликни оширгандан-ошириб овозини ванг қўйиб борарди:

Тўйла-ар мубора-а-ак, кўрго-они келди-и-ик!

Йўл ўйдим-чуқур эди, машина қаттиқ силтаб ташлади, Урозбой аввал эшикка, кейин Каримга урилиб кетди. Карим рулга маҳкам ёпишди, «ўх-хўў», деди чўзиб. Тишини тишига қўйиб келаётган Урозбой ортиқ чидай олмади.

— Астароқ хайда-а...

— А? Мана-да! — Карим мақсадига эришганди, тиржайди. — Мана пасайтирдик. Сизнинг хизматингизда миз энди. Шундай. Леки-ин жўра, ўзингиз кал-у, кўнглингиз нозикроқ-да, худди...

Урозбой тўлғонди.

— Тўхтат, тушаман!

— Чиранма! Пиёда бораман деб ўларсан тағин. Хотинчанг Султонбойга қолиб кетар. Хеҳ-хе.

— Не дединг?!

— Ие, билмасмидинг?! — Карим тезликни сусайтирди.

Деворга суяниб тинмай ўқчиётган Урозбойни кўрган Ҳалима қўрқиб кетди. Югуриб келиб унинг қўлтиғига кирди, лекин Урозбой хотинини ҳолсизгина итариб қўйди, бир амаллаб бўсағага етди, миқ этиб оғиз ҳам очмади. Мадори кетиб деворга суянди. Мажолсиз кўзини очиб Ҳалимага тикилди. Унинг чеккасига қизиллик югуриб, юзи тиниқлашган эди.

— Султонн... — бу сўз Урозбойнинг кўксини баҳайбат тошдай аёвсиз эзди, — келади ҳозир.

Ҳалима ичидан бир сесканди, лекин ўзини бепарво тутишга ҳаракат қилди.

— Қайси? Анави дўхтир болами?

Урозбой индамади.

— Келса келар. Ё... ё бирор овқат-повқат?..

Урозбой қаддини ростлади. Ҳалимага еб қўйгудек тикилди.

— Аввал... аввал пиширганингни е!

Урозбой ҳозир Ҳалима ёқасига ёпишини, «нималар деясиз? Уялинг! Уялинг!» деб юз-кўзига, кўксига аёвсиз муштлаб ташлашини жуда-жуда хоҳларди, шуни кутарди.

— Урозбой ака... — Ҳалима йиғлаб юборди, чўкка-
лади, — Урозбой акажоним-эй!

«Тамом!» Урозбойнинг жони-жаҳони ағдар-тўнтар
бўлиб кетди. Боши айланди, кўзи тинди...

Кечаси Урозбойнинг иссиғи чиқиб алаҳсирай бош-
лади, фақат болаларини айтиб чақираверди, бирма-
бир, номма-ном, қайта-қайта. Ҳалима йиғлар, ўзига
ўлим тилар, сочқни тинмай хўллаб Урозбойнинг манг-
лайига босар эди. Тун ярмидан ўтганда Урозбой сал ен-
гил тортгандай бўлди. Ҳалиманинг ҳам кўзи илинди.
Бироқ кўп ўтмай нимадандир кўрқиб уйғониб кетган
Ҳалима Урозбойни ўрнида кўрмай апил-тапил кийин-
ди-да, ташқарига отилди.

Ҳалима ариқ уватида дўмпайиб ётган бир қорани кўр-
ди. Унинг ярим оқшомдаги мудҳиш чинқириғи бутун
ўрамни зирқиратиб юборди.

И. Циганов. Бухоро чинорлари.

Барно
Раҳимова

Дарахт

Дарахт, дарахт нега сан,
Қишда кийим киймайсан?
Ёки пўстининг йўқми,
Ё қалбинг тўла чўғми?

Қишда ҳамма болалар,
Пальто, этик кийишар,
Сен эса кийинмайсан,
Гапирсак индамайсан.

«Кел рўмолим бераман»,
Деди жажжи Гулнора.
«Мен пальтомни бераман»,
Кўшилди шод Анора.

Дарахтга рўмолини
«Ураб қўйди» Гулнора.
Пальтосин кийгизолмай
Хуноб бўлди Анора.

Эгаси йўқ кучукчанинг аччиғланиши

Мен жажжи кучукчаман,
Ҳар жойларда ётаман.
Эрталабдан кечгача,
Овқат излаб топаман.

Ҳеч битта бола менга:
«Ол, буни е» демайди.
Тишлаб олади дея
Яқинимга келмайди.

Тишлаш нима эканин,
Мен аслида билмайман.
Одамларнинг гапига
Сира парво қилмайман.

Тошкент шаҳридаги 134-ўрта
мактабнинг VII синф ўқувчиси.
А. Набиев номидаги пионерлар уйи
«Ёш қаламқаш» тўғарагининг қат-
нашчиси.

МАКТАБДАН МАКТУБ ♦ МАКТАБДАН МАКТУБ ♦ МАКТАБДАН МАКТУБ ♦ МАКТАБДАН МАКТУБ ♦ МАКТАБДАН МАКТУБ

— Қизиқ. Биров назорат қиладими шуни?
 — Уларга ҳам оғир.
 — Нимаси оғир? Иши беш. Унга муҳтож эмас!
 — Уларга ҳам оғир. Узоқдан келдингизми?
 — Ҳа.
 — Майли, амаки. Бир чораси топилар. Асабни бузманг! Ердан...

— Шундай қилинг-э!..
 — Бир танишим, икки қоп ун бор, дегандай бўлувди. Айтсанг, йўқ демас.

— Раҳмат-э, сизга!
 ...Ун топилди. Мудирнинг таниши йигирма беш сўм сўради. Қарзга олган йигирма сўмни, ёнимдаги бир сўму тўққиз тийинни унга бериб зўрға рози қилдим. Мудирга минг марта миннатдорчилик билдирдим:
 — Раҳмат ака! Афсус, сизга ўхшаган яхши кишилар кам, онда-сондагина учрайдилар, йўқса...

Кейин билсам, ўша — «яхши киши» магазин ҳисобидаги унни танишиникига тушириб, менга ўхшаш «узоқдан келган»ларга «ҳиммат» қилар экан.

Қишлоққа келатуриб, тўсатдан тўлаган жаримам ёдимга тушди. «Эсиз, онам бечоранинг нафақаси эди-я, эсиз, эсиз!»

Бирдан нимадир «тақ» этди. Шоша-пиша тормозни босдим. Тушиб қарасам... хаёл билан бўлиб, тезликни оширибман-да, олдиндаги машинани туртиб юборибман. Баджаҳл одам экан, сўкинишини қўймайди. Ахийри: «Машинангизни тузаттириб бераман!» деб зўрға кўтилдим. Шундай қилиб, бир қоп ун уч юз йигирма сўму тўққиз тийинга тушди. Бугина эмас, ўша куни қанча соғлигимни, яъни умримни йўқотдим экан?

Қани, энди айтинг-чи: етмиш килограмм салмоққа эга бир қоп ун қанча туради?!

Мен 1958 йили туғилганман.

Ҳозир 1987 йил.

Хўш, менинг ёшим нечада?!

Қатағон

«Менинг ёшим нечада?» — Етти иқлимни кезиб, бу саволга кўнгилдагидек жавоб топмаслигимга кўзим етгач, хаёл кемасига ўтирдим-да, саккизинчи иқлимга сафар қилдим. Йўл юриб, йўл юрсам ҳам мўл юриб бир жойга бориб тушдим. Зимистон кеча экан. Ётдим. Қани, уйқу келса. Уйлар бошимни минг бўлак қилиб ташлаяпти. Чарчоқнинг зўридан, тонгга томон кўзим илинипти. Бир маҳал — тушимдами, ўнгимдами — кимдир тепамга келгандек бўлди.

— Ҳой, шоир, тур ўрнингдан, — деди у.

— Турдим.

— Кимсан ўзи?

— Қатағонман!

— Қатағон? Қайси Қатағон?

— Машрабни осган Қатағон!

— Қўйсанг-чи, у аллақачоноқ оламдан ўтган, саккизинчи иқлимда нима қилади?

— Йўқ, бу мен — Қатағон. Ҳайронман, сени излаб юрганамда ўз оёғинг билан...

— Бас қил. Мен дам олишим керак. Чарчаганман.

— Ором истаясанми, шоир? Ана, холос. Ахир, мен тирикман-ку ҳали. Сен ким бўлибсан, ҳатто Машрабни...

— Чиндан ҳам Қатағон бўлсанг, нега эгнингда зарбоф тўн эмас, костюм-шим, нега бошингда салла эмас, шляпа? Ҳатто галстук таққансан?

— О, содда, шоир. Гап кийимда эмас, сийратда.

— Ким бўлсанг ҳам менга теголмайсан. Давронимнинг темир қонунлари бунга йўл қўймайди.

— Мен ҳам шу замонга қараб кийинаман, замонга қараб иш кўраман, шоир. Қўлимдаги сиртмоқ арқондан эмас, бошқачароқ — сўздан!

— Сўздан?

— Ҳа, сўздан. Эсингдами, ўзинг ишлаётган мактабда илмий бўлим мудирининг нотўғри фикрига эътироз билдирганинг, шунда у ғазабланиб: «Тўрт қатор шеър ёзган бўлсанг, ёзибсан-да, нега гердаясан, кимсан ўзи?» деган. Шунда юрагинг санчиб, ўтириб қолгансан. Уша илмий бўлим мудирини, билсанг, мен эдим!

Эсингдами, район марказида овора қилиб, алдаб пулингни олган магазинчи? Уша ҳам мен эдим! Эсингдами...

— Бас қил, бас! Ишондим: сен тириксан, тирик...

Хаёлот

— Мана тож. Кий. Башарни бошқар. Ахир, сен мен яратган олий руҳ соҳибсан.

— Тожни ўзгаларга бер, менга керак эмас. Бошга қулаган осмон бу.

— Тўғри. Лекин сени сийлай десам бундан улуғроқ нарсам йўқ-да.

— Бор.

— Айт, у нима экан?

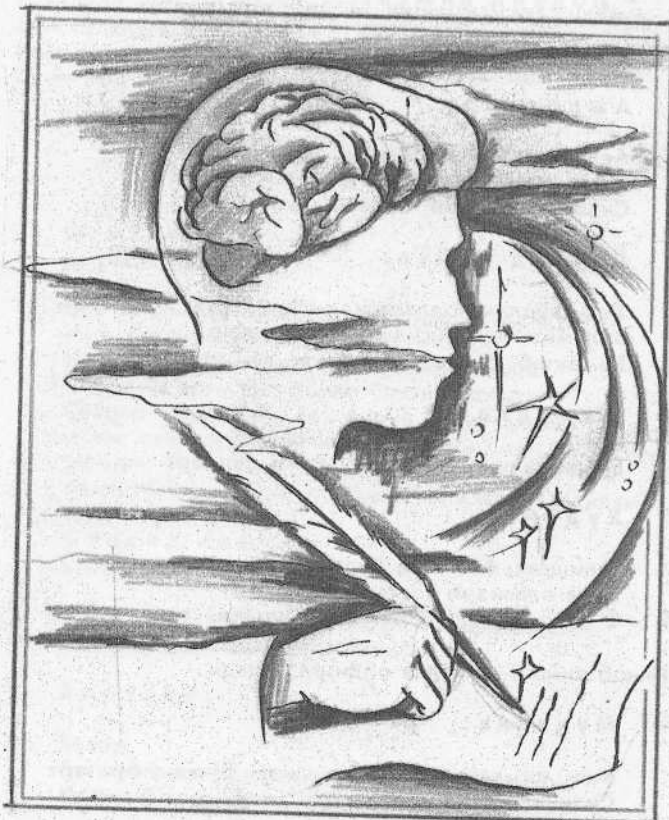
— Хаёл!

— Хаёл?

— Ҳа, хаёл! Тож билан давринг келганда ҳукм сурсанг, хаёл билан ҳамиша устивор, ҳам ўтмишда, ҳам ҳозир, ҳам келажақда яшай биласан.

— О, шоир! Майли, ол, хаёл сеники бўлсин...

...Қадим-қадимда она табиат билан Шоир ўртасида шундай суҳбат бўлган экан. Шу-шу, шоирлар нурли хаёл билан туғила бошлабди. Шу хаёлга йўғрилган олам саккизинчи иқлимдир.

Саккизинчи иқлимда мен гувоҳ бўлган манзара

Шоир:

Ҳеч қачон дастимда бўлмаган дунё,
Бўлмагандек дарахт фармонида қурт.
Зоғ булбул қўлида қолмаган асло,
Қолмаган офтобнинг дастиди булут!
Хаёл оламида подшоҳман ва лек
У менинг дастимда ҳар қачон тутқун.
Истасам ёв сари тортаман черик,
Истасам ўтрudir ўтмиш ва бугун.
Хаёл — мамлакатим, бешумор олам,
Сенда аждодларим бўлсин ҳувайдо
Ва ҳувайдо бўлсин ноқис хайли ҳам!

Шоир хаёли — Улкан маъво. Поёнсизлик. Аждодлар.
Худбинлар. Лоқайдлар.

Шоир

(давом этиб):

Ҳукмим бажо бўлди, сенга салламно,
Уларни этамиз энди рўпарў,
Ўт билан сув аро бўлсин аржуманд!

Лоқайд кимса (аждодларга қараб):

Қандайдир издиҳом, бесаноқ ў-ҳў,
Кўплари қўлида қурол, туғ — баланд.

Аждодлар:

Салом, баниодам, саломатмисиз?

Лоқайд кимса:

Бизга таниш эмас бирортангиз ҳам!

Аждодлар:

Аслини танимас, бу — не ҳол, эсиз
Гўёки маҳшарга айланган олам.
Сизга бобокалон, бобомиз ахир!

Лоқайд кимса:

Ўша шўрлик чоллар сизмисиз, э воҳ,
Биламиз — ўтгансиз авом ва фақир.
Бемактаб, бекитоб, бечироқ, гумроҳ!

Аждодлар:

Бизни танинг аввал, шу гапми даркор?

Худбин:

Танишсак, биз нега бўламиз ноил —
Қила оласизми тожу тахт нисор?
Ё ноёб совғалар? Қолардик қойил!

Ниқоб кийган Муқанна олдинга чиқади.

Муқанна:

Мен кимсан — Муқанна, жон тиккан бу юрт
Сизнинг илкингизда...

Лоқайд кимса (унинг гапини бўлиб):

Муқанна дедими, Муқаннаси ким?

Иккинчиси:

Ким билсин, куйди-да роса димоғи.

Учинчиси:

Бир китобда номин ўқувдим, балким
Ўшадир, қандайдир ўтпараст чоғи.

Тўртинчиси:

Ўтпараст — художўй, шул касбу кори,
Қуёшга сиғинган, калтабин, нодон!

Муқанна:

Қуёш бу заминнинг чўнг мададкори,
Унга сиғинганман, сиғингум ҳамон,
Шамс — кесилган боши Спитаменнинг!

Шу пайт улар сари босқинчи араблар ёпирилиб
кела бошлайди. Ёвнинг бир қўлида қилич, бир қўлида
тилло: итоатсизга бири, итоатгўйга бири.

Аждодлар:

Бостириб келмоқда араблар шитоб,
Бол сари интилган пашшалар мисол.

Худбин

(беихтиёр шивирлаб):

Бир қўлида тилло — гўёки офтоб,
Ўша деб жонни ҳам тикардим алҳол.

Аждодлар:

Жон эмас, имонинг сота билсанг бас.

Худбин:

Жон деб алишардим, нақадар арзон!

Муқанна:

Мен сени оқ қилдим, авлодим эмас
Юртимда ўрмалаб юрган сен илон.
Ғаюр қиличидан ўлмоқ кўп афзал
Имонни тиллога алиштиргандан.
Юрт деб кураш бизга — тақдири азал,
Она деб бекорга айтилмас Ватан!..
Ёвнинг мададкори — сотқиндир шоён,
У боис келади ғанимга омад.
Наслим орасида ул топса омон?..
Қиёмат, қиёмат, э воҳ қиёмат!

Аждодлар бостириб келаётган арабларга таш-
ланишади...

Ҳисоб-китоб ҳақида

Хаёлот дунёсининг бир четида жангу жадал давом
этаётир. Бу ёнда эса оқшом чиқадиган «Саккизинчи
иқлим» газетасининг тезкор муҳбири мени саволга
тутаётир:

— Мабодо шоир бўлмасангиз, қайси касбни танлар эдингиз?

— Ҳисобчиликни!

— Нега? Сабабини билсак бўладими?

— Ҳисоб-китобда гап кўп. Агар, шу масала тўғри йўлга қўйилса, дунёдаги жаъмики адолатсизликнинг олди олинар эди.

— Биринчи савол: сабаб? Иккинчи савол: сизда бу фикр қачон пайдо бўлган?

— Кунларнинг бирида адабиётдан дарс берган ўқитувчимни учратиб қолдим. «Ўзимдан ўзим фахрланаман, шоир! — деди у — Ахир, сенга дарс берганман-а!» «Раҳмат, домла, раҳмат!..», дедим мен. Шу пайт қаёқдан ҳам хаёлимга бир фикр келди: «Бу одам менга нимани ўргатган ўзи? Адабиётчи бўлатуриб адабиётнинг «а»сини билмаса. «Навоий — улуғ шоир» деб оғиз кўпиртирса-ю, у ҳақда гапирганида дарслик маълумотидан нарига ўта олмаса. Нуқул бир гапни тўтидек такрорласа: «Навоий 1441 йилда Ҳиротда туғилган. Ҳусайн Бойқаронинг тенгдоши. У — шоир. Бойқаро — шоҳ! У — халқпарвар, Бойқаро — золим! Золим шоҳ Навоийнинг севган қизини тортиб олган, ўзини сургун қилган. 1501 йилга келиб, Навоий ўлган». Мана, адабиёт ўқитувчисининг аҳволи! Яна у ўздан ўзи фахрлар эмиш. Шу киши ўттиз йилдан бери ёш авлодга сабоқ беради!..

Гап ҳисоб-китоб ҳақида эди, мавзуга қайтайлик. Уша ўқитувчи ҳар куни ўртача тўрт соат дарс ўтган ва ҳар дарсида ўттиз ўқувчи иштирок этган бўлса, ўттиз йил мобайнида қанча ўқувчининг қанча вақтини ўғирлаган экан? Бир кунда ўғирланган умр: $4 \times 30 = 120$ соат.

Ҳар йили адабиётдан икки юз кун дарс ўтгандир? Шунда ўғирланган умр қанча бўлади? $120 \times 200 = 24.000$ соат. 30 йилда эса 720 минг соат-умр. Бу — қарийб 82 йил, демак. Шунча соат-умрни маҳв этган одам тағин шу «хизмати» учун ҳамиша мояна олиб турган. Майли, буни ҳисобга олмайлик. Одамлар уни домла деб ҳурмат қилишади. Ўзи эса, келажак наслини тарбияляпман, ўқитувчиман, деб фахрланади.

Мана, ҳисоб-китоб тўғри йўлга қўйилмаганлигининг оқибати. Бу ҳалво ҳали. Бир ёзувчини биламан — олдиқочдилардан роман ясайди. «Асарларимнинг тиражи 1 000 000 дан ошиб кетди», деб гердаяди. Борингки, бу асарларни 1 000 000 одам ўқиган бўлсин. Ҳар бири ўқиб чиққунча бир кечаю кундуз вақтини берган бўлсин. Демак, ёзувчи 1 000 000 кечаю кундуз инсон умрини ўғирлаган. 1 000 000 кечаю кундуз инсон умрини ўғирласак, қарийб 2740 йил. Бир инсон умри 70 йил десак ёзувчи 39 кишининг бошига етган. У қотил! 39 кишининг қотили. Лекин уни ҳеч ким қотил демайди. Яқинда қайсидир мамлакатнинг президенти радио орқали бир соатча нутқ сўзлабди. «Совет хавфи» ундоқ, «Совет хавфи» бундоқ. Ёлғон-яшиқдан иборат бу нутқни юз миллион киши эшитган, шунча одамни чалғитишидан ташқари юз миллион соат инсон умрини ўғирлаган. Яна у ўзини инсон ҳуқуқларининг ҳимоячиси деб ҳисоблайди. Ҳа, агар шоир бўлмаганимда, албатта, ҳисоб-китобчи бўлар эдим! — Мен шундай деб суҳбатни якунлашга чоғланиб турганимда абжир мухбир яна бир савол берди:

— Сизни ўйлантирадиган — нима?

— Барча шоирлар каби мен ҳам киндик қоним тўкилган юртнинг, жоним пайваста элнинг дарди билан яшайман... У, юртим, қуёшга қучоғини очган саховатли юртим, агар сенинг бирор гиёҳингни ноўрин юлсалар, бутун таним титраб кетади. Ахир, у гиёҳ танимининг бир қисми, юрагимнинг бир бўлагидир.

Инсон оғриётган аъзосини кўпроқ ўйлайди...

— Ташаккур! — Мухбир ҳали қайрилиб кетмай туриб, сул тарафдаги ҳарир туман пардаси кўтарилди ва қаршимда чексиз маъво намоён бўлди. Мен дарё соҳилида ўйга толиб ўтирган донишмандни, шунингдек бўлак тўдани кўрдим. «Ким экан бу донишманд? Қаердадир суратини кўргандайман. Беруний?.. Ҳа, ҳа, бу — ўша улуғ Беруний!»

Саккизинчи иқлимда мен гувоҳ бўлган манзара

Беруний
(дарёга қараб):

Бир замонлар бу ерлардан оқарди Жайхун, Унга бағрин очар эди онаси — Орол. Қани Жайхун, оқар нечун ўрнида жилға? Фарзанд доғи адо айлар Оролни алҳол. Сўйлар эдим минг йил бурун кўҳна дарёга: «Сен мангусан, менчи фақат тирикман бу кун». Мендан бурун адо бўлмиш, афсус, о, афсус, Қани Жайхун! Она Жайхун?! Қайдасан Жайхун?!

Лоқайд ким са
(хайрон):

Ахир, дарё қаршингизда оқар хайқириб, Кўрмисиз ё? Қирғоғида турибсиз.

Беруний:

Бекор,
Бу жилға-ку, гўдак эмас — Абу Райҳонман!
Қилмоқдасиз ёлғон сўзлаб қалбимни абгор.

Лоқайд ким са :

Абу Райҳон? Абу Райҳон?!

Беруний :

Ҳа, Абу Райҳон!
Хоразмлик Берунийман — бетоле одам...

Лоқайд ким са
(кулиб):

Кўрмайсиз қошингизда оққан дарёни,
Ростин айтсам, кўр экансиз ким бўлсангиз ҳам!

Беруний :

Бу жилға-ку, дийдаларим кўради равшан,
Кўзларимга аҳли дониш беражаклар тан —
Океаннинг ортидаги ўзга қитъани
Хоразмда туриб кўрдим шу чашмим билан.
Сира айб йўқ кўпни кўрган қароқларимда,
Онасини йўқлар эди бўлса ул ўғлон.
Қолмас эди она — Орол фарзанд доғида,
Жайхун эмас бу жилғадир, комилдир имон.
Қандай улкан дарё эди бизнинг ул дарё,
Дунёдаги наҳрларнинг зўри, сараси.
Хотирамда, бу жилғанинг бўйидек эди
Икки буюк қирғоғининг сўнгсиз ораси.

Лоқайд ким са :

Ҳей, эзма чол, кўр экансан, вайсама ортиқ,
Соҳилда айш қилмоқчимиз, кет, битди сабр.

Беруний :

Сизлар кўрсиз, сизлар басир. Кўрмайсиз нега,
Шўрлик Орол жон узмоқда, қарангиз, ахир.
Сиз қанақа кимсаларки, онангиз — бемор,
Айш этасиз ўлар чоғи унинг қошида.
Минг йил юриб ёт элларда, юртимга қайтсам
Тўйин деб Ватанимнинг хуш дийдорига.
Кўзим тушди — волидамиз банажот қолган,
Олам торлик қилаётир дилин зорига.

Қани Жайхун, она Жайхун, қайдасан Жайхун?!

«Сир»

Донишманд ва Лоқайд кимсани шу ерда қолдириб,
дарё сари юрдим. Яшилланиб кўринган боғ хаёлимни
банд этди. Ичкари кирдим. Боғнинг қоқ ўртасида бир
киши мук тушиб олиб қоғоз қоралар эди. «Нима, дума-
лоқ хат ёзаяптими бу? Ё раббий, саккизинчи иқлимда-я?!»
Кейин билсам, у бағоят сермахсул, мингта роман муал-
лифи — ёзғувчи экан.

— Шунча асарни қандай ёзгансиз, а?

У мамнуният билан илжайди, сўнг:

— Мен ғалати талант соҳибидирман, — деди, —
билсангиз, ҳатто ҳикоя қилишга ярамайдиган воқеа-
дан роман ясай оламан.

— Йўғ-э?

— Рост. Иқтисодий аҳволни яхшилашда асқотади-да
бу. Хў-ўш, гап бундай: дейлик қаҳрамонимиз уйқу-
дан уйғонганини маълум қилмоқчимиз. «Фалончи уй-
ғонди» дейиш ҳам мумкин. Лекин... қисқалик... Сўзамол

бўлинг, сўзамол. Даромаднинг манбаи шу. Масалан,
мен бир романимда Фалончининг уйғонишини қуйда-
гича тасвирлаганман: «Тонг. Боғларга шабнам тушган.
Уфқ қизариб турибди. Осмонда ҳалиям уч-тўртта
юлдуз порляпти. Қуёш чиқмаган. Қушлар чуғури қу-
лоққа чалинади. Мана, қаҳрамонимиз ухлаб ётибди.
Унинг уйғонадиган пайти яқинлашмоқда. Остида уч қат
кўрпа, бошининг тагида иккита ёстиқ устма-уст қўйил-
ган. Ёстиқлар ичига пар эмас, пахта солиб тикилган.
Кўрпалар ҳам пахтадан. Мана, қаҳрамон чўчиб тушди.
Емон туш кўриб, кўрқиб кетди шекилли. У кўзини сал
очди. Сал очилган кўзларини қўли билан ишқалади.
Қаҳрамон кўллари... бу ҳақда ҳам китобхонларга маъ-
лумот бериб ўтамиз. Унинг иккита қўли бор, ҳар қўли-
да бештадан панжа, ҳар панжа учидан тирноқлар ма-
вжуд. Демак, иккита қўлда ўн дона панжа ва ўн дона
тирноқ бор. Зийрак танқидчиларимизга романдаг
камчилик бўлиб кўринмаслиги учун шуни ҳам айти
ўтишимиз зарурки, тирноқлари яқинда олинган. Оли
гач совунлаб ювилган, тирноқлар остида кир йўқ.

Ҳа, азиз китобхон, сал очилган кўзларини у кўлл
ри билан ишқаб тўла очди. Очдию феруза осмонга
килди. Икки кўз остида бурун чўзилиб ётган. Кўзла
қоп-қора киприklar билан ўралган. Кўзи очилган қаҳ
монимиз бир эснаб қўйди. Оғиз билан эснади. Оғ
ҳақида ҳам қисқагина тўхталиб ўтамиз. Унинг оғзи ла
лари орасида жойлашган. Лаблар орасидаги бу кички
майдонда ўттиз икки тиш ва узун тил бор. Бу маъл
мотни ўқиган китобхон у оғзини юмиб турган пайт
қараб, тиш ва тили йўқ-ку, демасликлари учун шу
айтишимиз лозимки, инсон тиши ва тилини у овқатла
ганида, эснаётганида ва шунга ўхшаш ҳолларда, оғзин
очганда кўриш мумкин. Фақат ёзувчиларни
ўттиз ақли ва нигоҳигина инсон тиши ва тилини у оғзи
юмган пайтларда ҳам кўра олади.

Мана, қаҳрамонимиз эснаб олиб уйқудан бутунла
кутулди».

Ука, мен ўз романимдан минглаб шундай мисол-
лар келтиришим мумкин. Романларимнинг жон-тани —
шулар!

— Шу романларингизни биров ўқийдими?

— Биров билан нима ишим бор? Унинг ўқиш-ўқи
маслигига қараб беришмайди-ку қаламҳақини, ука
Яна бир мисол айттайми?

— Йўқ, раҳмат!

— Китоб чиқаришнинг йўлларини ўргатайми?

— Раҳмат. Ҳожати йўқ.

Тулки

Ёзғувчининг гапидан зада бўлиб, юрагим сиқила бош-
лади. Шундай пайтда кўнгил кимсасиз гўшаларни ту-
сайди. Секин боғдан чиқдим-да, ҳу этакдаги яйлов сари
юрдим. Мана, яйловнинг хилват жойида ўтирибман.
Энди ўйларимга эрк бераман деганда қўйларини ҳай-
даб бир чол келди.

— Ҳа, болам, нима қилиб ўтирибсан?

— Шундоқ, ўзим.

Чўпон дегани суҳбатга ўч бўлади. Сен хуш кўраса
ми-йўқми унга бари бир, гапирaveraди.

— Биласанми, сендайлигимда мен тулки билан га
лашганман.

Аввалига ҳайрон қолдим, кейин қизиқиб:

— Йўғ-э? — дедим.

— Ҳа-а, қўй боқиб юриб, банагоҳ тулки билан юзма-
юз кеп қолдим, уни таёғим билан урмоқчи бўлган эдим.
ялинди:

— Тегма менга, йигит, яхшиси бир ҳасратлашайлик.
 — Бор, йўлингдан қолма, — дедим.
 — Менга ёрдам бер, — дея зорланди у, — тулкилик жонга тегди, юртда йўқчилик. Чўпонлар ҳушёр.
 — Тўғри айтасан, тулки. Мудом ҳайиқиб яшаш ўлимдан бадтар. Яхшиси, одамга айлан. Тилимизни билар экансан.

— Одамга айланиб қандай кун кўраман? Бирон хунарим йўқ.

— Дурадгорлик қиларсан?
 — Қўлимдан келмайди.
 — Балки аттор бўларсан?
 — Қўйсангчи, эпполмайман.
 — Менга чўлиқ туш!
 — Хиёнат қип қўяман.
 — Демак, ҳолинг хароб экан.
 — Тулкиларни ерга урма, чўпон. Биз пихини ёрганлар қавмиданмиз.

— Унда... катта иқтидор эгаси экансан. Саккизинчи иқлимда бундай «хислат» эгаларининг ошиғи олчи. Гарчи қўлингдан бирон иш келмаса ҳам юртни сўрашинг мумкин экан. Шу тобда одамга айлансанг ҳеч бўлмаганда юртнинг қозилиги сенга буюради. — Чол бирдан жим бўлди-қолди.

— Кейин-чи, кейин? — дея сўрадим.

— Кейинми? Кейин, қозилик нақд экан, одамга айланганим бўлсин, деб тулки кетди. Мен ҳалиям бировларнинг қўйини боқаман, у эса вилоятни сўраб ўтирибди. Тунов куни йўлим тушиб, ҳузурига бордим. Бир ҳасратлашай десам, қаёқда. Эшигига йўлатмади, касофат. — Чолнинг ҳасратидан чанг чиқди. — Кечга довуру ўтирсам ҳам бир тўғрам нон берадиган эмас. Менинг эса энка-тинкам қуриётир. Секин ўрнимдан турдим-да, тирикчиликнинг пайида бўлай, деб йўлга тушдим.

Ғалати мактаб

Ахир, бир пайтлар муаллимлик қилганман-ку. Ишлаб, кунимни кўрарман. Шу ўй билан биринчи учраган мактабга кирдим. Директорни топиб суҳбатлашдим.

— Майли, сизга ёрдам берамиз. Лекин... бизнинг мактаб сал бошқачароқ-ку. Қийналиб қолмасмикинсиз?

— Қанақа? Билсам бўладими?

— Мактабимиз фаолияти одамларни ростгўйликка ўргатишга қаратилган. Биласизми, каттаю кичик ёлгон гапирди. Сабаби: саккизинчи иқлимнинг бурунги султони риёкор эди. Шунинг касри уриб...

— Наҳотки?

— ...Ёлгончилик авж олгач, энди мана шу хилдаги мактаблар очилди. Лекин ростгўй ўқитувчи йўқ ҳисоб. Яхши бўлар эди бизга ёрдам берсангиз.

— Жоним билан!

— Қийналиб қолмасмикинсиз?

— Нега?

— Бизда ердагидек болалар эмас, катталар тарбияланади. Аксарияти — амалдорлар. Чунки энг аввало шуларни ростгўйликка ўргатиш лозим!..

Хуллас, ишни бошладим. Синфда йигирма бешта ўқувчи: қориндор, салобатли, яхши кийинган. Биринчи қаторда ўтирган кишидан сўрадим:

— Касбингиз?

— Савдо тармоғида хўжайинман.

Чўнтагимдан ўн доллар чиқариб, кўрсатдим.

— Қанча бу?

— Ўн доллар!

— Манг!

Бесўнақай ҳаракат билан у дарҳол пулни олди-да,

чўнтагига урди, сўнг жойини эгаллади. Кейин мен унга мурожаат этдим:

— Ўртоқ савдо тармоғининг хўжайини.

— Эшитаман? — У, яна пул беради, деб ўйлади шеклли, дарҳол ўрнидан турди.

— Сизга неча доллар бердим?

— Қачон?

— Ҳозир?

— Ҳеч нима олмадим?

— Ий-е, ўз қўлим билан санаб бердим-ку?

— Ёлғон. Тўхмат.

Синфда ғала-ғовур бошланди. Орқада ўтирган киши сўз сўраб қўл кўтарди.

— Гапиринг!

— Мен бу ҳолга тоқат қила олмайман. Ахир, мен судьяман. Бу виждонсиз сиздан ўн доллар олди, энди эса тоняпти. Ўн саккизинчи модданинг иккинчи қисмига кўра бу жинояти учун...

Шу пайт савдо тармоғидаги хўжайин секин ўрнидан турди-да, бориб судьянинг чўнтагига уч доллар солди. Судья дераза томонга юзланди. Йўталди, сўнг жойига ўтирди.

— Ҳа, давом этмайсизми? — дедим мен.

— Тушунмадим?

— Ахир, савдо тармоғидаги хўжайин мендан ўн доллар олганидан тоняпти-ку?

— Олмагач, олмадим, дейди-да.

— Ҳозир, олди, деяётган эдингиз-ку!

— Тўхмат қилманг!

Синфга жимлик чўқди. Мен яна ўн доллар олдим-да, бориб судьянинг чўнтагига солдим. У беихтиёр ўрнидан турди:

— Тоқат қилиб бўлмайди. Ахир, биз адолат посбонларимиз. Жаноблар, савдо тармоғининг хўжайини пора олди. Ҳа, ҳа нақд юз доллар! Жиноятчи муаллимдан юз доллар олиб, тонганлиги учун ўн саккизинчи модданинг бешинчи қисмига кўра...

— Бас! — дедим мен. — Бас қилинг. Иккалангниям отиш керак! Ҳаммангизни...

— Бизда нима айб?

— Мен норозилик билдираман, — деди оқсоч киши ўрнидан туриб.

— Сиз — ким?

— Мен «Саккизинчи иқлим» газетасининг муҳарририман!

— Ташқарига қаранг-а. — Ҳаво булут, ёмғир ёғар эди. — Нималарни кўрдингиз?

— Осмонда қуёш чарақлаб турибди. Олам чароғон!

— ...Отиш керак! — Синфдан югуриб чиқдим-да, бориб директорнинг ёқасидан олдим.

— Мен сизга нима ёмонлик қилдим? Мени тентак қилмоқчимисиз?

— Оғир бўлинг. Бошқа илож йўқ.

— Даф қилиш керак буларни!

— Илож йўқ деб айтдим-ку. Ҳарҳолда, рост гапни айтиши мумкин бўлган — шулар. Қолганлар булардан ҳам баттар, ука. Даф этаверсанг, ҳеч ким қолмайди, ахир!

— Қолади.

— Ким?

— Гўдаклар, ҳа, ҳа, гўдаклар қолади. Тарбияни шулардан бошлаш керак.

Директор ўйга чўмди. Шу чоғ чақмоқ чаққандаги каби гулдурраган овоз эшитилди. Ҳамма деразадан ташқарига мўралади...

Саккизинчи иқлимда намоён бўлган манзара ёки асос ва «ҳукм»

Улуғбек:

Қаер бу? Она юрт ва ёки сен — Фарб?

Лоқайд ким са:

Кўҳна Осие бу! Эҳ, чол тушмагур Нурдан қисган чоғи табиат кўзни.

Улуғбек:

Йўғ-э, юлдузларни санашим мумкин. Нечук алдаяпсиз оташ деб музни?

Лоқайд ким са:

Ҳозиргина бири текканди жонга, Дарёни жилға деб, қайда деб Аму. Яна пайдо бўлди биттаси, ҳайҳот.

Улуғбек:

Улуғбек адашмас, аёндир — Фарб бу!

Лоқайд ким са:

Улуғбек?

Улуғбек:

Ҳа, ўша Мирзо Улуғбек Энтикиб ўтганман самовот сари, Анжумни санадим битта-битталаб Ёр сочин санаган ошиқ сингари. Шоир хаёлида кўз очиб бу кун Идрок билан боқсам кажрафтор чарҳга: Бул қадим заминда эврилиш, ё раб, Айтинг нима бўлган, не бўлган Шарққа?!

Лоқайд ким са:

Бизнинг муҳаррирлар нақададир одил, Берарлар ўтмишдан чинакам пайғом: Ушалар ёзмоқда тарихга бугун — Барча аждодимиз ўтган деб авом. Мирзо Улуғбек-ку шундоқ бесавод, Шарқни Фарб демоқда нодонлик аро. Гўё ажратолмас тун билан тонгни, Демак, авом бўлган чиндан фуқаро!..

Улуғбек:

Уғлим Абдуллатиф ўлдирди бир бор, Қўйган жаллодлари бошимга ханжар. Бу кун ўлмоқдаман иккинчи карра, Сўзингиз ханжардан кўра бешбаттар... Сиз ҳам бўлаяпсиз мана падаркуш, Шаҳид бўлмоқдаман дунёда такрор. Лекин эсимда Шарқ яланғоч эмас, Унда бўлар эди ҳаё устивор. Юзга парда тортган қиз янглиғ, ёхуд Нур билан ўралган қуёш эди Шарқ. Гуллар фарқ бўлгандек муаттар бўйга, Ҳаётга, вафога бўлар эди фарқ...

Фаройиб мамлакат

Тоқатим тоқ бўлди. Ахийри ҳу нарида бир йўл кўринди. Шу ёққа юрдим. Ниҳоят, улкан корхоналарни эслатувчи бинолар, чумолидек гимирлаётган роботсимон нухалар кўзга чалинди. Қўққисдан биров ёнимда пайдо бўлиб:

— Хуш келибсиз, ерлик меҳмон! — деди.

— Салом, биродар.

— Роботсимонлар диёрини кўрмоқ истайсизми?

— Албатта-да.

— Мен йўлбошловчи, ҳамиша хизматингизга тайёрман.

— Кечирасиз, ўзи бу қанақа мамлакат?

— Фаройиб мамлакат. Номи шунақа. Бу ерда роботсимонлар яшайди.

— Наҳотки?!

— Ҳа, кўраётган одамларингизнинг бирортасида қалб йўқ.

— Нега энди? Одамлар беюрак туғиладилми?

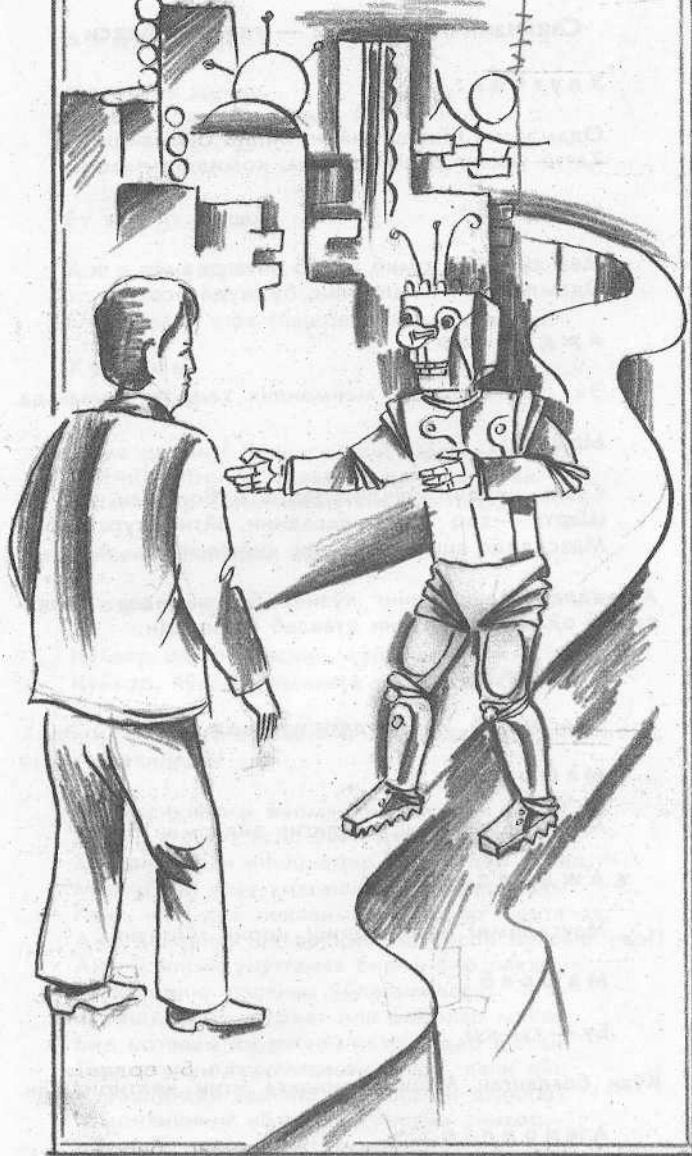
— Йўқ. Мутахассисларимиз болалигидаёқ уларнинг юрагини олиб ташлайдилар.

— Бундан мурод нима?

— Мурод шуки... қандай тушунтирсам экан? Биз тажриба ўтказдик, одамларни йиғиб; «Дўстлар, иш вақтини бир соат узайтирамиз. Ким рози бўлса қўл кўтарсин», дедик, ўнта киши таклифга қўшилди. Булар ўша — роботсимонлар эди. «Қаршилар?» Яна ўнтаси қўл кўтарди. Булар — операция қилинмаганлар эди. Яна таклиф киритилди: «Фақат кундузи эмас, тунда ҳам ишлаймиз». Роботсимонлар қўллаб-қувватлашди. Анавилар эса жанжал чиқаришди.

«Вазият шуни тақозо қиляптики, дам олиш кунлари ҳам ишламасак бўлмайди». «Биз — розимиз», дейишди роботсимонлар. Нариги тоифа эса «дод» деб юборишди. Шунда ҳукмдор айтдики: «Мендан бошқанинг юраги олиб ташлансин!»

Ҳукм ижро этилди. Сўнг роботсимонлар йиғилди-да, шундай дейилди: «Дўстлар, вазият шуни тақозо қиладик, бугундан эътиборан ҳар оқшом биттангизни осамиз!» «Биз — розимиз!» — дея жавоб берди ўтирганларнинг бари. Биттаси ийманиброқ қўл кўтарди: «Май-

лими, гапирсам?!» «Гапир!» «Мен барча дўстларим номидан ҳукмдорга миннатдорчилик билдирмоқчиман. Мана, ҳадемай осиламиз. Табиийки, сиртмоқ учун анча арқон ишлатилади. Шунинг билан бизга раво кўрган серҳиммат ҳукмдорга минг бора қуллуқ!..»

— Кўрдингизми, — деди йўлбошловчи. — Ишлаб чиқаришга зиён келтирадиган — юрак. Энг муҳими...

— Бас қил! Ўт тушсин диёрингга!

Мен изимга қайтдим.

Йўлбошловчи эса ортимдан қичқириб қолди:

— Энг муҳими... бошқариш осон! Вой, галварс ерлик-эй!

Сақкизинчи иқлимда намоён бўлган манзара

Сароб. Мовароуннаҳрнинг қадимий чўллари. Улар қаёққадир чекинаётир. Баногоҳ Ибн Сино пайдо бўлади.

Чўллар

(Ибн Синога):

Омонмисан — қадримизга етгувчи ҳабиб?

Кўрмаганмиз сени, ҳайҳот, минг йилдан буён.

Ибн Сино:

О чўлларим, қани келинг, бағримга босай,
Бамисоли волидасин қучгандек ўғлон.
Нега мунча безовтасиз, боиси надир,
Қайларгадир қочмоқдасиз кимдан ва нечун?!
Ё Ғазнавий одамларни қириб батамом
Энди сизнинг пайингизга тушганми бу кун?

Чўллар:

Йўк, аллома, қутқу солур худбин кимсалар.

Ибн Сино:

Худбин зотлар? Нега энди, не эрур сабаб,
Бошлабдилар қиёматни, тавба, бу не ҳол?

Чўллар:

Юрмоқчилар кўкракларга нишонлар қадаб.
Тўғри, асли йўқ эмасди бизда ҳам бир оз
Ўсган тирноқ каби бенаф, ортиқча жойлар.
Ёппасига таладилар лекин бизларни,
Қувладилар, қувлайдилар туну кун, ойлар.
Худбин зотлар ортимиздан келмоқда қувлаб,
Адам сари кетмоқдамиз ночор, бош олиб.

Ибн Сино:

О чўлларим, қадрингиздир қалбимда шоён,
Мен сиз боис бўлгандирман дунёда машҳур,
Сиз чўл эмас, малҳамдирсиз инсон дардига,
Сизлар боис номим бўлган қалбларда зуҳур.
Минг дард учун шифо бўлур гарчи беқадр
Бағрингизда ўсиб ётган ҳар битта гиёҳ.
Наҳот энди шул гиёҳлар бўлмоқда нобуд,
Асли чўлдир инсонларга ҳақиқий оллоҳ!
Яна сизда турфа жонзот, турфа мўъжиза,
Сизда барно қизлар каби гўзал жайронлар...

Шу пайт чўлларни қувлаб келаётган худбин кимса кўринади.

Чўллар

(қоча бошлаб):

Хайр, Сино, ҳамдардимиз!

Ибн Сино:

Хайр, алвидо!

Чўллар:

Адамгача қувлайдилар, этурлар нобуд...

Ибн Сино:

(чўлларнинг ортидан қараб қоларкан):

Саломатлик кўрғонидир чўллар лоҷарам,
Оҳ, худбинлар шу кўрғонга ўт қўймоқда, ўт!

Шу чоғ етиб келган Худбин кимса Ибн Синога норози бўлиб қаради: — Нега ундай дейсиз, аллома? Ахир шу чўлларни сақлаб қолай деб менинг жоним ҳалак. Улар эса мени кўриб қочгани-қочган. Лекин чекиниш йўқ. Сўнгги нафасгача уларни қувганим-қувган.

Ибн Сино ҳайрон. Таажжуб ичра у менга юзланди.

Шунда мен бобомдан эшитган бир ривоятни нақл этдим.

Пайканд мусобақаси

Қадим-қадимда бизнинг Пайкандда аждодларимиз ғалати бир мусобақа ўтказишибди. Яъни ёлғончилар бел боғлашиб ўртага тушибдилар. Бунда ютиб чиққан «очун донишманди» унвонига муяссар бўлар экан. Унда иштирок этиш учун дунёнинг барча томонларидан одамлар кела бошлабди. Ёлғон сўзлаш кимнинг қўлидан келмайдию ким «очун донишманди» бўлишни истамайди дейсиз. Хуллас, баҳс бошланибди. Биринчи сўз олган: «Хўрозим тухум туғяпти», дебди. Иккинчиси: «Хўкизим сут беряпти», дебди. Учинчиси қўчқори қўзилаганини айтибди. Тўртинчисининг гапига қараганда, унинг юртида тунда ҳам қуёш порлайверар эмиш.

Гапирсам гап кўп. Қайси бирини айтйин. Лекин бу гапларга Пайканд бузруквори парво ҳам қилмабди. Ёлғончилар ёлғон тўқийверибди, тўқийверибди, кунлар ўтаверибди, ўтаверибди... Ниҳоят, қирқинчи кун келибди. Майдонга тушганлар сўнгги ёлғонларини ҳам айтишибди. Эртасига мусобақа ғолиблари эълон қилинибди. Уч ёлғончи «очун донишманди» бўлибди.

Биринчи ўринни олгани шундай деган экан: «Подшо-лар адолатгўй, фақат халқни ўйлайди. Қозилар ҳақпеша, ҳеч бири пора олмайди. Аркони давлат ўғирлики билмайди. Барчаси тўғрисўз, замон — дориламон».

«Одамлар меҳрли, бир-бирига дўст, биродар. Донишмандлар азиз, нодонлар хор», дебди иккинчиси.

Учинчисининг айтишича: «Гўзаллар вафоли, хиёнат — нима, уларнинг ҳеч бири билмайди».

Шу гаплари учун улар очун донишмандлари бўлишган экан, устоз.

Саккизинчи иқлимда — улўғлар баҳси

Улўғбек:

Одамзотни билиш қийин, билиб бўлмайди
Ҳатто ўғлинг бўлганда ҳам, комилдир имон.

Машраб:

Мен кўзимни юмиб туриб айта оламан
Одамларнинг кимлигини, бу жуда осон.

Аждодлар:

Эй, шоҳ Машраб, манманлик ҳам эви билан-да.

Машраб:

Сўзим чиндир, йўқдир зарра муболағаси.
Шарти — ҳар ким мақсадини айтиб турса, бас,
Мақсадида яшириндир кас қиёфаси.

Аждодлар Машрабнинг кўзини боғлайдилар. Ҳазиллашиб одам эмас, туяни етаклаб келишади.

Аждодлар:

Қани айтгин, қошингдаги қанақа одам?

Машраб:

Мақсади не? Сўнг кимлигин айларман баён.

Аждодлар:

Мақсадими? Янтоқ топиш, қорин тўйғазиш.

Машраб:

Бу — туя-ку!

Кўзи боғланган Машраб қошига итни келтиришади.

Аждодлар:

Бу қандай зот, шоири даврон?

Машраб:

Мақсади не?

Аждодлар:

Суяк топиш, қорин тўйғазиш.

Машраб:

Бу кучукдир. Оллоҳим дер ким берса суяк.

Машрабнинг қошига Худбин кимсани келтирадилар.

Аждодлар:

Қани, бу ким?

Машраб:

Мақсади не?

Аждодлар:

Мол-мулк топиш,
Фақат қорни тўқ бўлса, бас!

Машраб:

Бу ҳам ит бешак!

Аждодлар:

Офаринлар шоҳ Машрабнинг заковатига!

Худбин

(Машрабга):

Нима дединг? Кўзингни оч! Одамман ахир,
Қайтиб олгин бу сўзингни қани, девона.
Қатағонлар сени бекор этмаган таққир!

Машрабнинг ёқасидан олади.

Жалолиддин:

Қўйвор шоир ёқасини, қўйвор, ғаламис,
Қўйвор, йўқса юрагинга жойлайман синон.

Худбин кимса Машрабнинг ёқасидан қўлини олиб,
орқага чекинади.

Қай каснингким бўлмас экан юксак мақсади,
Демак, ул зот асло ўзин демасин инсон!
Ҳайвонликдан нишонадир қорин деб яшаш,
Мартабани улғу қилган юксак мақсадлар.
Қани, юрт деб чекканмисан бирор марта ох,
Айт, инсонлик даъво қилган, инсон бўлсанг гар?!
Айт, ўзингни унутганча бирон-бир лаҳза
Ўзгаларнинг толеини ўйлаганмисан?
Курашдингми журъат ила боболар мисол
Бир нотавон юрагидан кетсин деб шеван.
Тилинг учун курашгансан қачон, қани айт,
Курашгансан халқинг учун қайси дақиқа?!
Инсонликнинг ибтидоси, унутма зинҳор,
Ўйлай бошлаш халқ ҳақида, Ватан ҳақида!
Одамзотни ҳайвонлардан ажратиб чиққан
Фақат юксак мақсадлардир, унутган бадлар,
Оҳ, одамлар майдалашиб кетмоқда, эсиз,
Оҳ, безга қолаётир олий мақсадлар!

Сирли кеча

«Саккизинчи иқлим» газетасининг навбатдаги сониди антиқа хабар эълон қилинди. Унда айтилишича, йирик чорвачилик хўжалиги раҳбарининг сигири қисир экан. Оқшом бўғоз бўлиб, тонгга яқин туғибди. Унинг товуғи фавқулодда элликта жўжа очибди. Уша — сирли кечада ўнта қўйи ҳам эгиз қўзилабди.

Мақоланинг номи: «Ғаройиб ҳодиса...»

Бу хабар яшин тезлигида иқлим бўйлаб тарқалди. Мол-қолларнинг эмас, раҳбарнинг сурати газеталарда босиб чиқилди. Хуллас, унинг уйини муҳбиру олимлар босиб кетди. Ниҳоят, шу ерда барча машҳур биологик олимлар иштирокида анжуман очилди. Машҳур олим Биоюпитерий биринчи бўлиб сўз олди:

— Азиз дўстлар! Саккизинчи иқлим раҳбариятининг кўрсатаётган оталарча ёрдами туфайли биология фани бизда тез ривожланмоқда. Ҳеч қачон, ҳеч бир

даврдда у ҳозиргидек тараққий этмаган. Ҳукуратимизнинг қарорларини амалга ошираётган биз — олимлар қисир сигирнинг тезкорлик билан туғиш сирини атрофлича ўргандик. Гап шундаки, ўша сигир раҳбариятнинг яқинда бўлиб ўтган анжумани даъватидан илҳомланган ва туғиб юборган! Курк товукнинг жўжа очишию қўйларнинг қўзилаши ҳам шу билан изоҳланади.

У ҳали минбардан тушмай кимдир столни муштлади. Ҳамма сас келган тарафга қаради.

— Ёлғон, — деди олим Думлий, — ҳаммаси ёлғон! Қисир сигирни туғдирган, курк товукни жўжа очдирган ва қўйларни қўзилаган даъватнома эмас, биз — олимларнинг яқинда қилган оташин мурожаатимиздир. Унда шундай сатрлар бор: «Бирорта жониворнинг қисир қолмаслиги, чорвачилик тараққиёти учун курашингиз!» Мана сизга илмий далил!

— Бас қилинг, — дея унинг сўзини бўлди Марсий, — бу далил нотўғри! Наҳот эшитмадингиз, яқинда ҳаммамиз учун ҳурматли Алмарсий палаталар мажлисида нутқ сўзлади. Уша нутқдан илҳомланиб қисир сигир туққан, курк товук жўжа очган, қўйлар қўзилаган!

...Анжуман қизгин давом этмоқда. Мана, ҳақиқий, илмий биологик баҳс. Фан шундоқ ўткир мунозаралар замирида тараққий қилади. Мен бу илмий баҳсга «тишим ўтмагани» боис ташқарига чиқдим. Уша сигирни, ўша товукни, ўша қўйларни кўрмоқчи бўлдим. Шу пайт қаёқдандир миршаб келиб қолди. Ундан сўрадим:

— Ҳа, тинчликми?

— Тинчлик, тинчлик. Кеча кечқурун раҳбарнинг қисир сигири хўжаликнинг яқинда туққан сигири билан, товуғи жўжалаган товук билан, қўйлари қўзилаган қўйлар билан алмаштирилган. Ушаларни ўз ўрнига қайтариш керак...

...Ичкарида эса илмий мунозара қизгин давом этар эди.

Сукут

Уша кеча ўй ўйлаб не маҳалга довур тўлғониб ётдим. Бир пайт кўзим илинибди. Туш кўрибман. Эмишки, Ибн

Сино биз — ёшларнинг кўзимизни текшираётган эмиш. Эмишки, кўзимиз оғрипти...

— Менга юзланиб деди у:

— Қани, бир кўзингни юм, иккинчи кўзинг билан мана бу ёзувни ўқи.

Мен — жим. Ибтидоий ёзувни ўқиб бўлармиди?! У йирикроқ ҳарфни кўрсатди.

— Қайси ҳарф бу?

Мен яна жим.

У бошқасини кўрсатди.

Нима деяримни билмадим.

Шу тахлит иккинчи кўзимни ҳам текширди. Сўнг:

— Кўр экансан, болам! — деди. Кейин бошқаларни синовдан ўтказди ва шу гапини айтди...

Арқонли ёзғувчи

Эрталаб шовқин-сурондан уйғониб кетдим. Ирғиб турдим бориб деразадан қарадим: меҳмонхона олдида ўша — дарё бўйида кўрган ёзғувчим, кўлида арқон, бир болани судраб кетяпти. Бола оёқ тирайди: — Мен... магазинга бораман! — дейди. Ёзғувчи ўдағайлайди:

— Магазинда нима қиласан?

— Шар оламан.

— Олмайсан!

— Нега? Ахир, отам шар ол деб беш тийин берди.

— Пулни маймунларни ҳимоя қилиш фондига топширасан.

— Қанақа маймунларни? Йўқ, мен шар оламан.

— Олмайсан дедимми, олмайсан.

— Йўқ, оламан!

Бола хархаша қилгач, ёзғувчи арқонни боланинг бўйига солди.

— Қани, юр, мен айтганини қил. Эзгуликка ўрган, эзгуликка!

— Қўйворинг амаки, жон амаки, мен шар олмоқчиман, ахир?! —

Бола йиғлаб юборди, лекин ёзғувчи парво қилмади. Ниҳоят, ёзғувчининг айтгани бўлди. Беш тийин маймунларни ҳимоя қилиш фондига ўтказилди. Ўша куни кечқурун мен унинг гапини эшитдим — радиодан. Тўлиб-тошиб у шундай деди: «Тўрт яшар бола маймунларни ҳимоя қилиш фондига беш тийин ўтказди. Унга биз: «Сен пулингга шар олиб ўйна!», дедик. У унамади: «Маймунлар бизнинг жондошларимиз. Уларни қирлиб кетишдан сақлашимиз лозим!», деди. Қаранг, қандай олийҳимматлик. Ҳа, фарзандларимиз она табиатнинг қадрига етадилар!»

Қоровул

Гўшт дўконига кирдим. Навбатда турганларнинг сон-санови йўқ. Дунёнинг ишлари қизиқ: аввало пул топиш қийин, топгач, керакли нарсани сотиб олиш ундан ҳам қийин. Нима қилсам экан, уч кундан буён бир нимта гўшт тотганим йўқ. Шу пайт қассобнинг кўзи менга тушди.

— Э бормисиз? Тўғри келаверсангиз-чи. Сизга ўзининг ҳақимни бераман, ака!

— Йўғ-э, — дедим таажжуб билан. Наҳотки бу юрганларнинг орасида сайёҳ шоирни танийдиганлар бўлса? Мумкин эмас.

— Қанча?

— Уч кило ўлчанг!

Одамлар сўкна бошлашди, мен хижолат тортиб бир чеккада турар эдим.

Кимдир киноя билан деди:

— Бу киши каттаконми?

— Қанақа каттакон, — деди қассоб, — бу киши мени яқин ошнам, шароб дўконига қоровул. Кечқурун ароқ керак бўлганида сизу бизнинг неча мароталаб ҳожатимизни чиқарган.

Энди тушундим: қассоб мени қайсидир дўкон қоровулига ўхшатиб навбатсиз гўшт бераётган экан-да. Боя киноя қилган одамга: «Майли, гўштни сиз ола қолинг», дедим-да, дўкондан чиқдим. Кўнглим ғаш. Хаёл кемасида кетаётсам йўлда ўтирган назоратчи таёқчасини кўтарди. Кемани тўхтатдим.

— Ҳужжатларингиз?

— Мени танимадингиз шекилли? — дедим киноя билан.

— Танишга ўхшайсиз-у, лекин эслолмаяпман. Ҳужжатларингиз?

— Мен ароқ сотиладиган дўконнинг қоровулиман.

— Э, сизмисиз? — деди назоратчи, — эсимда... отамлашганимиз! Ҳужжатнинг ҳожати йўқ, кечирасиз. Марҳамат, оқ йўл.

Кетатуриб, ичимда боплаб сўқдим: «Нокаслар, палидлар!»

Хаёл кемасида

Бир олифта тенгдошим гердаиб: «Мен «Жигули»га ўрганиб қолибман, ҳеч тушгим келмайди, бир қадам жойга ҳам машинада бораман», деган эди. Мен ҳам шунга ўхшаб хаёл кемасига ўрганиб қолдим шекилли, ундан ҳеч тушгим келмайди. Саккизинчи иқлимнинг қайсидир диёрида юрибман. Қаерга бормайин ўсмирларни учратаман, кўрсангиз, буларни ўн беш-ўн олти ёшда дейсиз. Каттакон бир мамлакатда кексалар нари турсин ўттиз ёшдаги бирорта одамни учратмадим. Мен ажабланаман, ўсмирлар эса кулишади. Ахийри, уларни гапга солдим:

— Мен кўп мамлакатларда бўлганман, лекин сизларникига ўхшаш жойни биринчи кўришим.

— Нимадан ажабланасиз, меҳмон?

— Гўдаклар бор, болалар бор, сизларга ўхшаган ўсмирлар бор, нега биронта кекса йўқ?

— Ахир, биз... кўпчилигимиз кексамиз!

— Мени масхара қияясизлар шекилли, бу яхши эмас, ҳар қалай, сизлардан уч-тўртта кўйлакни олдин йиртганман.

— Йўқ, рост, — деди улардан бири, — бизлар мамлакатнинг оқсоқолларимиз. Шахсан менинг ёшим мингдан ошиб кетган.

— Мингдан?

— Ҳа, мингдан!

— Сизларнинг бир йилингиз бизнинг ҳафтага тенгми дейман?

— Йўқ, йилларимиз тенг.

Укам тенги йигитчанинг лақиллатиб ўтириши жонимга тегди.

— Бас, — дедим, — ёлғон ҳам эви билан-да, ахир.

— Йўқ, меҳмон, бизнинг юртда ёлғоннинг ўзи йўқ. Бу сўз ҳатто луғатларда ҳам учрамайди. Кўпгина ёшларимиз очунда шундай сўз борлигини билишмайди. Сиз — ерликлар икки гапнинг бирида ёлғон гапирасизлар...

Энди ҳайрон бўла бошладим.

— Келинг, яхшиси, гапни бошидан бошлайин, — деди ўсмир, менинг ҳайрон бўлганимни кўриб, — бизга ишонмоқ учун аввало кечмишимизни били-

шингиз керак. Тарихимиз эса жуда ғалати: аждодларимиз Ерда яшашган—сизга ўхшаб. Кейин ёлғон туфайли... Ҳамма ёқда ёлғон: матбуотда, радио, телевизорда... дейлик, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қабилдаги гаплар... Бир гуруҳ— бизнинг боболар шундан қутилишнинг йўлини излашган. Қаерда яшаш керак? Ерда ортиқ яшаб бўлмайди. Ўзга сайёрага кетган маъқул. Шу тариқа сиз кўриб турган мана шу иқлимга кўчиб келишган. Бу ерда даставвал ёлғон гапириш ман этилган. Бора-бора ёлғон деган сўзнинг ўзи ҳам унутилиб кетган. Натижада уни ҳатто луғатдан ҳам чиқариб ташлашган.

— Радио, телевидение, матбуотда-чи?

— Айнан бизнинг мамлакатда буларнинг ҳеч бири йўқ. Қурбимиз етмаганидан эмас, албатта. Ваҳималар бўлмасин, яна сохталик туғилмасин деб шундай қилганмиз! Ахир, қаердаки ёлғон учраса, у ерда на дўстлик, на одамийлик, на меҳр-муҳаббат бўлади. Ундай жойда яшаш оғир. Биз— мана шу сайёрада туғилганлар ҳам ҳозир минг ёшга кирдик. Умринг ҳаловатда ўтса киши қартаймас экан.

— Она заминни кўргиларинг келмайдими?

— Келади, лекин у ерга биз боролмаймиз.
— Нега? Менинг хаёлий кемам бор. Ҳаммангиз сифасиз. Бир айлантриб келайин.

— Йўқ, боролмаймиз. Тенгдошларимиздан бири яқинда заминни кўрай деб кетган эди, қайтмади. Ерга оёқ босган заҳоти жон берипти. Қайсидир президент нутқ сўзлаб турганининг устидан чиққан экан. Шундай кунлар келар, бориб ота-боболар юртини зиёрат қилармиз. Яхшиси, ўзингиз биз билан қолинг. Ҳали юз ёшга тўлмай кексайиб қолибсиз.

— Юз қаёқда дейсиз, йигирма тўққиздаман.

— Биздан кекса кўринасиз-ку? Келинг, яхшиси биз билан қолинг.

— Йўқ, қололмайман. Бевақт кексайиш ҳам, бошқаси ҳам мени кўрқита олмайди. Заминга қайтаман.

— У ёқда жонингиздан ортиқ нима борки?..

— Ўзбекистоним бор! Она Ўзбекистон! Қайтаман...

Саккизинчи иқлимда намоён бўлган манзара

Мовароуннаҳр:

Қани, менга ёрдам беринг, аҳли донишлар!

Аждодлар:

Кимсиз, не гап?

Мовароуннаҳр:

Мен — қадимий Мовароуннаҳр!

Широқ:

О, сизмисиз, онажоним, қани сўйлангиз,
Лаин Доро этмоқдами қайтадан таҳқир?

Спитамен:

Ёхуд яна от сурарми сизда Искандар?
Қалқон бўлсин жисмингизга кесилган бошим!

Сарбадорлар:

Чингизийлар олмоқдами яна забтига?

Мовароуннаҳр:

Йўқ, йўқ, бу кун босқинчилар тилмас бағримни,
Қилаётир юрагимни худбинлар парканд.
Оҳ, нетайин, вужудим хор, вужудим хароб,
Бамисоли вайрон бўлган қадимий Пайканд!
Чингиз ўтган шаҳарлардек буткул забундир
Бад кунлардан омон қолган юрагим — тупроқ!
Гоҳо сепар, гоҳо оғу солурлар унга,
Бу кун бўлгай кечагидан албатта кўпроқ.
Неки битса юрагимда аслин йўқотган,
Таъмини ҳам, рангини ҳам — дорилар боис!

Аждодлар:

Гуноҳингиз?

Мовароуннаҳр:

.....

Аждодлар:

Муддаоси не?

Мовароуннаҳр:

Широқ:

Ё алҳазар,
Онам, сиз-чун бу не кўргулик —
Волидага оғу берса фарзанд-нобакор?!
Наҳот авло онадан ҳам ўткинчи обрў,
Мартаба-чун унинг қалби этилса абгор.
Туғилажак наслларнинг ризқи тупроқда,
Чақалоқлар ризқ-рўзига захар солиш бу.
Келажакни маҳкум этиш очликка демак!..

Мовароуннаҳр:

Юрагим хароб,
Ёрдам беринг! Ёрдам беринг! Берингиз ёрдам!..

Саккизинчи иқлимдаги сўнги мулоқот

Шоир:

Аждод балки миллион ёшга кириб қолгандир,
Балки кўҳна қуёш унга оға, эгизак.
Қанча-қанча фожиалар кўрган дунёда,
Бунчасини ҳатто само кўрмаган бешак.
Тўфон кўрган, бўрон кўрган, кўрган жангоҳлар
Кўрган олам ноҳақликка фарқ бўлганини.
Гоҳо кўрган чумолини ютгандек гирдоб
Бу оламни қон ютганин, ёв кулганини.
У Тўмарис эди бир пайт, мунофиқ ёвлар
Ёлғизгина фарзандининг бошини олган.
Спитамен — Искандарнинг заволи эди,
Ўз хотини ёв болтасин бошига солган.
Менга аён кўргуликнинг олдида лекин
Кечмиш фожиалар ҳеч нарса эмас.
Гўё хазон олдидаги чечакдек бир гап,
Қаранг — ўз авлоди ҳеч вақони билмас,
Танимас! Ҳей, ноқислар, қора курсига
Ўлтирингиз, жазолайин, қолмайин ноком.
Аждод — ўзлик!
Ўзлигини ўлдиришдир — бу —
Боболарни танимаслик?.. Асли сиз авом!
Ўзлик — илдиэ!
Ёлғизгина ўша илдиэдан
Униб чиқар ҳар бир халққа эрта-келажак!
Ўзлигини билмаслик бу — она халқингни
Келажакдан маҳрум этиш, ҳа шундай демак!
Ҳей, ноқислар, қилмишингиз оғирдир чиндан,
Қатл этгум сизни хаёл — мамлакатимда.
Йўқ, йўқ, бу кўп енгил жазо, жиноят оғир
Бу жазога норизолик бор фикратимда.
Ҳа, ҳа, сизга муносибдир оғирроқ жазо.
Жиноятнинг муносиби бордир чинакам,
Оқ қиламан ноқисларни халқим номидан,
Бундан ортиқ жазо бўлмас қиёматда ҳам!

Аждодлар:

Тўхта, шоир!

Шоир:

Қани сўйланг, буюк боболар.

Аждодлар:

Қилсанг деймиз бизлар билан бир зум мулоқот.

Шоир:

Бош устига!

Аждодлар:

Шул авлоддан эмасми ўзинг?

Шоир:

Ҳа, ўзим ҳам ўшалардан бириман, ҳайҳот!

Аждодлар:

Демак, шоир, турфа хил бор авлод ичра ҳам:
Улуғбеклар, Навоий бор, бордир Муқанна.
Барчасини ёмон отлик қилмоқ ноўрин,
Жалолиддин, Темур Малик, Машраб бор яна!
Қўй, қизишма, эй адолат куйчиси, шоир,
Хирмон ичра юмрон бор деб ёқма хирмонни.
Тўғри, бир оз лаинлар бор, йўқ эмас дунлар,
Ҳа, уларни оқ этамиз, поклаб жаҳонни!

Шоир:

Уэр, аждод, қизиққонман, гуноҳимдир бу,
Рости кўпдир тенгдошларнинг одил, сараси.
Урушда ҳам ютиб чиққан шулар-ку, ахир.
Қурбон бўлди чўнг халқимнинг қанча боласи.
Тун қора деб анжумни ҳам қора деб бўлмас,
Остида кул бўлган билан ўт бари бир ўт.
Мен қизишдим, тенгдошлар кўп юртга муносиб...

Савол

Сачраб уйғондим. Қарасам, она заминда, содда қилиб айтганда — уйдаман. Олдимда бир варақ қоғоз.

Унга кўз ташладим: «Мен 1958 йили туғилганман. Ҳозир 1987 йил.

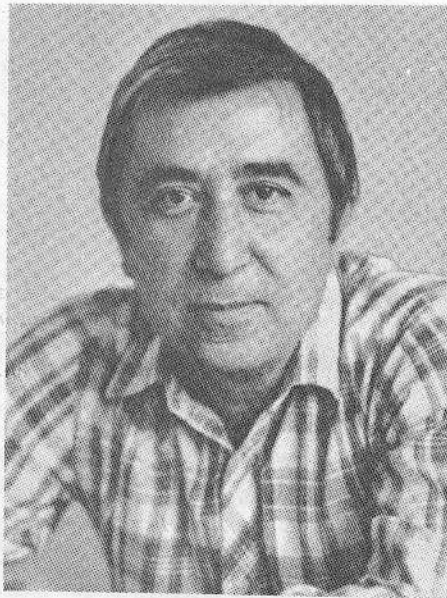
Қани, ким айтади, менинг ёшим нечада?»

Давоми журналнинг келгуси соннда

Ҳикоялар

Қўшни

Тўхтасин
Азим

Расми К. Ҳожибоев ишлаган.

У соҳил бўйлаб аста юриб борарди. Қуёш қип-қизариб қир ортига шўнғий бошлади. «Энди бутунлай эркинман» деди у ўзига-ўзи. Хаёлига беҳос келган бу фикрдан чўчиб тўхтаб қолди. Қорамтир бўлиб бораётган дарёга суқланиб қаради.

Ботаётган қуёшнинг тафтсиз нурлари билан ўйнашаётган каптар гоҳ дарё сатҳи томон шўнғир, гоҳ тепага кўтарилар ва яна бир парча чўққа ўхшаб, ўзини пастга отарди.

«Мана, онамнинг маъракалари ҳам ўтди. Тириклигида ичимдаги бор гапни айтиб қўяқолсам бўларди-ку! Буёғи энди ўзимга қолди».

Дарё томондан эсган совуқ шамол этини жунжиқтириб, хаёлини бўлди. Қадамини тезлатди.

Ҳовли эшигини очиб уйга кираверишда бир зум тўхтади, қўшни девор томонга кўз ташлади.

«Нима бўляпти ўзи менга».

Уйга кирдию юзини ёстиққа босиб, ҳиқиллаб йиғлади. Туриб хона чироғини ёққанида девордан унга маъюс боқиб турган онасининг суратига кўзи тушди. Сочини чамбарак қилиб юзини ойнага солди: кўзлари катта-катта, думалоқдан келган оппоқ юзи хиёл қизаргандай. «Бунчалик ўхшамасам! — Суратга яна суқланиб қаради. — Тақдиримиз ҳам бир хил».

Гарчанд миясини чулғаб уни беихтиёр қийнаётган киши қўшни деворнинг ортида эканлигини бутун вужуди билан ҳис қилса-да, — ақл кучи билан бу туйғуларни жиловлаб иш тутишга ожиз эди.

Негадир эрта уйғониб кетди. Руҳи бардам. Гира-ширатонг отиб келаётган эди. Ҳовлидаги эндигини гуллай бошлаган олча шохларида чумчуқлар чуғурлашмоқда. У ёстиқдан бошини узмай туриб яна тун бўйи хаёлини ўғирлаган чигал ўйларга берилди.

Хаётини беҳаловат қилган бу дардни онаси ўшанда кўчадан топиб келган эди:

— Ҳабиба, эшитдингми, Аҳмад темирчининг ҳовлисини бир яхши одам сотиб опти.

Онасининг гапириш оҳанги ҳали ҳам Ҳабибанинги қулоғида турибди. Бу гап юрагининг қайси бир ерига чўғ солгандай бўлди. Аввалига бу сўзларини у шунчаки, бепарво эшитди. Ҳатто эътибор бермагандай бўлди. Лекин онасининг гапириш оҳанги қалбида мудраб ётган ниманидир уйғотиб юборди, юраги бошқача ура бошлади. Хуллас, онаси ўшанда унга ниманидир тақдим этгандай бўлди. Бу яхши одам — учта боланинг отаси! Еқасиз оқ кўйлагига украинча кашта тикилган жингалак қора соч, катта-катта қора кўзлари чақнаб турувчи янги қўшни Тўра ака деган одам экан.

«Йўқ, йўқ. Бу мумкин эмас. Хайри билан Ўлмас хола бошқача гап тарқатишади» деган шубҳага борди ва бошини ёстиқдан кўтариб деворда осиглиқ турган онасининг суратига боқди. Бугун қиладиган ишлари кўп. Фермага комиссия келармиш. Тезроқ етиб борма-са бўлмайди.

У ҳовлига чиққанда девор ортидан Тўра аканинги боласини юпатаётган товуши эшитилди. Ҳабиба бир зум тўхтаб, товушни илғаб, худди уни тутиб олмоқчидай ғалати ҳаракат қилди. Овоз тингач, ҳиссиётлари ўзига бўйсунмаётганидан, хатти-ҳаракатлари ўзгачалигидан уялиб, ўзини койиди. Ҳозир онаси бўлганда эди, уни тушунмагандай, бепарволик билан ҳатто атайлаб «Ҳабиба, бўл, бўл, ишга кеч қоляпсан», дер эди.

У фермага келгач, фақат ишини билишга ҳаракат қилди. Дугонаси Хадича эрта-индин турмушга чиқаётганлиги ҳақидаги гапларга ҳам аралашгиси келмади. «Бугун бошқачасан» дейдиганлар ҳам топилди. Кеса-тиқ-месатиқлар қулоғига кирмади, берилиб ишлайверди. Ниҳоят, уни ўз ҳовлига қўйиб беришди.

Ҳабиба кечга яқин уйга қайтаётганида Тўра аканинг болалари унинг эшиги тагида ўйнаб ўтиришарди.

— Ассалому алайкум, Ҳабиба опа, — деди уларнинг каттаси Моҳира. Бошқалари эса хўмрайишиб, ҳайратомуз Ҳабибага тикилишди.

— Дадам бугун келишмасаканлар, — деди Моҳира.

— Қани бизниқига киришлар бўлмасам, меҳмон қиламан, — деди Ҳабиба.

Ҳабиба болаларнинг кўнглини олишга астойдил уринди. Уйда борини уларнинг олдига қўйди. Кўнглига сизғамас ҳам дугтор чалиб берди. Болалар тезда ухлаб қолишди. У эртага яна совуқ уйда ёлғиз қолишини ўйлаб турли хаёлларга борди. Нималарни кўз олдига келтирмади. Лекин барибир онасининг: «Бошингни бир балага қолдирма» деган гапи, Хайри билан Улмас хола иккови Тўра аканинг кетидан алланималар деб чақнайишлари унинг ҳамма режаларини чил парчин қилиб юборди.

Дугонаси Ҳадичанинг тўйи айрилган муддатда ўтадиган бўлибди, маҳалла дастурхончиси Ҳабибани ҳам тўйга айтиб кетди.

У тўйда қўшнисини учратиш учун атайлаб кечки базмга қолди. Қош қорайгач, «ёр-ёр» айтишиб куёвнавкарлар келишганда ҳовлида тўполон кўтарилди. Сабаби, куёв ҳовли эшигини ҳатлаганда оёғи бахмал поёндозга ўралиб қолиб, шериклари уни бирга қўшиб торт-торт қилишган эди.

Базм қизиди. Ҳабиба ҳовлидаги ўйинни томоша қиларди. Унинг нигоҳи куёвнавкарлар ичидан Тўра акани излаб топди.

Тўра ака машшоқларнинг чалаётган куйига маст бўлиб тебраниб ўтирарди. Гоҳида ўртада гирдикапалак бўлиб ўйнаётган йигитчага нимадир деб қичқириб қўяди.

Ҳабиба бирданига болалар ёлғиз қолганини эслаб, бу ердан чиқиб кетишга шошилди. Бехосдан ҳовлида қийқириқ кўтарилиб бир йигит Тўра акани қўярда қўймай ўртага торта бошлади.

Ҳабибанинг ичига муз тушгандай бўлди.

Машшоқлар «Муножот»ни чалишди.

Тўра ака ўртага чиқиб, куй оғушида сархушлик билан бош чайқаётганларнинг қарсақларига монанд йўрғалай кетди. Тўй эгаси чиқиб унинг елкасига чорси ташлади. Тўра ака гоҳ йўрғалар, гоҳ кўзларини юмиб бошини сарак-сарак қиларди. Уч-тўрт киши пул қистиргач, куйга янада берилди. Оёқлари чалишиб ҳам кетди. Бир пайт тўйхонадан шошганча чиқиб кетаётган Ҳабибани кўриб қолдию елкасидан сирғалиб тушаётган чорсини бошига тортиб: «Ваҳки ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун»... дея ашула бошлади.

Куёвнавкарларнинг қийқириқлари ҳовлини ларзага солди.

Ҳабибанинг кўз олди қоронғилашди. Тўра ака томонга илкис назар ташлаб йўлида давом этди. Уни нимадир деб қарғамоччи бўлди-ю, томоғига қадалган алами бунга йўл қўймади.

«Ҳозир болаларини уйдан ҳайдаб чиқараман!» деб ўйлади у шашт билан юриб бораркан. Тўра акадан қасд олиш учун миясига ҳар хил фикрлар келди. Ҳатто бирорта баҳона топиб, уни маҳалладан ҳайдатмоқчи ҳам бўлди. Сўнг: «Ҳа, нима қипти, ўйинчи бўлса ўзига, мендан ош-нон сўраптимми?! Болалари ҳаш-паш дегунча катта бўлиб қолишади», деб ўзини юпатгандай бўлди.

У уйга кириб борганида Моҳира укаларини ёнига олиб дoston ўқиб бериб ўтирарди. Ҳабиба тўйдан келтирган дастурхонни ёзиб чой қўйди, кайфияти нохушлигидан ортиқча оғиз очмади. «Болаларда нима айб?» деб ўзини койиди.

Моҳира эса Ҳабиба опасининг кўнглини олиш учун уни турли саволларга тутди, бўлмади. Охири:

— Келинг, ўйинга тушиб бераман, — деди.

Алламаҳалда эшикдан Тўра ака кириб келди. У қизарган беҳаё кўзлари билан уйдагиларга бир-бир разм солиб чиқди. Унг қўлида ўйинга тушганида елкасига ташланган ўша белбоғ, чап қўлида эса фикимланган

Истакка интилаётган имкон

Кейинги ёшлар прозасида ҳаётни умумий манзараси билан кўрсатиш эмас, балки уни муайян кўнгли ҳолатларидан очишга интилиш кучаймоқда. Ёшлар деганда, талабгорларнинг ёшини эмас, айтиш учун изланишлардаги янгиликни назарда тутяпман.

Тўхтасин Азимнинг ҳикоялари, янгилишмасам, республика матбуотида биринчи марта босилди. Авторни мен илгаридан биларман. Ёзиш ҳақида жуда жиддий ўйлайдиган одамда бир ғалати иккиланиш пайдо бўлади: имконим истак даражасига етадими, деган. Тўхтасин рус ва жаҳон прозасини кўп ўқиган; кўп ўрганган ва булар ҳақида чуқур мулоҳаза юртади, ана шу чуқур мулоҳазалари кўп йиллар давомида ўзининг ёзишига ҳалал беради...

Нега ҳалал бериши унинг айниқса «Ҳайрат» ҳикоясида ҳам сезилиб турибди.

Ҳикоя илғаш керак бўлган ҳолат тўғрисида. Қаҳрамон шу ҳолатга тушган, тўғрироғи, у доим шунақа ҳолатлар боғланишида яшайди, шуларни илғаб олишга интилади.

Ҳикояда нима дейилмоқчи? Билиб бўлмайди. Менингча, билиш ҳам шарт эмас. Муаллиф ҳам билдиришга уринаётгани йўқ, у етказмоқчи, сездирмоқчи; балки шу ҳолатни ўқиётган одамнинг ўзи чуқурроқ ўйлаб кўрар? Кампирга қарз бермаган, уни йигирма ёшга ёшартириб, у билан шампан виноси ичишни ҳаёл қилган ва унга ўзидан кўрқисни фикран ўтирмоқчи бўлаётган йигит қанақадан одам? Унча англамаймиз. Лекин унинг туйғулариди нотанишлик, сирлилик бизни ўйлантиради. Қолаверса, ҳаётда ҳам ҳеч бир одам, мана, мен бунақаман; шундай-шундай ўйларни ўйлайман, шунақа ҳолатларга тушаман, деб ўзини таништирмайди, уни ўзини таниб, кўнгли ҳолатларини ўзимиз сезиб олишимиз керак.

Ҳикоянинг ютуғи ҳам, камчилиги ҳам йўқдай. Бир нарсанинг ютуғи ва камчилигини билиш учун уни тўла тушунишимиз керак. Кўз ўнгимизда эса бегона ҳолат, бегона кўнгли, ўйлашга ундайди, нимадир нотаниш туйғулар беради. Қаҳрамон ўзини тушунамайди, ҳикоя мароми унинг ўзини ўрганишига қирилган. Биз ҳам шу тушунарси одамнинг тушунарси туйғуларини англашга интилиб, ўзимиз билан баҳслашамиз.

Авторнинг бу тарзда янги йўлдан бориши, албатта, унинг салоҳиятини кўрсатади. Аммо у автор сифатида қаҳрамонининг нутқини қиёфасизлантириб қўйган: заминсиз, қанақадир умуммиллий хира мушоҳада йўсини...

«Қўшни» ҳикоясида эса муносабатлар бирмунча равшан, танишроқ. Ҳаёт ҳақидаги тасавурларимизга, аънаналарга яқин. Уч болали, аммо ўзига номуносиб эркакни севгига ўхшаган туйғу билан кузатаётган аёл киши ҳақида. Тўғрироғи, аввал кўнглида туғилган, баландлаб кетган, кейин кўр кўнглининг шифқатсиз тўрига ўралашиб қолган нозик сезимлар ҳақида. Ҳабиба ўттизларга чиққан қари қизми ё илгари турмуш қуриб, ажралганми, муаллиф буни айтмайди, айтишга ҳожат ҳам йўқ. Биз учун Ҳабибанинг ҳозирги — туйғулар кўчими муҳим. Ҳикоянинг характерли томони — нотаниш сезимлар, таниш мушоҳада тарзида очилади.

Мени Тўхтасиннинг ҳикояларидаги бошқа жиҳат ўйлантиради; булар ниҳоят ҳаракатга келган бошланғичми ё йўлнинг ўрталарими? Агар бошланғич бўлса, кўп умид туғдиради, кўпдан бери кечаётган изланишнинг якуни шу бўлса, шу жойда туриб қолса, у ёғини билмадим...

Аҳмад АЪЗАМ

Ҳайрат

Елғизлик...

Киши баъзан зиқланганида бир ишга тутингунича минг хаёлга боради, кимнидир кўмсайди. (Албатта, яқин кишисини!) Уни дафъатан ёнида кўришни, хайрихоҳлик, ҳамдардлик билдиришни истайди. Албатта, бу — ишга киришгунинггача кечадиган ҳолат. Кейин ўтиб кетади, гўё аллақачон бўлиб ўтган футбол ўйинига ўхшаб. Уша — энг яқин кишинг эса энди болаликдаги ўйинчоғингга ўхшаб қолади. Бу — ўхшатиш, албатта, лекин киноядан холи эмас. Бундай хулосага келишимга сабаб, ҳамма кишилар қатори менда ҳам обрўталаблик туйғуси борлигида эди, уни аввалдан сезардим. Аммо бу қусурни бирдангиа англай олмадим. Бир куни пиллапоядан кўтарилаётганимда кимдир чалиб юборди. Оломон ичиди унинг башарасини таниб қолишга улгуролмадим. Кейин ҳам шу каби ҳол бир неча марта такрорланди. Барибир уни тутиб олишнинг иложи бўлмади. Мана, ўшандан буён у ичимга кириб олиб юрагимни таталагандай бўлади. Баъзан ошқозонимни ҳам таталайди гўё. Гоҳо ўз-ўзимдан кўрқиб кетаман: наҳотки юрагим ошқозонга ўтиб... Йўқ. Бундай бўлиши мумкин эмас, мен бу — мен. Фақат ёлғиз қолган вақтларимда ўша одамдан бир ғазаблансам, бир хурсанд бўламан. Узингиз ўйлаб кўринг-да! Пиллапоядан юқорилайверсам, юқорилайверсам, ахийри ҳаво етишмай юрак уришдан тўхтаб қолади! Бир ошқозон билан яшаш осон деб ўйлайсизми? Ана ўшанда юракни қидириб пастга шўнғишга тўғри келади. Унда нима деган одам бўласиз?

Елғизлик. Аммо кўшилларим бор-ку!

Ана, кимдир эшикни қаттиқ тақиллатди.

— Ҳозир. Ҳозир! — Апил-тапил кийиндим-да, эшикни очдим. — Салом!

— Ва алайкум ассалом, ўғлим, мен сизга халақит қилмадимми, — дея узр сўрайди Ҳамро хола.

— Йўқ, йўқ. Келинингиз қишлоққа кетган эди. Эртаиндин келади. Кираверинг.

— Бугун эрталаб ойначи келган эди, эшигингиз берклигини кўриб қайтиб кетди. Эртага хабар оламан деди. Калитни ташлаб кетсангиз бўлармиди.

— Унда мени эртароқ уйғотиб қўйсангиз.

— Албатта. Эрталаб соат бешларда ишга борсам, саккизларда қайтаман.

(Ҳамро хола қандайдир идорада фаррошлик қиладди. Пенсия ҳам олади).

— Қайтгач, уйғотиб қўярсиз, ишга кеч қолмайин... Айтгандай, Яшиндан дарак борми? Хат ёзмаптимми?

— Телеграмма келди. Пул жўнатинглар, дебди. Шундай... Энди бу ёғига нима қилишни билмай турибман. Пул жўнатай десам яна ҳайронман. Жўнатмай десам туққан болам. Нима қиларимни билмай бошим қотиб турибди...

— Яна иш кўрсатибдими?

— Нимасини айтасиз. Хотини ўтган хатида Яшиндан қаттиқ хафа бўлганлигини ёзганди. Унинг ўрнида бўлганимда мен ҳам уйдан ҳайдаб чиқарардим.

— Уйини алмаштириб яна бу ёққа келмоқчи эди-ку!

— Қайдам.

Кўз олдимга бундан бир неча ҳафта илгари мен билан қуюқ суҳбат қурган Яшин келди. Новча. Боқишлари онасиникига ўхшаш — маънос. Бармоқлари узун-узун, яғриндор йигит, ўзи ҳайкалтарош. Ҳозирги турган жойимизга ижара ахтариб келганимизда, ҳов-

пуллар... Буларнинг ҳаммасини хона ўртасидаги дастурхонга итқитиб ташлаб:

— Қани ўйнаймиз! — деди. Ва кутилмаганда:

— Ваҳки ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун, — дея қичқирди.

У оёқлари билан ерни депсиб, қўлларини боши узра қарсиллатиб, гандираклаб, бир-икки айланди ҳам. Лекин ўқдек қадалган нигоҳданми, бирдан шалвираб қолди.

Болалар Ҳабибаникида тунаб қолишди.

Бу воқеадан кейин ҳам улар ҳеч нарса бўлмагандай бу ерга тез-тез чиқиб, узилган риштани қайта улашга ҳаракат қилишарди. Ҳабиба эса Тўра акани хаёлига келтирмасликка уринарди. «Бундан кейинги ҳаётим фақат иш ва уйдаги юмушлардан иборат» деб, буни ўзича қонунга айлантириб олган эди. Болаларга эса юрагидан хайрихоҳлик билдирарди.

Аслида ҳаммасига онаси айбдор. Янги кўшни кўчиб келгани ҳақидаги хабарни Ҳабибага айтмаганида олам гулистон эди.

Онаси вафотига бир йил тўлганда, Ҳабиба уч-тўрт хил гулдан гулдаста ясаб қабристонга йўл олди. У кўчага чиққанида кўшни эшик очилиб ёпйланлигини эшитди. Энтикиб кетди. Лекин яна ўзини қўлга олди. Кўз олдига ўша тўй келди. Ижирганди. Қабристонга келганда эса, бу гашлик батамом йўқолди. Мунгли, айни пайтда бир ойдин туйғу унинг кўнглини кўтариб юборди.

Нозим Ҳикмат

Йўлакдаги бўйчан теракдай
Кимдир сени кутса,
кузатса,
Ихтиёринг қўлингдан олиб
Сени ўтда ёндирса кўзлар,
Фивирласа бўғзингда сўзлар —
Бордир сенда буюк бир ВАТАН
Бу дунёда бахтли одамсан!

* * *

Сукланади тун бўйи менга
Болорга босилган вассалар.
Боқолмайман тикилиб унга,
Кўзларимни қоплар ғуссалар.

Менга боқиб милтирар чирок,
Яшираман кўзимни ундан.
Вужудимда кезар бир титроқ —
Тўрт девор ҳам эзилар зимдан.

Ғижимлайман оппоқ чойшабни,
Оғир тошдай қалқиб чўкаман.
Айтолмасдан тунга ҳақ гапни
Мен тонг оттиришдан қўрқаман...

* * *

Қалтираб қизарар ғўзапоялар
Уялиб
Яланғочлигидан.

Титраб турар пучак кўсақлар
Уялиб
Кечикканидан.

Бундай юпун далага боқиб
Пўстиним боридан
Уяламан мен...

* * *

Қатқалоқдан қитғи келган оёқчалар,
Оёғимга тикан санчиб йиғлатган
сўқмоқчалар,
Севгилимнинг сочидай илк бор
юзимга босилган майсалар,
Хўрсиниш,
ўкиниш,
тотли бўсалар...

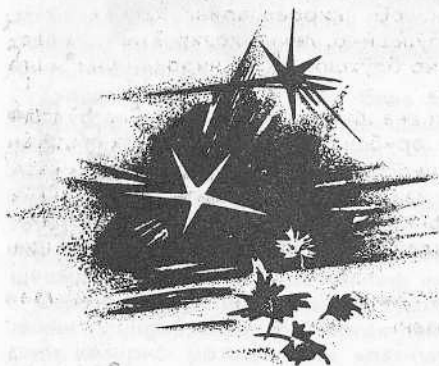
Яна нима қолди?
Мен не сўзладим?..
Кўзларимнинг қорамтир чўғи остидан
Бу оқшом телбадай сизни изладим.

Ўн етти йил қамоқда ётди Нозим,
Ўн етти йил:
Бир гўдак улғайиб
Мушаклари тошни ёради.
Бир қизча улғайиб,
Ойдек тўлишиб,
Нигоҳлари девордан ошиб,
Ошиб баланд-баланд уйлардан
Мушаклари тошни ёрган
Йигитчанинг йўлларини тўсади...
Ўн етти йил:
Кўплар келиб кетди —
Тандирдан оққан куюк нондай
Ҳамон
Онасининг юрагида
куюклигини,
суюклигини англолмай

Кўплар келди — кетди.
Кўплар келди — кетди,
Яшаса ҳам етти бор
ўн етти йил
Ҳовлисидан ўтган ариқнинг
Билмай қайдан қайга оқишин,
Кўчасида ўсган ўрикни
Ҳар тонг келиб қарға чўқишин
Билолмай

кўплар келди — кетди...
Кўплар келиб-кетажак:
Майсаларда мўмиёю зирак —
Чумолининг кўзмунчоқлигин,
Замин бўртиб турган бир куртак,
Ўзининг хўп овунчоқлигин
Англолмай
Кўплар келиб-кетажак.
Ўн етти йил қамоқда ётди Нозим,
Ўн етти йил:
Қўллари кишанда,
Оёқлари кишанда!
Аммо
Имони хўр эди,
Хўр эди виждони!
Ҳеч бўлмаса шу қутлуғ кунда,
шу ёруғ кунда

Имонга эрк берайлик,
Эрк берайлик виждонга, —
Ҳеч бўлмаганда
Кўкда юлдуз тортгандай ранда
Бир жимирлаш юз берсин танда...

илиқ бир орзиқиш билан эслади. Доим ёқавайрон, офтобдан сарғайиб кетган кепкаси бир томонга оғиб юрадиган Бегимқул муаллим нимагадир ҳамманинг дидига унчалик ўтиришавермасди. Директорнинг унга танбех бермаган куни йўқ, ҳамкасблари ҳам доим эрмак қилишгани-қилишган уни. «Физрук, топиб беролмайсизми, бизгаям халигидақа қасноқдан керак эди?» деб калака қилишарди, сурбетлар.

Узунқулоқ гапларга қараганда, Бегимқул муаллим янги уйланган кезлари бир куни хотини билан шаҳарга тушибди. Хотини, ёшгина келинчак, ҳар нарсага суқланиб қарайдиган пайти-да, кийим-кечак магазинга киришлари билан эрининг кифтидан туртиб тортинибгина пештахтада турган сийнабандни кўрсатибди: «Маълим ановидан олиб беринг». Бегимқул билибми, билмайми ёки олиб беришни хоҳламайми, қўл силтаб: «Э, қасноқни нима қиласан, уйда икки учта бор-ку», деб юборибди. Буни дарров шаҳарга иш билан тушиб, шу магазинга «адашиб» кириб қолган ҳамқишлоғи ҳам эшитибдию... Шу гапга энди шунча майнавозчилик.

Бегимқул муаллим ўқувчиларга оғайнидай эди. Ҳаво очиқ кунлари улар билан баб-баравар ҳовлида тўп тепар, ёгин-сочинли кунларда эса тор синфхоналарда биқиниб шахмат-шашка сурар эди.

Шундай кунларнинг бирида пастаккина дарвоза ёнига тиссиллаб юк машинаси келиб тўхтади. Ҳовли ўртасидаги супада бир яшар қизчасини ўйнатиб ўтирган Бегимқул ажабланиб ўрнидан турди. Машинадан гуппи чопон кийиб, белини чилвер билан сириб боғлаган, бошига қаймоқ ранг шляпа кўндирган қайноғаси тушди.

Қўшни совхозда бош инженер бўлиб ишлайдиган қайноғаси уларни келиб турарди. Бир ойча аввал келганида куёви билан жиддий гап-сўз қилганди.

— Ҳа, домулла? — деган эди Бегимқулга синчковлик билан тикилиб. — Қачонгача бу ит юриш, мирза туриш?

У бу билан куёвининг фақирона турмушини кўзда тутган эди. Бегимқул муаллим ўзини йўқотиб қўйди, ерга қараганча чайнаиб-чайнаиб:

— Ака... биз бир кичкина одам... илож қанча... — деди.

— Кичкина одаммиш, — деб истехзога ўтди қайноғаси. — Кичкина одамман деганингиз билан бировнинг раҳми келармиди сизга? Қайтага чайнамай ютади. Бошқа тузукроқ иш топиш керак. Одамга ўхшаб яшангда, ахир, сал бундай.

Бегимқул муаллимдан ҳеч бир садо чиқмади, бошини эгиб жимгина тураверди.

— Ҳўп, майли, — деди кетар чоғида қайноғаси, — қариндошчилик ҳурмати, битта ёрдам қилай. Вақтимни топиб раисларинг билан гаплашиб кўраман, сизбоп бирор хизмат топилиб қолар. Жуда бўлмаса ўзимнинг совхозимга оларман...

Мана, бугун яна худди ўша машина уларнинг уйи олдига келиб тўхтади. Бегимқул муаллим пилдираб қайноғасига пешвоз чиқди:

— Ассалому алайкум.

— Ҳа, маълим, ишлар қалай?..

Улар қўл бериб кўришишди. Акасининг овозини эшитиб ошхонадан уй бекаси ҳам чиқиб келди. Кўчада ўйнаб юрган тўрт яшар ўғилчаси ҳам тоғасига ёпишди.

— Уйга кириш, ака, — деди Бегимқул одоб билан.

— Э, йўқ, — деди қайноғаси шошиб, боши билан юк машинаси томон ишора қилиб. — Зарил иш бор, икки-тагина кўзичоқ олиб кетаётгандик бозорга. Ҳў-ў-ўш, — дея Бегимқулга илжайиб қаради у. — Ҳалиги масала

ҳал, куёв, шуни айтиб ўтай дегандим. Клуб мудирлигига бир киши керак экан.

Бегимқул муаллим ҳамишагидек ерга қаради. Қайноға буни норозилик аломати деб тушуниб, қизишди:

— Ҳозирча бўп туради, шу сизга. Минг қилсаям, идора-идорада, муҳими — раис билан муомалани қуюқ қилинг, кам бўлмайсиз. Қисқаси, эрталаб идорага ўтинг, мени юборди, денг. Бўпти, омад.

Бегимқул муаллим қайноғасини юраги хижил тортиб кузатиб қолди. Шу баробар кўнглининг бир тубида ширин орзулар уйғонгандек бўлди. Идора, оппоқ-озода хона, бир оғиз сўзига маҳтал котиба қиз... «Э, бўлди! — деди охири. — Нима бор шу мактабда?! Худонинг берган куни мазах қилишгани-қилишган. Кетаман, бўлди, сал одамга ўхшаб яшайин-да, ахир мен ҳам».

Шундай қилиб, «Бегимқул маълим» «Бегимқул катта»га айланди. Оҳори тўкилган кепка айвони кенг шляпага алмашди, кўкиштоб чит кўйлак ёқаи чипор тусли галстук исканжасига тушди. Укаси чўлга кўчиб кетганидан бери ҳовли четида занг босиб ётган «Минск» ҳам жонланиб, «пат-пат»лай бошлади. Қайси куни ҳам мотоциклини ишга миниб борганида бу раисга ёқиб тушиб, мақтади: «Хўтигингиз тузук, ўзингизга мос экан», деди. Бу атама «янги кадр»га жуда маъқул бўлди. Умуман, раис Бегимқул агитаторнинг кўнглига бир кўришдаёқ ёғдек сингишди. Йўқ, аввалига, бўлар бўлмасга «пих-пих» кулиб, «да, да» деявериши ғашига тегиб, «хирсдек семиз, «да, да» раис экан», деган хулосага келди. Ҳатто қорнини олдинга чиқарганча лапанглаб юришини кўриб, циркдаги айиққа ҳам ўхшати. Лекин буларнинг ҳаммаси тезда ўтиб кетди... Бегимқул раиснинг амри билан комсомол секретарининг ғудиллашига ҳам қарамай, хонасига суқилиб кириб идора қоровулининг ёрдамида стол-стул қўйиб олди. Янги кадрларга хос иштиёқ билан «Ё, пирим» деб ишга шўнғиди. Лекин бу кўпга чўзилмади. Баҳорги дала ишларининг авж олиб кетиши муносабати билан меҳнаткашларни чалғитмаслик учун клуб вақтинча, уч-тўрт ойга ёпилди.

«Ҳечқиси йўқ, — деди раис Бегимқулга, — бунинг сизга зиёни бўлмайди. Ҳозирча колхозчилар орасида агитаторлик қилиб тура-турасиз».

Янги кадр кутилмаган таклифдан довдираб турганда яна раиснинг ўзи жонига ора кирди: «Да-да, ўртоқ Тўқлиеп, — деди илжайиб. — Бизнинг ўзимиз ҳам агитаторликдан бошлаганмиз. Ҳў-ў-ўш, аввал дунё хабарларидан икки оғиз бир нима дейсиз, кейин ватанга қайтиб уч-тўрт оғиз ваъз қиласиз, қолган гап — колхозимиз тўғрисида, энди бу ерга келганда сал жиловни бўшроқ кўясиз, ҳе-ҳе».

Бегимқул агитаторлик ишини раис айтгандек бошлади. Колхозчиларнинг иштаҳаси тортса-тортмаса, кунига икки-уч бригадада қўлтиғида семиз папка билан пайдо бўлади. Баъзи-баъзида кун бўйи дим хонада ўтириб, раиснинг колхоз мажлисида сўзлаши лозим бўлган нутқини тайёрлайди.

Хуллас, ишлар беш. Раис бова «Бегимқулдан хурсанд, ҳар кўрганда «ана энди ишингизни топдингиз» деб алқайди. «Раис бова»нинг бу эътиборидан Бегимқулнинг ҳам оғзидан таноби қочган. Ҳамқишлоқлар-чи, ҳамқишлоқлар? Етти яшардан етмиш яшаргача салом бермай ўтмайди. Собиқ ҳамкасабалар-чи, собиқ ҳамкасабалар? Кўрганлари заҳоти кўришишади, бир пиёла чойга таклиф қилишади...

Саратон. Қуёш қоқ тиккада. Тўртинчи бригада тушликни тушириб, мудраб ўтирган пайт ҳамманинг энсасини қоғириб мотоциклини «пат-пат»латганча Бегимқул агитатор пайдо бўлди.

¹ Қасноқ — сут сузиш учун қўлланиладиган доқа мато.

— Пат-патингиз хўп чидамли экан-а, — деди сувчилардан бири, салом-алиқдан сўнг. — Эртаю кеч тинмайди-я. Бузилмаганини қаранг. Бузилса сиз ҳам тинчиб, бунда-а-ай оёқни узатиб ётармидингиз...

Бегимқул мириқиб томоқ қирди.

— Да-да, хўтигимиз тузук, ўзимизга мос, — деди. Пинакка кетганлар ҳам унинг овозини эшитиб кўзларини очишди. Кимдир ғингиб: «Ҳе...» деб сўқинди-ю, Бегимқулнинг теваракка олазарақ қараганини кўриб, «... сендай чивиннинг», дея юзини пашшадан кўриган бўлди.

— Хўш, агитатор ака, оламда нима гаплар? — деб сўради қизиқувчанроқ кекса сувчи белбоғидан носқо-воғини олиб.

Бегимқул дарров жавоб бермади, одатдагидек, шошилмай «Та-а-ак» деганча папкасидан кундалик дафтарини олди. «Фалон бригадада лекция қилинди», деган жойини топиб бригадирга имзо чектирди, шундан кейингина «а, нима дедингиз?», деб саволни қайта сўради.

— Да-да, оламда гап кўп, ўртоқлар, — деб гап бошлади савол такрорлангач, — Америка энағар Европага ракета ўрнатяпти, оламда совсем сложный обстановка. Газеталарни мунтазам ўқиб борингизлар, ўйлайманки, ҳаммангизнинг уйларингизда телевизор бор, қараб бориш керак ҳар маҳал. Совет колхозчиси деган ҳамма нарсадан хабардор бўлиши керак-да. Яқинда район активининг йиғилиши бўлиб ўтди, колхоздан раис бова и мен вакил бўлиб бордик. Унда раис бова сўз олиб, сизларни мақтади, «Бизнинг колхозчилар...» Тоис, бир минут. — Бегимқул ён дафтарчасини чиқариб, «раис бова»нинг сўзларини излай бошлади. — Хў-ў-ўш, вот мана: «Бизнинг колхозчилар ҳам ижтимоий меҳнат қилади, ҳам ўзларининг сиёсий, моддий ва маънавий билимларини ошириб, далаларда жавлон уради», дедилар. Ана гапу мана гап!

Бегимқул агитатор колхозчиларга ғолибона назар ташлади. Ҳамма бошини қуйи солганини кўриб, истехзоли илжайди:

— Да-да, тушунмайсизлар. Қулоқ солингизлар, бу ерда раис бова сиз азаматларни мақтаяпти, сизларни бошқа колхозчилардан устун кўяпти. Сизлар эса... ношукрчилик қилиб ишдан бўйин товлаясизлар!

Колхозчилар безовталаниб, бир-бирларига қараб қолишди, «Йўғ-э, йўғ-э», деган овозлар эшитилди. Орадан яна бир чойгум чой қайнар вақт ўтгач, агитатор бригадирга жанговар варақа чиқаришни тайинлаб, ўрнидан турди.

— Хўп, ўртоқлар, — деди у бригадирнинг қўлини сиқиб. — Меҳнат фронтида сизларга яна бир карра муваффақият!..

Бегимқул агитаторнинг кунлари шу тариқа ўтиб бораверди: уй, идора, дала, шийпон, колхозчилар... Яқиндагина териси суягига ёпишган «янги кадр» гўшти, бинойидек қорин қўйган, «тажрибали идора ходими» га айланди. Терим олдида раис уни ҳузурига чақириб мақтади: «Раҳмат, раҳмат, — деди елкасига қоқиб, — ана, иш деган бундай бўпти-да, ҳе-ҳе. Иш бошлаганингизга ҳам ҳадемай бир йил тўлади. Энди секи-и-ин мукофотга тавсия этсак ҳам бўлади сизни. Да-да, келаси ёзга битта яхши путёвка бор. Курортга. Насиб бўлса ё сизга, ё комсомол секретари Чўлливга. Да-да, бўш келманг, ўртоқ Тўқлиеп, бўш келманг, ҳе-ҳе». У раиснинг ҳузуридан боши осмонга етиб чиқаркан, ишонч билан деди: «Чўллив тошини терсин!»

Бугун Бегимқул идорага яёв келишга мажбур бўлди.

Ҳар доим тепкисига оёқ қўймасидан «пат-пат»лаб юборадиган «хўтиг»и бугун тихирлик қилиб туриб олса бўладими?!

Бегимқул кайфияти бузилиб кўчага чиқди. Аксига олиб кўчада ҳам улов уруғи йўқ, нуқул кетмон кўтарган, пода қувган одамлар. Умиди пучга чиққан агитатор жони халқумига келиб, идорага пиёда жўнади. Буям гўрга, ҳамма дилсиёхлик идорада бошланди. Ҳансираб, тили осилганча етиб борса раис бетоқат кутиб турган экан уни.

— Қаерларда юрибсиз, Тўқлиеп, — деб ўшқирди раис ходимининг қораси кўриниши билан. — Чўлливга ўхшаган ходимлар саҳармардондан бош кўтармай ишласин, сиз эса юринг тўй-тўйлаб.

«Чўллив» номи нишонга тегиб, Бегимқулни довдиратди:

— «Хўтиг»им бузилиб қолди, раис бова, — деди йиғламсираб.

— Хўтикнинг чопқиллаб юриши аввало эшакка боғлиқ, — деб қичқирди раис жаҳл билан. Бегимқул бош эгиб, қўлини кўксига қўйди:

— Айбдормиз, раис бова, айбдормиз...

Раис яна жиндай гўлдирагач, ҳар қалай, ҳовуридан тушди.

— Ҳа, майли, — деди юмшаб, — энди ғириллаб борингу қайси гўрдан бўлсаям Норбой қассобни топиб келинг, тушдан кейин райондан меҳмон келади, тез. Бегимқулга жон кирди.

— Раис бова... — деди илжайиб.

— Уф! — дея бетоқатланди раис. — Э, банда, нега ишшаяспиз, нега? Нима, маймун ўйнатяпманми? Қассобни топиб келинг, дедим сизга!

— Раис бова, битта бўрдоқини эплаб ташлайверамиз ўзимизам, — деди Бегимқул қўлини кўксидан туширмай.

— А? Да-да, — деди раис севиниб. — Буни қаранг-а, билмаган эканман. Актив ходимсиз-да, Тўқлиеп, моладес. Тезда саранжом қилинг, ундай бўлса. Қозоннинг бошидаям ўзингиз турасиз-да, а, энди?..

Колхозчилар шийпон ёнидаги улкан тут соясида энди тушликка ҳозирлик кўраётган бир пайт узоқда шляпали одамнинг қораси кўринди.

— Уф, яна битта «катта»ни худо берди, — деди бригадир ташвишланиб.

— Ие, раис бовами? — деди сувчилардан бири синчковлик билан. — Қўлларини силкитиб, допиллаб юриши ўхшаяпти.

— Э, ўйлаб гапиринг Султонбой, раис ҳам ҳеч замонда пиёда юрадимми? — деди яна кимдир ишонмай. Лекин, ҳамма оёққа туриб, у ёқ бу ёқни тартибга келтира бошлади.

«Салў-ў-ўм», деб етиб келган агитатор ҳамманинг ҳафсаласини пир қилди.

Бригадир унга жой кўрсатди:

— Утиринг, агитатор ака, — деди илтифот билан.

— Раҳмат, раҳмат, — деди Бегимқул ҳансираб. — Уф, ўлиб бўлдим-а, етиб келгунча.

— «Пат»пат» қани, Бегимқулбой? — деб сўради кекса сувчи, ивителинган ноннинг сувини оқизиб оғзига соларкан.

Бегимқул чолга бир ўқрайиб қўйиб, жазавага тушди: — Биринчидан, мени Бегимқулбой деб атаманг, совет жамиятида «қул», «бой» деган табақаланиш йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Бу сиёсий хато, ўртоқ колхозчи, сиёсий хато. Бирорта текширувчи келса одамни шарманда қиласиз-ку бунақада. Сиздаги бу мафкуравий саводсизлик учун мени судга беришади-ку, мени!

Бегим денг. Бегим Хуррамович десангиз ҳам асакангиз кетмайди. Худога шукр, эл назаридаги одаммиз.

— Қўйинг энди, хафа бўлманг, агитатор ака, — деди бригадир хижолат чекиб.

— Да-да, — деб тўнғиллади у, — гапнинг ўғил боласини айтдим-да.

— Менга қаранг, бу, Бегим Хуррамович, — деди ҳалиги чол истеҳзо билан, — қаерда ўқиб келгансиз ўзи? Уктам-уктам гапиришингизга қараганда бу атрофда ўқимагансиз-ов.

Бегим Хуррамовичнинг юзига табассум қалқиди: — Об-бо отахон-эй, саволни ҳам бериб қўясиз-да. Каллангиз чакки эмас. Мен СамГаПУ да ўқиганман.

— Нима бу... сен... гапир..? — дея анграйиб сўради қария.

— Бу отахон, Самаркандский государственный педагогический училище, дегани.

— Узимизнинг Қаршидагидан экан-да? — деб гап кистирди ёшроқ бир йигит.

Бегим Хуррамович хотиржам жавоб қайтарди:

— Қаршники простой, бизники государственный. Орага жимлик чўкди.

— Энди янгиликлардан эшитайлик, Бегим Хуррамович, — деди кимдир жимликни бузиб.

Бегим Хуррамович бошини қашиди:

— Янгилик... Ҳа, бу Америка қисталоқ яна чатоқ чиқиб қолди, осмонга ядро деган бомба олиб чиқяпти. Бизники ҳам қараб тургани йўқ. Да-да айтганча, — дея кўзлари қувончдан порлаб, жойидан туриб кетди Бегим Хуррамович. Шоша-пиша папкасини титкилай бошлади. — Айтганча, зўр янгилик. Манови газетада раис бова ҳақида очерк бор. Автор и ўзим.

Ҳамма «гурр» этиб шапалоқдек келадиган энсиз газетага ёпирилди...

Бегим Хуррамович худди шу бригадага яна бир ойдан сўнг ҳаммани донг қолдириб раиснинг машинасида келди. Машинани кўрган колхозчилар: «Раис келди», «раис келди», дейишиб, чинакамига саросимага тушиб қолишди. Улар оёғи куйган товукдек типирчилаб туришганда машина кабинасидан Бегимқулнинг шляпаси кўринди. Ҳамма енгил тин олди, бироқ Бегим Хуррамовичнинг вазоҳатини кўришиб, қўлларини кўксига қўйишди.

Ярим соат олдин Бегим Хуррамович раис ҳузурида эди.

— Да-да, ўртоқ Тўқлиеп, юраверинг аммамнинг бузоғига ўхшаб, — деб ўшқирди раис у кириши билан. Сиз тарбиялаган одамлар устимдан юмалоқ хат ёзишсин. Мен сизга шундай умидлар билан топшириб қўювдимми бу вазифани? Ҳозироқ машинада бориб, тўртинчи бригададаги Элмуродов дегани билан гаплашинг. Йўқ, йўқ тарбияланг, тарбиялангки, қайтиб бу ҳаромни оғзия олмасин. Жўнанг, тез!..

Бегим Хуррамович хонадан қўртдек сирғалиб чиқар экан, раиснинг машинасига ўтириш бахтига эришганини ўйлаб, юраги гумириб кетди. У машинанинг орқа ўриндиғига ястаниб ўтириб, кўзини юмар экан «Насиб бўлса, бир кун шу жой ўзимники», дея ўйлади.

— Элмуродов ким? — деб ўшқирди Бегим Хуррамович колхозчиларни бир-бир кўздан кечираркан.

— Мен, — деди ўша қизиқувчан чол олдинга бир қадам юриб.

— Ув, чол! — дея увиллаб яқинлашди унга Бегимқул. — Қанақа юмалоқ хат ёзувдинг юқорига?

— Ҳеч қанақа юмалоқ хат ёзганим йўқ, — деди чол пинак бузмай. — Фақат ҳақиқатни ёздим, ҳа, ҳақиқатни. Чидабилмай, кенжамга айтиб туриб ёздирдим.

Атрофдан «Тўғри», «Тўғри», деган овозлар эшитилди.

— Нимаси тўғри? — деди Бегимқул жаҳли чиқиб.

— Қишлоқда на магазин бор, на ҳаммом, қўл ювганим нариги колхозга борамиз, — деб гап қўшди кимдир.

— Эҳ, нодонлар, — деди Бегимқул истеҳзоли илжайиб, — ҳамма ёқни магазин, ҳаммом босиб кетса шаҳарликлардан нима фарқимиз қолади? Ахир қишлоқ қишлоқдай бўлиши керак-да!..

Шу куни Бегим Хуррамович кечгача ваъз қилиб, колхозчилар орасида «тартиб ўрнатиб» қайтди. Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, раис уни чақириб, қўлига бир ойлик курорт путёвкасини тутқазди...

«Э, сийламасдан уйи куйсин. Мениям ўзи билан олиб кетади энди бу айиқ!» деб ўйлади Бегим Хуррамович кўксини чангаллаб.

У курортдан қайтиши билан бош оғриғи, юрак ўйноғи касалига йўлиқиб, кўрпа-тўшак қилиб ётиб олди. Тиқ этган товушга бир сапчиб тушади, жойида, «ана, мелиса келди», деб ўйлайди.

Қизиқ, нега уни ҳеч ким сўраб келмаяпти экан? Милиция тугул на иш жойидан, на кўни-қўшнилардан бирор-таси бормисан демаса-я?! Нечук?..

Бегим Хуррамович оғир ўйлар исканжасида ўзининг бор гуноҳларини тарозига солиб кўрди: бирламчи, раиснинг қилмишларидан, хабардор эмас. Иккиламчи, бировнинг ҳақиқа хиёнат қилган жойи йўқ, мана, рўзғорини келиб кўришин ишонмаганлар, эски ҳаммом эски тос, фақат ойликка яшаб юрган одамнинг рўзғоридай; ҳа, гуноҳ йўқ унда, гуноҳ йўқ! Лекин кўзини юмди деганича қаршисида раиснинг тер босган афти, суд ҳайъатидагиларнинг қиёфаси пайдо бўлаверди. «Менда гуноҳ йўқ, мен кичкина одам, мен кичкина одам», деб пичирларди у ўзига-ўзи, одатдагидек туни билан тўлғониб чиқаркан.

Охири бўлмади. Жума куни эрталаб Бегим Хуррамович бир қарорга келди. «Эгилган бошни қилич кесмайди, дейдилар, — деб ўйлади хўрсиниб, — ўзим бораман янги раиснинг олдига. Ҳамма гапни очиқ айтаман: менда айб йўқ, мен бор-йўғи агитатор эдим дейман. Жуда бўлмаса, раис кўкрагимга пичоқ тираган дейман.

...Бегим Хуррамович янги раиснинг олдиндан енгил тин олиб чиқди. Йўқ, у ўзи қарор қилгандек «ҳаммасини очиқ айтмади», ҳатто бунга улгурмади ҳам. Янги раис ўлардай кўрс экан, кириши билан «Мақсад?» деб сўради, Бегимқул арз-додини бошлаши билан шартта бўлиб: «Тушунаман, ўртоқ, — деди. — Ҳаммангиз раиснинг ҳукмида бўлгансизлар. Қўрқманг, сизда айб йўқ. Лекин барибир ишни топширишингизга тўғри келади. Бу ҳақда кейин». Бегим Хуррамович унга ишонқирамай, чайналди: «Ишқилиб, органдан безовта қилмайдими?» Раиснинг жаҳли чиқиб, хўмрайди: «Уф-ф! Сизда гуноҳ йўқ дедим-ку! Намунча?!»

«Э, ишинг бошингда қолсин! Ишқилиб, тинч қолсам бас-э!», деб ўйлади Бегимқул Хуррамович раис ҳузуридан қайтиб чиқаркан.

У идорадан чиқаверишда таниш бригадир билан юзма-юз келди. Бегимқул илжайиб қўл чўзди унга. Лекин у носини туфлаш баҳонасида четга бурилди.

Бегим Хуррамович худди тепки егандек гандираклар идорадан чиқди. Сал нарида уч-тўрт ёш-яланг мойга ботиб, эски трактор атрофида уймалашиб турарди. Улар Бегимқулга кўзлари тушиши билан бир балолар деб қаҳ-қаҳ отишди-ю, яна ўз ишларига шўнғишди.

Бегим Хуррамович бир неча дақиқа уларга мунғайиб тикилиб турди. «Е, тавба! Қачон уларнинг арпасини хом ўрган эканман?» дея хаёлидан ўтказди.

Сўнг димоғида енгил кулди-да, бўйинини елкаси ичига олиб уйига қараб жўнади.

Нодон қўполликка қўполлик билан, доно эса юмшоқлик билан жавоб қайтаради.

Манманлик — калтафаҳмлик белгиси.

Тарозининг бир палласида шўхратпарастлик турса, иккинчисида аҳмоқлик туради.

Жуда ҳам аччиқ бўлма — туфлаб ташлашади,
Жуда ҳам ширин бўлма — ютиб юборишади.

Кулги, ҳазил, қувноқлик — қалб ёшлиги даракчиси.

Мурдорлик — дарз кетган қўнғироқ. Дарз кўзга кўринмайди, қўнғироқ чалинганда билинади.

Қасос — заифлар юмуши.

Одам ҳақида

Шер танасидаги қуввати, одам эса — ақли билан қудратли.

Агар инсон бўлишни истасанг, вужудингдаги ваҳший ҳайвонни енгмоғинг даркор.

Бировнинг дардини ҳис қилмаган одам бемордир.

Ёш йигит бадбин экан, демак у қариядир.

Одам сиҳати мия ва ошқозон фаолиятига боғлиқ, уларни кераксиз нарсалар билан тўлдириб ташлама.

Одамзод умри будир:
ўсмирликда — беташвиш;
ёшлиқда — пулни,
ўрта ёшда — буюмни,
қарилликда — сиҳатни қадрлайди.

Ўз фикрингни йўқотдингми — ақлингни йўқотибсан.

Амал, эътиборинг борлигига гердайма, соф кўнгилик ҳамсуҳбатинг борлигига суюн, шуниси вафолидир.

Кучли одам манзили — адолат,
Заифники — каззоблик.

Москвада бўлган чоғимда ёзувчи дўстим: илмий марказлардан бирининг бошлиғи сенинг ҳамшаҳринг, истасанг, таништириб қўяман», деди. Бу янгилик мени ҳаяжонга солди. Очиғини айтсам, Москвадаги йирик илмий марказларда иш олиб бораётган турли миллат вакиллари орасида ўзбекларни кўп учратавермаймиз. Бир ўзбек фарзандининг бундай йирик марказни бошқариши ҳар биримизда фахр уйғотиши табиий.

Абдурахмон Ғафуров. Олтмишдан ошган, сийрак сочлари оқарган, лекин кўриниши бардам, тетик, истараси иссиқ бу одам билан юзма-юз ўтирибман. Баъзан ном чиқарган одамлар билан суҳбат қуриш қийин бўлади. Бир оз салобати босадими, ё йиманасанми, ҳарҳолда, гап қовушавермайди. Абдурахмон Ғафуров бундай йиманишга ўрин ҳам қолдирмай худди қадрдонлардек гап бошлади. Тошкентни, болалиғи ўтган Шайхонтоҳур маҳалласини, жаркўчани, биринчи ўзбек врачларидан бўлган акасини эслади. Шу кунги ўзгаришлар билан қизиқди. Марказдаги янгиликларни гапирди. Ҳозирги кўтаринкилик, амалдаги демократиянинг муҳимлигини айта туриб, «Шамол фақат елканларни кўтармайди, ҳас-хашакларни ҳам учиради, кўзни

авайлаш керак», деб қўйди. Мен унинг сўзлай туриб, ҳикматли гапларни ишлатишини фаҳмладим. Шу кунга мослаб айтган ҳикмати менга айниқса маъқул келди.

Мен унга мақсадимни айтдим: Сиз кўп йиллик илмий фаолиятингиз давомида катта тажриба ортирдингиз, шулар ҳақида ёшларга бирон нима ёзиб бермайсизми?» дедим. У кулимсираб, бош ирғади. «Шу ишни бошладим. Кўп йиллардан бери хаёлимга келган ҳикматларни қоғозга тушириб юрдим. Бир саралаб қарасам, анча тўпланиб қолибди».

Абдурахмон Ғафуров шундай деб ҳикматлар тўпланини узатди. Машҳур кинорежиссёр Сергей Бондарчук сўзбоши ёзган ҳикматларни қизиқиб ўқий бошладим. Ушанда бу ҳикматларни «Ёшлик» ўқувчиларига ҳавола этиш фикри уйғонди. Абдурахмон Ғафуровнинг ҳаёти ва унинг ҳикматлари билан танишиш ёшлар учун айни муддао бўлар деган мақсадда Сергей Бондарчук ёзган сўзбоши билан ҳикматлардан бир дастасини таржима қилишга журъат этдим.

Тоҳир Малик

Одамни яхши билмоқ учун дўсти кимлигини билиш камлик қилади; душманлари кимлар эканини ҳам билмоқ керак.

Агар кучли одам узр сўраса, узрини қабул эт, уни кўп айблама.

Бахил бир карра совға этса, бир умр миннат қилади; Ҳотамтой совға қилади-ю, яхшилигини ўша он унутади.

Доктор бўлишинг шарт эмас,
Олим бўлишинг ҳам шарт эмас,
Майли, генерал бўлма,
Академик ҳам бўлма,
Одам бўлишга мажбурдирсан, буни унутма.

Билгинки, бировлар ҳақида сенга кўп гапирган одам сени ҳам бошқаларга қоралашдан тоймайди.

Киши овоз пардаларини кўтариб ўзини ҳимоя қила бошладимми, билки у — ноҳақ.

Ҳаётда адашмай десанг, ўзлигингдан чиқма.

Беҳад ишонувчанлик — кучлининг кучини қирқади.

Орзу қилишдан тўхтадингми — умринг тугабди ҳисоб.

Одамлар ҳақидаги аҳмоқона гапларинг сенга фақат аҳмоқона шуҳрат келтиради.

Дононинг алами тез тарқайди. Эсли одамники пешингача; ёмонники кечгача боради; жуда ёмонники ҳеч тарқамайди.

Аввал инсон бўл, сўнг эса бошлиқ.

Мулоқот ҳақида

Ҳамсуҳбатинг эътиборини тортай десанг, аввал эҳтироси калитини топ.

Ириллаган эмас, индамай ётган ҳайвон хавфли.

Юмушларнинг осони — ғийбат, оғири — ўзганинг фазилатини тан олиб, чин юракдан алқаш.

Аҳмоқларнинг аҳмоқлигига чидашни ҳам ўрган.

Тоқат — аҳмоқликка қарши дорилардан биридир.

Билки, яхшилик ҳамма вақт ҳам назарга тушавермайди, ёмонлик эса дарҳол пайқалади.

Яхши насиҳатларга қулоқ тутган дононинг донолиги, ундан қайтган аҳмоқнинг эса аҳмоқлиги ортади.

Шуҳратинг соясида кун кўрувчидан эҳтиёт бўл.

Ғийбатчининг қули — заиф одам.

Яхшиликка яхшилик қайтара олмасанг, ҳеч бўлмаса одоб сақла.

Дилгирлик — ёвузлик сарчашмаси.

Ишончга садоқат билан жавоб бермоқ лозим.

Донолар билан суҳбат қурганда ўз билимингни намойиш этишга шошилма, уларнинг донолигини ўрганишга ҳаракат қил.

Қайғуга дуч келсанг, шундай дардни бошдан кечирган одамгагина кўнглингни ёз.

Остона ҳатлашдан аввал бир ўйлаб ол: уйга шодлик келтирасанми ё қайғу? Иккинчисини ортга ташла. Биринчиси билан кир уйга.

Ҳаёт ҳақида

Бўри чанғалидаги қуён ўрмон лаззатларини ўйламайди.

Ғалаба қозонмоқ истасанг — ақл билан кутишни ўрган.

Мукамалликка тезкорлик билан етишиб бўлмас.

Ишнинг муваффақиятли бошланиши хотима ҳам шундай бўлади, деган гап эмас.

Донолар доноси ҳам ёлғиз яшай олмас.

Ичқоралик ва ёвузликка заиф одам қасос ўти билан, мард эса — жасорат билан жавоб беради.

Сўнги чораси қолган душмандан кўрқ.

Ночорликни важ қилиб кун кўрувчидан кўрқ.

Умид билан яшамоқ гўзал, ошиб-тошиб кетиш эса зерикарлидир.

Баъзан шундай бўлади: истаганингча яшашга бир баҳягина етмай қолади.

Меҳнатингга яраша тақдирлашса — миннатдор бўл, Меҳнатингдан кўпроқ тақдирлашса — оқлашга ҳаракат қил.

Сени ҳамма баравар мақтай бошладими, билки, ишларинг жойида эмас.

Сенга ҳеч ким қаршилиқ билдирмай қўйдими, билки, олдинда хатар бор.

Овчи бевақт бош кўтарганингиз отади.

Ҳар бир қар ҳам ёмон эшитавермайди, қора кўзойнак ҳам ожизлик белгиси эмас.

Омадсизликни тоқат билан енг.

Ҳаётни мукамал билмоқ учун: мағлубият тузини, ғалаба нашидасини, маккорнинг ҳийласини, жоҳилнинг аблаҳлигини татиб кўриш керак.

Агар чумчуқ бургут уясини эгаллаб, унда ҳаққа хўжайинлик қилса — яхшилиқ кутма.

Хасталик лавозим танламайди.

Ёшлиқдаги тараллабеодлик оқибати ташландиқ кексалиқдир.

Қашшоқлик ҳукм сурган ерда истеъдод очдан қирлади.

Аждодлар хизматининг соясида ҳаловатни кўзлаш — ноқобиллар юмуши (ёки: аждодлар хизматини кўз кўз қилиш ноқобиллар ниқобидир).

Руҳий мажруҳлик жисмоний мажруҳликдан хавфлидир.

Онгли ёшлиқ — тўкин кексалиқ фасли,
Чиниққан ёшлиқ — чекинган кексалиқ,
Лаёқатсиз ёшлиқ — оёқ-қўли боғланган, зерикарли кексалиқ,
Беғам ёшлиқ — саҳрои биёбонга сургун қилинган кексалиқ.

Ҳаёт уч даврга бўлинади:

Ёшлиқ — яхшиликка умид билан,
Ўрта ёш — кундалиқ ташвиш билан,
Қарилик — ўтмиш соғинчи ва келажак ғами билан ўтади.

Дўстлар уйингни тарк этдиларми, бахтсизлик кутавер.

Инсон ҳаёти чексизлик олдида чанг заррасидай, шундай экан, умрни ёмонлик билан булғаш де даркор?

Кулиб яшасанг — ҳаёт тотли туюлади.

Ёшлиқдаги аҳмоқлик кексайганингиз акс-садо беради.

Бошлиқнинг бемаврид ҳимматидан, аблаҳнинг кўмагидан, тентакнинг маслаҳатидан, хасиснинг совғасидан, аҳмоқнинг ташаббусидан эҳтиёт бўл.

Барчага бирдай ҳимматли бўл, аммо барчадан бирдай олаверма.

Инсон бошига ёғиладиган фалокатлар илдизи ҳасад ва хусуматдан сув ичади.

Қилган ишларингни таҳлил тарозисига қўймай туриб, устига тупроқ тортма.

Хотирасиз умр бугуннинг қадрига етмай яшамоқдир.

Қайғу, зерикаш, қўрқаш, умидсизлик, ҳасад, адоват, иродасизликка банди бўлган одам ўз умри илдизига болта уради.

Дўстлик садоқатга, яхшилиқ ҳақиқатга, билим меҳнатга, аёл — меҳрга суянади.

Ўтмишни унутма,
Келажак пойдеворига тош қўй,
Бугунги кун билан яша.

Читтак лочин уясида пайдо бўлдими, билки, у лочин эмас.

Бахтнинг душмани зўравонлиқдир.

Умринг поёнида ўз ўзингни таний олсанг, билки, бекор яшамабсан.

Донолик ва бефаҳмлиқ ҳақида

Доно тентакнинг кўзигагина аҳмоқ бўлиб кўринади.

Ҳаддан зиёд мақтов ва шавқ — фаросатнинг чеклангани ва дидсизлик белгиси.

Доно билан суҳбат қуриб яхшиликка бой бўл,
Нодон билан суҳбат қуриб — иллатларингдан қутул.

Доно бошига ғам тушса — барча ачинади,
Аҳмоқнинг аҳмоқлиги туфайли келган ғам ўзгаларда
ачиниш эмас, кулги уйғотади.

Жоҳилга бу дунёда керак кўп нарса,
Донога-чи: на қаср, на тожу-тахт ва на ақча.
Бу дунё сафари охирга етгач,
Доно — юлдуз, порлар у, жоҳил-чи?..

Дононинг ақли тунни ёритар,
Нодоннинг фаҳми кунни тўсар.

Жоҳилнинг ақидаси будир: гапи сўм-сўмлиг-у,
иши — чақалик.

Нодоннинг сўзи тугаб қолса, мушти ишга тушади.

Қайсарлик — аҳмоқлик нишони.

Умр — қисқа туш.
Уни ақлинг билан безаб, илминг билан ёритсангинга
йўлинг осон бўлади.

Донони ақлли ҳам, нодон ҳам тинглайди, фақат ху-
лосалар айри-айри чиқади.

Теша билан биров гўзаллик ярата олади, бошқа биров
эса фақат ўтин ёради.

Тоғларни текислаб юбориш мумкин,
Денгизни эса қуриштиш.
Уммон сувларини чучуклаштириш мумкиндир,
Жоҳилликни-чи? Уни енгил мумкинми?

Жоҳилга амал бериш, ғам ва бахтсизлик эшиклари-
ни ланг очиб юборишдир.

Кучга куч эмас, ақлни қарши қўй.

Манманлик — нодонлик белгиси.

Нодонни тинглаш мумкин, аммо шарт эмас.

Муҳаббат ҳақида

Рашк — ожизлар иши.

Айрилиқ — муҳаббат душмани.

Ҳисоб-китобли муҳаббат — хоинлик.

Муҳаббатсиз турмуш қуриш — номусни сотиш билан
баробар.

Севишганлар биринчи учрашув, биринчи бўса лазза-
тини унутмасаларгина умрлари тотли бўлади.

Муҳаббатни четлаб ўтган киши илоҳий лаззатдан бир
умр маҳрумдир.

Кўр муҳаббат бахтсизликка бошлайди.

Муҳаббатнинг барвақт қариши — ўлимдан
даҳшатлироқ.

Суйганиннинг кам-кўсти бўлмайди,
Суймаганиннинг яхшилиги ҳам иллат бўлиб кўринади.

Агар муҳаббатда ақл четда турса — ташвиш кутавер.

Дўстлик ва душманлик ҳақида

Ҳазилга меъёр йўқотдингми —
Дўстингдан айрилдинг,
Ўзинг эса масхарабозга айландинг.

Дўст фақат ташвишда эмас, қувончни баҳам кўришда
ҳам билинади.

Дўстнинг қадрига айрилиқдан сўнг етасан.

Дўстни хафа қилмоқ — душманни сарфароз этмоқ.

Дўстинг тилёғламаликни бошладимми — хиёнатни
кутавер.

Амал ёхуд томоқ орқали орттирилган дўст садоқатли
бўлмас.

Мағлубият ва алам тузини сен билан татиб кўрмаган
дўст синов чоғи панд берар.

Тарбия ва болалар ҳақида

Болаларни уйга муҳаббат руҳида тарбияла: яхш
уяга асалари кўпроқ бол ташийди.

Қариганингда панд емаслик учун болангни талтайтирма

Агар ўзингга ва болангга ёмонлик истасанг, болан
сўраган барча нарсаларни муҳайё қилавер.

Тарбияда уч қоидага амал қил:
Гўдак чоғи унга хизматда бўл,
Ўсмирлигида бўл хожа,
Йигит ёшида эса бўл дўсту доно маслаҳатчи.

Сен балки академик бўларсан, ё генерал, ё коинот шунқори, аммо билки, ота-онанг учун ҳамиша бола бўлиб қоласан.

Учинчи шахс олдида болани сўкиш, танбеҳ бериш — тарбиясизлик белгиси.

Ўзингни тарбияламай туриб ўзгалар тарбиясига уннама.

Ўз фарзандидан юз ўгирган ота-она дўст бўлмас.

Болаларингни ўзинг тарбия қил. Ўзгалар ўстирган дарахт меваси сенга лаззат бермас.

Бадмастлик ҳақида

Шарбат берган сихатлик ўғриси — мусаллас.

Мусаллас ғолиб ерда дўстлик барҳам топқуси.

Дўстандан айрилишни истамасанг — у билан майхўрлик қилма.

Шодлик учун ичилади-ю, ғамга дуч келинади.

Сихатлик ҳақида

Овқат, мусаллас, ҳирс олдида ожизлик — оний шодлик, узоқ йиллик укубат беради.

Тарбия сари бир қадам юриш — сихатликка қараб икки қадам одимламоқ демак.

Хасталикнинг дўсти тушкунлик, душмани — ирода.

Турли мавзуларда

Бировлар меҳнат билан, бошқа бировлар қуруқ гап билан тирик.

Билки, сен табиат фарзандисан: уни келинчакни авайлагандек авайла, онангни севгандай сев, баҳодир ўғлон бўлиб унга хизмат қил.

Ҳар бир жиноят қонун билан жазоланади, фақат ношукрчиликнинг жазоси йўқ, буни унутма.

Зеб-зийнат изсиз кетиши мумкин, билим ундай эмас.

Иқтидор меваси

Мазкур ҳикматлар тўплами муаллифи таъна-тазаррулардан ҳайиқмай шу ишга қўл ургани учун ҳам ҳар қанча таҳсинга лойиқ. Биз бундан юз йиллар муқаддам ўтган машҳур донишмандлар ҳикматларини тилга олишга кўникиб қолганмиз. Биз билан бақамти яшаётган одам ҳам шундай ақл эгаси бўлиши мумкинлигини ўйламаймиз, аниқроғи қадрига етмаймиз.

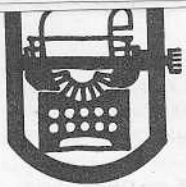
Қўлимизда ҳикматлар тўплами турибди. Муаллифи — юз йиллар илгари ўтган донишманд эмас. Классиклар қаторида номи тилга олинмайди. У бугун биз билан бирга яшайпти. Ҳикматлар мажмуасини яратиш, фикрини ёритиб ўтган ибратларни ёзиб бориш ҳам эҳтимол замондошларимиздан биринчи бўлиб шу одамнинг хаёлига келгандир. Ҳарқолда Абдураҳмон Ғафуровнинг бунга журъат этганини тан олиш керак. Аввало у бир кун келиб китоб қилиб чиқарарман, деган ниятда қилмаган бу ишни. Буни энди, яқинларининг тавсияси билан амалга оширомоқчи. Қолаверса, умримиз давомида яхши-ёмонни кўравериш ҳар биримизнинг хаёлимизга ўзига хос ибратли гаплар келади. Келади-ю, вақт ўтиши билан унутамиз. Мен шунинг учун ҳам Абдураҳмон Ғафуровнинг хизматини қадрлайман.

Ҳар бир кашфиёт ўтмишдаги қандайдир янгиликка суянади. Қўп-қуруқ жойда бунёд бўлмайди. Ҳикматлар ҳам шундай. Абдураҳмон Ғафуровнинг ҳикматлари орасида қадим донишмандлар фикрини эслатувчилари ҳам мавжуд. Шу ўринда фақат унинг ўзига хос, бугунга мос ҳикматлари кўп. Шундай экан, ҳикматларни халққа етказиш учун юз йил ўтишини кутиш шартмикан!

Абдураҳмон Ғафуров одамларни тарбиялашни, уларга ақл ўргатишни, ваъз айтишни мақсад қилиб қўймайди. У шунчаки кузатишларини, хулосаларини, ўй-хаёлларини замондошлари билан баҳам кўришни ният қилган. Мустақил ҳаётни жуда эрта бошлаган бу одам ярим асрдан кўпроқ вақт давомида кўпни кўрди, кўп оғирликларни елкасида кўтарди. Болалар уйи, сўнг ФЗУ, техникум, фабрикада механик шогирди, кейин механик, сўнг уруш... Ҳарбий денгиз билим юрти, Қора денгиз флоти. Урушдан сўнг йирик илмий муассасалардаги фаолият. Шу ярим асрлик йўлда у қанча одамлар билан учрашди, қанча тақдирлар билан танишди. Ҳикматлар билан гапириш — шарқона одат. Абдураҳмон Ғафуровнинг боболар одатини яхши ўзлаштирганини дастлаб Борис Полевой сезди. «Шуларни ёзиб юрсанг бўлмайди!» Одамлар бировларникини ёзиб, тўплаб юришади. Сен ўзингникига бепарқ қарар экансан», деди. Назаримда, Абдураҳмон Ғафуров ўша сўхбатдан кейин ёзувчининг насихатини амалга ошира бошлаган.

Мен Абдураҳмон Ғафуровнинг бу журъатини яна бир карра табриклайман.

Сергей БОНДАРЧУК

Нурали
Қобул

ВИЖДОН ЧИРОҒИ

Гўёки ҳамма нарса ўрнига тушиб, ҳақиқат тантана қилгандек эди. Бироқ, Мурод Каримович Ҳамроевнинг дарз кетган юраги учинчи инфарктга бардош беролмади...

Уни фандаги энг оғир жиноят — кўчирмачиликда айблашган эди. Уни ёмонотликка чиқариш учун қора кучлар ҳеч нарсадан тоймадилар. Республика газетасида босилган «Туяни думигача ютиб...» сарлавҳали фельетонда Мурод Ҳамроевнинг «Туркий шеърят асослари» асари бошдан-оёқ кўчириб ёзилганлиги «фoш» этилди. Мақола юзасидан тузилган махсус комиссия эса фельетонда қайд этилган «фактларнинг тўғрилигини тасдиқлади». «Ана энди додингги ҳудоба бориб айт», деди ёши олтмишлар атрофидаги бир таниш фан доктори Муроднинг кўзига тик боқиб.

Республика Фанлар Академиясининг ижтимоий фанлар бюроси ўзининг махсус мажлисида юқоридаги комиссия ишини кўриб чиқиб, «кўчирмачиликда қўпол хатога йўл қўйган киши филология фанлари доктори деган юксак унвонга нолойиқ», деган қарорга келди. Сўнгра, мазкур бюро Олий Аттестация Комиссиясига (ВАК) М. К. Ҳамроевнинг докторлик ишини қайта кўриб чиқишни сўраб хат ёзди. Хатнинг бир нусхаси эса «тегишли чоралар кўриш учун» Фанлар Академияси президентининг иш столига қўйилди.

Негадир президент бу хатга эътибор бермаётган-дек туюлди. Бир ойлар чамаси бурун Москвага Ҳамроев ҳақида ижобий характеристика ёзган одам ўзи бошлаган хайрли ишнинг бу қадар тескари айланиб кетишини ўйлаб ҳам кўрмаган эди. Қоғознинг президент столида туриб қолганидан хавотирга тушган «жонкуяр кишилар» энди Москвага қўйидаги мазмунда телеграммалар жўната бошлашди: «Ҳамроевнинг орқасида жуда катта одам турибди. Эҳтиёт бўлинмаса плагиатор сувдан қуруқ чиқиб кетади...»

Мурод Ҳамроевнинг умрига завол, ҳаётига эгов бўлган ташвиш ва таҳликалар ана шу тариқа бошланди. Энди у кетма-кет юқори ташкилотлар ва қоғозбозлар номига тушунтириш хатлари ёзар, ҳақоратомуз ва саводсизларча берилган саволларга жавоб қайтарарди. Фандан йироқ кишилар унга тўғрилик, ҳалоллик ҳақида насихат қилишарди. Улардан бири гап орасида кандидатлик ишини кўздан кечириб беришини сўради. Бу асабий вазиятга чидаш, нопокларга қарши курашиш учун битта эмас, ўнлаб Мурод Ҳамроевлар кераклигини у кейин, кейинроқ тушунди...

Бошига маломат тошлари ёғилиб, ўзгалар назарида нобоп шахсга айланган, кўпчилик ўзига ҳадик ва нафрат билан қараб юрган ана шундай оғир шароитда ҳам ҳақиқатни кўриб туриб сукут сақлаётганлар ва ифвогарларга қасдма-қасд меҳнат қилди. Унда рақиблирига қарши курашишнинг бошқа воситаси ҳам йўқ эди. Шундай шароитда у қайта-қайта ёзилган юз бетлик «тушунтириш хати»дан ташқари иккита ўқув қўлланмаси, иккита илмий китоб ва журналларда эълон қилинган ўттизта мақола ёзди.

СССР Олий ва Ўрта махсус таълим министрлигининг Олий Аттестацион Комиссияси архивида 162031 рақамли дело сақланмоқда. Ходимларнинг айтишича, архивда бундай катта делолар камдан-кам учраркан. Бу Мурод Каримович Ҳамроевга филология фанлари доктори илмий даражаси бериш ҳақидаги делодир. Қалин папкадан кўз кўриб, қулоқ эшитмаган қоғозларни топишингиз мумкин: стенограммалар, сон-саноксиз характеристикалар, ту-

шунтириш хатлари, экспертларнинг хулосалари, телеграммалар. Уларга тикилиб туриб юрагинг эзилиб кетади. Дафъатан, вужудингни бир туйғу қоплайди: нахотки, жамиятимиз ривожланган, одамларнинг онги юксалган бир кунда меҳнаткаш, таланти кишини шунчалик таҳқирлаш мумкин бўлса? Нахотки, бу воқеадан хабардор ташкилотлар ва масъул кишилар томошабинлик қилиб ўтираверган бўлсалар?

Мурод Ҳамроевнинг фанда ўз ўзанига тушиб олиши оғир, жуда оғир кечди. Унинг муваффақияти барчани бирдек қувонтирмади. Бундайроқ қилиб айтганда, ҳали оғзидан она сути кетмаган фан докторининг қатъий ва чуқур изланишлари, кашфиёти фан атрофида ўралашиб юрадиган консерватор ва педантларнинг (бундайлар ҳар бир соҳада истаганча топилади, айниқса, адабиёт ва санъатда) елкасини тириштирди. Худди шу пайтда, яъни 1968 йилда Қозоғистон Давлат университетининг ёш олимлар Совети Мурод Ҳамроевнинг уйғуршуносликдаги ишларини Бутунитифоқ Ленин комсомоли мукофотига тавсия этди. Мукофот комитетига ёш олимнинг ишига юксак баҳо берилган характеристикалар ёғила бошлади. Бироқ, барча турдан муваффақиятли ўтган номзоднинг исм-фамилияси лауреатлар рўйхатидан фавқулудда тушиб қолди.

Гап фақат мукофотда эмас. Кейинчалик Мурод Ҳамроев СССР Педагогика Фанлари академиясининг мухбир аъзоси қилиб сайланди. Ленин комсомоли мукофотига сазовор бўлди. Жаҳон ва Бутунитифоқ анжуманларида воқеа сифатида қайд этилган чиқишлар қилди. Қозоғистон ва Ўзбекистондаги йирик илмий-педагогик марказларни бошқарди. Вафотидан сўнг эса унга Ушинский мукофоти берилди. Вафотидан сўнг...

Шекспир айтганидек, ҳалол одам учун энг оғир ҳақорат, нопокликда гумон қилинишдир. Бу азоб ва туҳматларга унинг юраги дош беролмади. Эзгу иш ўзига осонликча йўл топа олмади. Достоевский таъкидлаганидек, одамлар бир янги ишга жазм қилишдан, бир янги гап айтишдан ниҳоятда қўрқадилар. Бугунги кунда ҳам бирор бир ихтирони яратиб, ўзи ишлайдиган илмий-тадқиқот институти директори ёки бошқа бир номдор (номи улуг, супраси қуруқ) олимнинг фамилиясини тиркамаганлиги учун ёки бирор бир раҳбарнинг шахсан ёмон кўриши туфайли иши юришмаётган таланти олимларнинг йўқлигига ким кафилик бера олади? Катта ҳақиқатларни эътироф этиш нари турсин, биз оддийгина ҳақиқат — таланти одамни таланти, лаёқатсиз кишини лаёқатсиз дейишдан ҳам ўлгудек қўрқамиз. Бу билан ўзимизнинг ожизлигимизни, журъатсизлигимизни, ноқобиллигимизни, зиммамизга юкланган вазифага номуносиблигимизни намойиш қиламиз. Бугунги кунда республикамизни боши берк кўчага олиб кирган қусур ҳам узоқ муддат халқ тақдири тасодифий одамларнинг қўлига топшириб қўйилганидадир. Халқ эса бундайлардан аллақачон чарчаган. Бизнинг ҳар бир номуносиб хати-ҳаракатимиз халқ интилаётган энг юксак ғояларга бўлган эътиқодни сусайтирмайдими? Келажакка бўлган ишончига путур етказмайдими?

— Виждоним олдида қип-қизилман, — деганди суҳбатларимиздан бирида ўзбек тасвирий санъати портрет жанрининг зарғари Абдулҳақ Абдуллаев.

Ўз-ўзимни кечиролмай, азобланган дақиқаларим шу сўз бот-бот ёдимга тушаверади. Инсон вақти-вақти билан ўз ўтмиши, бахту бахтсизлигини виждон

элагиде элаб кўради (Ҳеч бўлмаганда умрининг сўнгги дақиқаларида). Хом сут эмган бандалигимизга бориб, қўп ҳолларда ҳақиқатнинг асл қиёфасига кечикиб, биздан оби-ҳаёт ва парвариш кутган дарахтлар қувраб ёки кесилиб кетгандан сўнг кўзимиз тушади. Лекин шунда ҳам виждон ҳукми олдида жавобгар эканлигимизни барчамиз ҳам ҳис этавермаймиз. Биз ўзимизни кўр-кўрона ана шу жавобгарликдан олиб қочамиз. Бу азоб туйғуси умрининг сўнгги дақиқаларигача ўзимизни таъқиб этишидан чўчиймиз.

Туркий халқлар, хусусан, уйғур халқининг мумтоз фарзанди, атоқли олим Мурод Ҳамроевни эслар эканман, ана шу фикрлар мени қийнай бошлади. У навқирон қирқ беш ёшида орамиздан кетди. Лекин у ана шу қисқа умр мобайнида ниҳоятда катта ғайрат, машаққат ва чидам билан меҳнат қилди. Ўз ижоди билан бутун туркий адабиёт, жумладан, уйғур адабиёти ва санъатига ҳайкал қўйиб кетди. Совет ва жаҳон матбуоти саҳифаларида унинг имконияти Лермонтов, Гайдар, Шолохов ва буюк математик Галуа билан қиёсланди.

...Чирғатой қабристонидеги унинг бюстига тикилганимда ҳар доим вужудимни тасвирлаб бўлмас бир туйғу қоплайди. Беихтиёр жасорат, ўзлигинга садоқат, ҳалоллик ва камтарлик ўлмайди, дея такрорлайман. Шу боис унинг шахсидаги оддийлик ва камсуқумлик акс этган ҳайкал гўёки, ҳеч нарса бўлмагандек, қуёшнинг чиқишини кутаётгандек машриққа тикилиб турибди. Фавқулудда одамийлик, кишиларни ҳар қандай вазиятда тушуна билиш ва тушунишни исташ ундаги олимлик ва фозиллик талантига ғоят уйғунлашиб кетган эди.

У билан кўпроқ мулоқот қила олмаганимга, ҳаётининг сўнгги дамларида ёнида бўлмаганимга, тўйиб-тўйиб суҳбатлаша олмаганимга жуда афсусланман. Шунинг учун ҳам ҳаёт кўзимга гоҳида армон ва афсуслардан бино бўлган улкан минорага ўхшаб кўринади.

Биз шифохонада танишгандик. У иккинчи инфарктни бошдан кечириб, шифтга термулиб ётарди. Шундай навқирон ва хушфёъл кишининг инфаркт билан оғригани ўшанда мени ҳайратга солганди. Беморни уринтирмасликка ҳаракат қилиб, кам-кам суҳбатлашардик. Мурод Каримовичнинг бетакрор ҳикоялари, ғоят теран фикрлай билиши мени беихтиёр унинг ҳузурига етакларди.

Киши келажagini унинг болалиги белгилайди, дейишади. Инсоният тарихида қолган алломалар болаликларидаёқ улғайиб қолганлар. Мурод Ҳамроев ўн икки ёшидаёқ тузуккина шеърлар ёзар, шеърларини ўқиганда тингловчилар ҳайратланишарди. Улуғ турк ватанпарвари Нозим Ҳикмат ҳам унинг шеърдан тўлқинланиб мактуб ёзганди. Айтматов зооветеринария техникумида ўқиб юрган чоғидаёқ тупроқшунослик ҳақидаги китобдан тортиб, Толстойгача ўқиб чиққандек, Муроддаги ҳамма нарсага қизиқувчанлик, атрофида юз бераётган воқеа ва ҳодисаларга бефарқ қарай олмаслик, вақтнинг қадрига етиш уни жаҳоннинг етакчи туркшуноси даражасига кўтарди.

У Урта Осиё Давлат университетида ўқиб юрган пайтларида, аниқроғи, учинчи курсидаёқ кандидатлик диссертациясининг дастлабки вариантыни ёзиб қўйганди. Йигирма беш ёшида расмий равишда кандидатлик, йигирма саккиз ёшида эса докторлик диссертациясини ёқлади. Унинг «Туркий шеърият асослари» асари шарқшунослик ва жаҳон туркшунослик

лигидаги ажойиб воқеа сифатида қайд этилди. Асарга машҳур академик В. М. Жирмунский сўзбоши ёзган эди.

Бу кенг қамровли тадқиқотда уйғур, ўзбек, қozoқ, қирғиз, туркман, озарбайжон, қоракалпоқ, хакас, тува, олтой, татар, бошқирд ва бошқа туркий халқлар поэзиясида қофия, вазн, туроқ каби шеърий ўлчовларнинг энг муҳим муаммолари муқояса шаклида илк бор таҳлил қилинди. Туркий шеъриятда сатр тузилишига оид умумназарий хулосалардан ташқари, туркий халқлар классик поэзиясига арабфорс ўлчови бўлмиш арузнинг таъсири ва халқ оғзаки ижоди намуналари — тўртликлар, мақолу маталлардан тортиб, шарқ классикасининг рубоий, ғазал ва бошқа турлари атрофлича таҳлил қилиниб, ҳозирги замон шеъриятининг долзарб масалалари хусусида фикр юритилади. Тадқиқот уйғур ва барча туркий халқлар шеъриятининг тузилишини ўрганиш ишига, янада кенгроқ олиб қараладиган бўлса, умуман, назмшуносликнинг бир қатор муҳим масалаларини ўрганиш ишига қўшилган жиддий ҳисса деб баҳоланди. Мутахассислар бир овоздан эътироф этганларидек, Мурод Ҳамроев назмшуносликда биринчи бўлиб туркона шеъриятнинг мураккаб ички қурилишини умумий миқёсда ва энг майда белгиларигача очиб беришга эришган эди.

Восфор бўғозидан Аляскагача, Волга бўйларидан Хитойгача ёйилиб кетган ерларда яшаётган деярли ўттизга яқин туркий халқларнинг шеърияти манбаларини, унинг узоқ шаклланиш йўлини ва ўзаро бир-бирига таъсирини ўрганиб чиқиш, минг йиллар қаърига кира билиш, у халқлардан ҳар бирининг шеърияти табиатига сингишмай, ётлашиб турган нарсалардан тортиб, Юсуф Волосоғулни, Абулқосим Фирдавсий ва Алишер Навоий каби сўз усталарию халқ лапарлари ва байтларининг номаълум ижодкорлари учун муштарак бўлган жиҳатларни ойдинлаштириш, минглаб ижодкорларнинг номларини, шеърий мисралар ва ҳужжатларни таҳлил мантиғидан ўтказиш — бу ҳақиқий илмий жасорат, ғоят машаққатли ва шарафли меҳнат эди.

Мурод Ҳамроев туркий назмшуносликда маълум бўлган фикрларни тартибга келтириб, турк халқлари шеъриятининг умумий қонуниятларини кашф этди, туркона шеъриятга янгича қарашни олға сурди. Беқиёс фактик материалга таянган ҳолда турк шеъриятидаги ички яқинликни кўрсатиб, ўзбеклар билан бир қаторда қozoқлар ҳам, ёқутлар ва қалмиқлар ҳам бараварига Маҳмуд Қошғарий ва Навоий ижодига тенг ҳуқуқли меросхўрлар бўлишини илмий ва адабий асосда исботлаб берди. У турли халқлар маданияти ўртасидаги қардошлик, умумийлик ғоясини, миллатларнинг биродарлик ғоясини илгари сурди; бу ғоя эса замонавий, гуманистик мазмунга эга бўлиб, у буюқ шахслар учун талашувни, тарихни «миллий томорқа»ларга ажратиб, тақсимлаб олишда иштирок этишни асло хоҳламайдиган, ўтмиш деганда фақат ўзаро қирғин-баротларни эмас, балки асрлар оша халқлар ўртасида пайдо бўлган кўприкларни ҳам кўра оладиган барча кишиларнинг руҳига ва қалбига ғоят яқин эди.

Мурод Ҳамроев ўзининг қисқа, бироқ сермазмун умри давомида ота-боболаримиз учун дастуриламал бўлган оддий инсоний ҳаёт шартларига амал қилиб яшади. Ўзи мулоқотда бўлган, ҳаёт йўлида учраган кишилардан ҳам шуни талаб қилди. Ҳар қандай катта ишнинг замирида ғоят оғир ва машаққатли меҳнат ётишини эрта англаган Мурод Ҳамроев

студентлик ва аспирантлик чоғидаёқ архив ва музейлардаги Шарқ поэзиясига оид деярли барча адабиёт ва қўлёзмаларни излаб топди. Унинг шундай хайрли ишларидан бири Париж кутубхонасидан топиб, фотонусха воситасида илк бор эълон қилинган Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Рисолаи аруз» асаридир. Бу Мурод Ҳамроев ўрганиб, эълон қилдирган ўнлаб қўлёзмаларнинг бири, холос.

Унинг уйғур классик шоирлари асарларини қидириб топиш, қўлёзмалар устида ишлаш, дастлаб она тилида, сўнг ўз таржимасида рус тилида эълон қилдириш бобидаги ишларини фахр билан таъкидлашади. Ингирма нафар уйғур шоирининг шеърларидан ташкил топган (бундан ўн олтитаси жаҳон ориенталистикасига маълум бўлмаган ижодкорлардир) «Асрлар садоси» шеърий антологиясини нашр эттиришга бош-қош бўлди. Меъморчилик ёдгорликлари ҳақидаги ажойиб «Минг ғор» китоби яратилди. Уйғур халқининг «Ўн икки мақоми» нашрга тайёрланди. Уйғур халқ топишмоқлари, маталлари, мақоллари ва ҳазил-мутойибаларини тўплаш, таржима қилиш, нашр этиш борасида олиб борилган ватанпарварлик ишларига фақат таҳсин ўқиш мумкин. Бундай олиб қаралганда, бир одамга бунинг ҳаммаси кўплик қилади. Бироқ халқнинг туб мақсад ва интилишларини ҳис эта олган одам эзгулик олдида сукут сақлай олмайди.

Александр Блок билан учрашган, у ҳақда илк совет тадқиқотларини ёзган академик Виктор Жирмунский билан танишув унинг ҳаёти ва ижодида хал қилувчи роль ўйнади. Хайриятки, дунёда сени тушунувчи, тушунишни истовчи, олижанобликка олижаноблик билан, инсоний маданият билан жавоб берувчи кишилар бор. Мурод илк бор Виктор Максимовичнинг қўлига ўзининг «Уйғур классик поэзиясида қофия» сарлавҳали иши қўлёзмасини тутганида таниқли олим:

— Юртингизга бориб ишингизни давом эттиравринг, ўзим чақираман, — деди. — Ленинградда сиз қиладиган иш йўқ, — дейди академик бир ойдан сўнг уни ҳузурига чорлаб, қўлига ишини қайтариб бераркан.

Шунда у «тамом, ҳаммаси тугади», дея ўйлайди ўзича, қарахт бир ҳолатда. Бироқ папкани очиб кўргач, академикнинг хатига кўзи тушади. Хатда ишга юксак баҳо берилиб, мазкур қўлёзманинг ўзиёқ илмий даража олиш учун етарли эканлиги қайд этилганди. У аспирантура шarti бўйича уч йилда ёзиладиган кандидатлик ишини бир йилда ёзиб битирган эди. Аспирантуранинг тугаш муддатига эса докторлик диссертацияси тайёр бўлиб, катта муваффақият билан ёқланди. Юқорида қайд этилган «Туркий шеърият асослари» асари унинг номини бирданига жаҳоннинг энг йирик шарқшунослари сафига олиб чиқди. Дунёнинг турли бурчакларидан унинг меҳнатига юксак баҳо берилган, уни тухматчи ва нопоқлар чангалидан халос қилувчи хатлар кела бошлади. Еш олимнинг бу даражадаги мукамал изланишлари ва фикрининг кенг қамровлигидан кўплар ҳайратда эди.

«Сизнинг бу ишингиз ажойибдир. Бу ишга Сиз қанча йил сарфлагансиз, билмайман. Бироқ меҳнатингиз ғоятда улкан самара берган. Эндиликда Сиз ўз ишингиз билан ҳақли равишда фахрлансангиз арзийди, сабаби асар сўзсиз ҳамманинг эътиборини торгади. Самимий табриклайман.

Ян РИПКА, академик, Чехословакия».

«...Монография турк, жумладан, уйғур поэзияси бўйича муҳим ва чуқур тадқиқот бўлиб, гарбнинг тор ва қисқа шаклидан бир маротаба бўлса-да чиқиб, шарқ поэзиясига муrojeaат қилмоқчи бўлган ҳар бир кишига мўлжалланган...»

«Немис адабиёти журнали», Герхард ДАРФЕР. Гёттинген шаҳри».

«Мурод Ҳамроевнинг китоби жуда фойдали нашр-дир. Ундан туркий шеърият билан қизиққан ҳар бир киши фойдаланса бўлади.

«Шарқшунослик шарҳи» журнали. Польша».

Таниқли швед турколог Гуннар Ярринг (у бир вақтлар Швециянинг СССРдаги элчиси бўлган) билан узоқ давом этган хат орқали фикр алмашув бошланди. Венгер академиги Юлиус Немет ўзининг қалб сўзларини изҳор этади. Голландия ва бошқа Европа мамлакатлари журналларида бу муҳим тадқиқот хусусида мақолалар чоп этилади ва мунозаралар уюштирилади.

Бугунги кунда олимларимиз камлигидан эмас, улар фаолиятининг унумсизлигидан, жамиятга, ҳаётга ва одамларга нафи тегмаётганлигидан нолиймиз. Қобилиятлиларга шубҳаю гумон билан қараймиз, уларга кўмак беришга шошилмаймиз. Иложини топ-сак, улар қилган ишни гўё ўзимиз қойиллатгандек юқорига ахборот берамиз.

Дарвоқе, олимлар ичида ҳам ҳақиқий талант-лари жуда кам учрайди. Кун кўриш, тирикчилик, бола-чақа боқиш учун диссертация ёзган, ёзаётган ва бундан кейин ҳам ёзадиган «олимлар» орамизда анчагина эканлигини ким инкор эта олади? Илмий даража айрим шахслар учун мансаб пиллапояси ёки амал курсида узоқроқ ўтириш воситаси эканлиги ёки каттароқ вазифадан бўшагандан сўнг бундайроқ бир лавозимнинг бошини ушлаб қолишга хизмат қилишини тан олмай ҳам иложимиз йўқ.

Мурод Ҳамроевнинг фаолияти катта фанга алоқадор ва мангуликка дахлдор эди. У шу пайтгача ҳеч ким қўл уришга журъат этмаган фан кўрғини ўзлаштира олди. У ўндан ортиқ туркий тилни билар ва шу асосда ўттиздан ортиқ тил бойлиги бўлган туркона шеърият илдини қидириб топиб, бизга тушунарли ва илмий тилда етказиб берган эди. Ўқиш, мутолаа, ҳар қандай суҳбатдош билан тенг фикрлаша олиш, барчага баробарлик, ўзгаларнинг самимий туйғуларига янада юксакроқ эзгу ҳислар билан жавоб қайтариш, «қўли калталар»га кўмаклашиш ва бағрикенглик унинг учун одат, кундалик ҳаёт тарзи эди. У қайта-қайта инфаркт билан оғриганда ҳам, ойлаб шифохона шифтига тикилиб ётганда ҳам, ҳузурга маслаҳат ва кўмак истаб келганларни ноумид қайтармас, врачлар ва садоқатли умр йўлдо-ши, ажойиб инсон Гулнисо Душановнадан яширин уларни қабул қилар, қўлидан келган ёрдамни ая-масди. У қандай аҳволда бўлмасин одамларсиз, одамлар меҳрисиз яшай олмаслигини биларди. У ҳаётининг сўнгги дақиқасигача кишилар орасида бўлишни ва улар орасида жон беришни истарди. Виз-нинг бахтимиз ва бахтсизлигимизга шундай бўлди ҳам...

Беихтиёр кўз олдидан унинг маориф министри-дан хафа бўлиб, ўзи раҳбарлик қилаётган Ўзбеки-стон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти фаолиятига доир муаммоларни ҳал қилолмай юр-ганлари ўтади. Биз ўзимиз сезиб-сезмай унга азоб бердик. Ўзимиз уни орамиздан итардик.

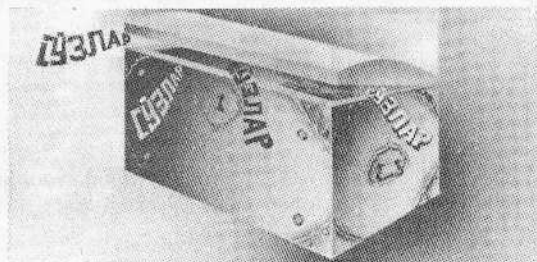
Биз бир-биримизни тушунишга, бир-биримизга беғараз кўнгил қўйишга, бир-биримизнинг дарди-мизга малҳам бўлишга доимо ҳам тайёрмизми? Бе-миннат кўмак, талантларни кашф этиш нари тур-син, халқ севиб, эътироф этиб, бошига кўтариб тур-ган талантни тан олиш, унга таланти ва имконияти даражасида муносабатда бўлиш, ёрдам бермасак-да, халақит бермаслиқнинг уддасидан чиқа оламиз-ми? Қачонгача оқни қора деб, «ура-ура» қилиб яшай-миз?!

Ажойиб инсон ва олим Мурод Ҳамроев кўпроқ яшаши мумкин эди. У фанга, халққа керак эди. Бироқ энди у жисман йўқ... Олим сифатида у биз-нинг кўмагимизга муҳтож эмас эди. У албатта фанда ўз сўзини айтар ва ёриб чиқарди. Бироқ, у заррача бўлса-да бизнинг меҳримизга, эътиборимизга муҳ-тож эди. Оддий томошабин ёки хайрихоҳ бўлиш нари турсин, ҳатто уни тушунишни ҳам истамадик. Ёнги-намизда улуг инсон ва олим яшаётганлигини кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олдик. Жоҳиллик эса ўз ишини қилди...

Меҳнати ўрнат бўлганидек, эндиликда унинг ҳаёти ва тақдири ҳам бизга сабоқ бўлмоғи керак. Унинг руҳи шундай деяётгандек: «Одамлар, бир-бирингизга ноҳақ озор берманг! Ҳақиқатнинг кўзи кўр, қулоғи қар деб ўйламанг! Қалбингизда виж-дон чироғи ёниб турган бўлса, у ҳеч қачон ўчмасин!»

ТИЛ САНДИҒИ

Сўз айлади инсонни ҳайвондин жудо.
Алишер Навоий

Чалчиқ — кўлмак, халқоб, сув йиғилган жой
кўлик — от-улов (велосипед, мотоцикллар ҳам)
бузниш учи — узоқроқ қариндош

Хуррам МАҲМУДОВ,
Деҳқонобод р-ни,
Ибн Сино с-зи.

тўқли — 1 ёшли кўзи
жўғи — лўли, мўлтони
кизак — нарсаларнинг, йўлнинг чети

Ойимхон ҲАЙИТОВА,
Нишон р-ни, ВЛКСМ XXIII
сьезди с-зи.

Ўр — баландлик, тепалик
ёна — ёнабағир, қиялик
дангала — ўзаро бўлишиб олиш, хомталаш қилиш
молтимоқ — сувда юзмоқ (қулочкашлаб)
хулули — наъматак
доримоқ — яқинлашмоқ, тегмоқ (мас: бўри кўтонга дориди)
гелагай — янги туққан сигир сути, увуз

Хушвақт НУРМАТОВ,
Яккабоғ шаҳри.

Шомирза Турдимов

Ранго-ранг дунё

«Биринг минг жилваси»
туркумидан

Маълумки, халқ оғзаки ижодининг ўзига хос рамзлари, тимсоллари мавжуд. Улар узоқ даврлардан буён сайқалланиб, хийла мукамал ҳолига келган. Яна шуниси борки, халқ оғзаки ижодида, айниқса халқ кўшиқларида биронта рамз ё тимсол тугул, биронта сўз бекорга қўлланилмайди. Текстлар бир қараганда оддийроқ туюлади, аслида эса ҳар бир сўзнинг замирида бутун бир тарих, воқеа-ҳодисаларга муносабат бор.

Ёдингизда бўлса, журналимизнинг май ойи сониде ёш фольклоршунос Ш. Турдимовнинг халқ кўшиқларидаги олма тимсолига бағишланган «Биринг минг жилваси» мақоласини ўқиган эдингиз. Энди шу туркумдан ранглар рамзига бағишланган иккинчи мақоласини эътиборингизга ҳавола этаётимиз. Келгуси сонлардан бирида халқ кўшиқларида том билан боғлиқ мотивлар таҳлил этилади.

Шунда ҳис-туйғу уйғотиш жиҳатидан ранглар кўпроқ товушларга ўхшайди. Улар тасаввуримизни табиат сирлари билан бойитибгина қолмай, турфа ҳис-кечинмаларимизни теран ва таъсирчан ифодалашга ҳам хизмат қилади. Айниқса, ранглардаги бу хусусиятни улар орқали сўз санъатида қадимдан шаклланган аънанавий рамзий маънолар мисолида кузатиш мумкин.

Оқ, қора, қизил ранглар билан боғлиқ рамзий маъноларни эслаб кўрайлик. Оқ — яхшилик, тинчлик, бахт, тозариш, соғлиқ, ум, туртабалик. Қора — ёмонлик, бахтсизлик, гам, туҳмат, касаллик, ўлим, фалокат, айрилиқ. Қизил — уруш, зўравонлик (куч), иссиқлик, шаҳват. Муҳими — бу уч ранг туғдирувчи рамзий тушунча дунё халқларининг кўпчилиги қисмида бир-бирига уйғун келади. Олимлар оқ, қора, қизил рамзий «ранг учлиги»ни инсоният яратган энг қадимий рамзлардан деб ҳисоблашади.

Ўзбек халқ этнографияси ва фольклори материаллари ҳам оқ, қора, қизил ранглар рамзий маъноларининг умуминсоний характерга эгаллигини тасдиқлайди. Чунки дунё халқлари орасида оқнинг «эркак», қизилнинг «аёл», қоранинг «ўлим» рамзий маъноси энг қадимий маънолардан экани фанда маълум ҳақиқатдир. Бевосита фактларга мурожаат қиламиз. Қушноч (шаман) «касал» қаралаётган уйнинг деворига ёрдамчи париларини келтириш учун бир оқ, бир қизил мато осган. Бунда оқ мато эркак парилар кўниши учун шарқий томонга, қизили эса аёл парилар учун жануб томонга осилган. Тўй маросимларида ҳам қизил ва оқ муҳим магик хизматга эга. Куёв чақириниш маросимида тўшалувчи пояндоз рангининг оқ бўлиб, астари қизил матодан қилиниши бежиз эмас. Г. П. Снесарёв тўй маросими ҳақида ёзар экан, қизил ранг билан боғлиқ ушбу фактни қайд этади: Гурланда келини кутиб олишда қайнона уч бора «қизил сигир бағишладим» (бошқа ранг мумкин эмас) деб айтган. Халқ изоҳига кўра бу айтим келажакда қайнона-келининг «тили бир» бўлишини таъминлар эмиш. Оқ ранг билан боғлиқ яна бир эътиборли тасаввур шуки, халқ ўртасида эътиқод билан қаралувчи оқ илон тимсолида Хизр намоён бўлади деб тушунилган. Келтирилган фактлар қиёси ўзбек маросимларида оқ — эркак, қизил — аёл билан боғлиқ рамзий маъноларда қўлланилишини аниқ кўрсатиб турибди. Топишмоқларда қоннинг қизга, қизил кўйлақликка ўхшатилиши ҳам ана шу умумий тасаввурлар билан боғлиқ.

«Тоғдан қизил кўйлақли югуриб тушди». «Жин кўчадан қизил кўйлақли қиз келаётир» (Бурун қони).

Қора ранг ҳам ўзбек маросимларида умуминсоний рамзий маънога уйғун. Бу ранг ўлим, бахтсизлик, «марҳумлар дунё»си тимсолида талқин этилган мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Маросим ва фольклорда оқ ранг кўп ўринларда қора ва қизилга зид ҳолда қўлланилади. Бу ҳол оқ, қора, қизил «ранг учлиги» қадим дуалистик дунёқараш асосида умумлашганлигидан далолатдир.

Ўзбек халқ лирик кўшиқлари таркибида оқ, қора, қизил ранглар поэтик образ сифатида намоён бўлади ва лирик қаҳрамон кечинмалари, ҳис-туйғуларини ифодалашда хизмат қилади. Кўшиқларда бу рамзлар аңлатувчи поэтик маъно бевосита маросимдаги рамзий маънога яқин. Чунки халқнинг бу ранглар билан боғлиқ тасаввурлари маросим ва кўшиқлардаги рамзий маънолар учун ягона манба бўлган. Улар ўртасидаги асосий фарқ бу рангларнинг маросимларда магик рамз, лирик кўшиқларда эса психологик рамзий образ сифатида қўлланилишидир.

Лирик кўшиқлар таркибида оқ, қора, қизил бирикма шаклидаги рамзий образлар қаторига киради. Жумладан оқ рангини ушбу бирикмаларда учратишимиз мумкин: **Оқ олма, оқ терак, оқ узум, оқ оғоч, оқ гул, оқ сарой, оқ қалъа, оқ айвон, оқ қумғон, оқ от, оқ илон, оқ рўмон, оқ камзул, оқ кўйлак, оқ балдоқ** ва бошқалар. Келтирилган барча бирикмаларда поэтик маъно «оқ» рангининг аънанавий рамзий маъноси асосида юзга чиқади.

**Оқ саройнинг бор экан,
Зар деворинг йўқ экан.
Ота-онанг бўлмас,
Эътиборинг йўқ экан.**

Бу тўртликнинг дастлабки икки мисрасидаги тасвир кейинги икки мисрадаги мотивга қиёсланиб, рамзийлик касб этмоқда. Диққат қилинса «зар деворнинг» йўқлиги «ота-онанинг» бўл-

маслиги билан изоҳланади. Лекин «оқ сарой» замиридаги поэтик маъно сирли. Бу маъно куйловчи билан тингловчи онгида «оқ» рангнинг аънавий рамзий маъноси билангина ойдинлашади. Яъни оқ — эр, эркак. **Оқ сарой — эр, турмуш ўртоғи** поэтик маънога эга. Шу маъно асосида кўшиқни тўлиқ талқин этамиз. Лирик қаҳрамон «бошингда эринг (оқ сарой) бўлса-да, ота-онанг (зар девор) бўлмаса қийин экан», деб ўз турмушидан нолиб куйламоқда. Ушбу:

**«Оқ сарой, оппоқ сарой,
Ўрталарингдан йўл солай.
Оғажоним келсалар,
Балхи рўмолдан жой солай»,**

тўртлигидаги «оқ сарой» ҳам ёр, йигит поэтик маъноларига эга. Кўшиқ лирик қаҳрамоннинг ошиғига етиш орзуси, висол ҳақидаги ўйларини акс эттирган.

**Хива йўлида оқ гул битибди,
Оқ гулни оралаб ёрим ўтибди.
Оқ гулни кўрсангиз омон дегайсиз,
Бепарво ёримга салом дегайсиз.
Бу саломни ким йўллади деганда,
Яхши кўрган қора кўздан дегайсиз.**

Келтирилган кўшиқдаги «оқ гул» рамзий бирикмаси бирига боғлиқ икки поэтик маънога эга. 1. Қизнинг йигитга бўлган севгиси. («Хиванинг йўлида оқ гул битибди, оқ гулни оралаб ёрим ўтибди.») 2. Йигит, ошиқ. («Оқ гулни кўрсангиз омон дегайсиз.») Кўшиқда маъшуканинг аввал ишончга кириб, сўнгра хабарсиз кетган ошиқ билан боғлиқ кечинмалари тасвирланмоқда.

Халқ ўртасида машҳур:

**«Оқ илон, оппоқ илон,
Ойдинда ётганинг қани!
Мен ёмондан айрилиб,
Яхшини топганинг қани!»,**

тўртлигидаги «оқ илон» образи уйғотувчи ассоциация ҳам «оқ» ранг ва «оқ илон» билан боғлиқ тасаввур, эътиқодлар замирида вужудга келган. Халқ орасида «Оқ илон» хонадонга қўт келтирувчи, хосиятли илон деб ҳисобланади. Уни ўлдириш тақиқланган. Аксинча, у яхшилиқ келтирсин деб ун сочишган, сут билан сийлашган. Айниқса, оқ илоннинг ойдинда ётиши яхшилиқ белгиси деб қаралган. Бу ўринда «оқ»нинг аънавий «эркак» рамзий маъноси ва «оқ илон» — Хизр (оппоқ соқолли қария) деб англанишида мантиқий боғлиқлик бор. Айни пайтда, юқорида келтирилган кўшиқдаги «оқ илон» образида ҳам ана шу тасаввурларнинг мантиқий бирлигини кўраемиз. Кўшиқ лирик қаҳрамон ўз севгисини (йигитни) «оқ илон» деб айтиш орқали унга топингани, севгани, умрини бағишлаганини ифода қилмоқда. Лекин қизнинг «ойдинда ётганинг қани» деб зорли сўраши йигитнинг хиёнатидан хабар беради. Кўшиқнинг сўнги мисралари лирик қаҳрамоннинг ғалаёдли туйғуларини янада аниқроқ акс эттиради: «Мен ёмондан айрилиб, Яхшини топганинг қани?!» Муҳаббат дардини, айрилиқ зорини бу тўрт мисра каби содда, гўзал ифодалаш мумкин бўлмаса керак!

Талқин этилган мисоллар кўрсатмоқдаки, ўзбек халқ лирик кўшиқлари таркибида оқ ранг «эр», «ошиқ», «қизнинг йигитга муҳаббати» рамзий маъноларида кенг қўлланилар экан.

Қизил. Қизил ранг кўшиқларда қизил гул, қизил гул ғунчаси, қизил олма каби бирикмалар билан бирга келади. Бу рамзий бирикмалар ифодаловчи туб поэтик маъно «қизил»нинг аънавий рамзий маъноси «қиз» (аёл) асосида юзага чиқади.

**Қизил гул ғунчаси бўлсам,
Дадамнинг кенжаси бўлсам.
Дадам кенжа қилмасалар,
Онамнинг эркаси бўлсам.**

Лирик қаҳрамон опа-сингиллари ўртасида кичиклигини, ота-онасининг суюкли қизи эканини куйламоқда.

**Қизил гул ичида қийилдим сизга,
Гул ғунчаси каби эгилдим сизга.**

**Хоҳ билинг, билманг — ошиқман сизга,
Ошиқликда ўлсам, гуноҳим сизга.**

Қизлар орасида сизни деб чиқдим. Сизга талпиндим. Ишқимнинг қадрига етмасангиз, менга дунё қоронғи.

**Асра қизил гулингни,
Сақла қизил гулингни.
Баҳосига етмаса,
Ўзма қизил гулингни.**

Бу кўшиқда қизил гул образи «қизил»нинг аънавий рамзий маъносидан бирмунча кенгроқ кўламага эга. Қизил гул образи матн билан боғлиқ «қиз муҳаббати» поэтик маъносини олмоқда. Яъни, лирик қаҳрамон юрагида асраётган муҳаббатини ошиқ қадрлай олмаса («баҳосига етмаса») айтмаслик керак, деб куйламоқда. Қизил гулнинг бу поэтик маъноси бошқа бир рамзий бирикма — қизил олма ифодаловчи поэтик маънолар билан уйғун келади. «Қизил олма» икки мустақил ўзак рамздан ташкил топган. Кўшиқларда олма образининг етакчи рамзий маъноси — севги. Қизил эса «қиз» (аёл) маъносида қўлланилади. «Қизил олма» матн билан боғлиқ ҳар икки образнинг умумий поэтик маъносини («қиз севгиси» ёки «қизга бўлган севгини») ифодалайди.

**Сақрабон боғингга тушдим,
Бир қизил олма учун.
Бир қизил олмангни уздим,
Сен қаландар ёр учун.**

Йигитнинг қизга ишқи тушган. Ишқ унинг ҳаётига, ҳаёт тарзига айланди.

Демак, лирик кўшиқлар таркибида қизил ранг билан келувчи бирикмалар «қиз», «қиз севгиси», «қизга бўлган севги» рамзий маъноларига эга экан.

Оқ ва қизил. Қатор кўшиқларда оқ ва қизил ўз атрибутлари билан бирга ёнма-ён қўлланилади. В. Тэрнер оқ ва қизилнинг бирлиги кўп халқларда рамзий ҳаётни, оилани англатишини, бу ўринда оқ — эркак (йигит)ни, қизил — аёл (қиз)ни ифодалишини ёзган. Айни рамзий маънони оқ ва қизил бирга келган ўзбек халқ кўшиқларида ҳам кўраемиз.

**Оқ олма, қизил олма пишмас экан,
Икки яхши бир ерга тушмас экан.
Икки яхши бир ерга тушганида
Умрининг ўтишини билмас экан.**

Бу кўшиқда икки севишганининг оила қуриши кам учраши, мабодо шундай бўлса, ҳаёт қувонч ва бахтдан иборат бўлишлиги орзу-армон билан куйланган.

**Оқ олма, қизил олма,
Олмага назар солма.
Отам сенга бермайди,
Ўз билганингдан қолма.**

Лирик қаҳрамон йигитга кўнгулсиз. Унинг ҳаёт йўли бўлак. Шу сабабли ҳам «отам сенга бермайди, ўз билганингдан қолма», деб жавоб бермоқда. Келтирилган ҳар икки тўртликда ҳам «оқ олма, қизил олма» рамзий бирикма ифодалаётган поэтик маъно «ҳаёт», «оила»га тўғри келади. Бошқа бир тўртликда:

**«Оқ узум, қора [!] узумни уздилар,
Ширасини тоғорага суздилар.
Кимнинг ўғли кимнинг қизи дедилар,
Иккаласи холавачча дедилар».**

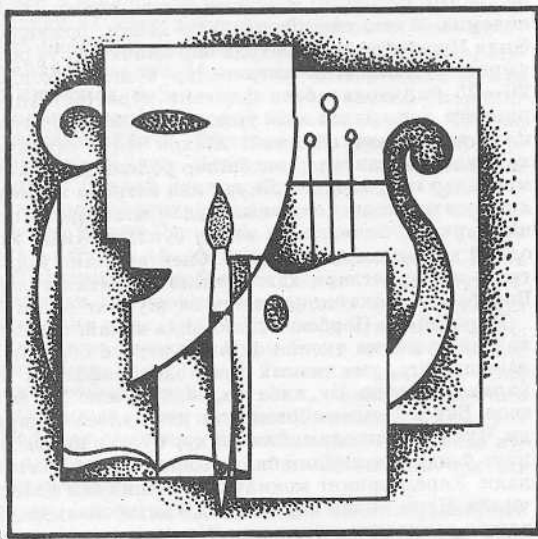
деб куйланади. Кўшиқнинг бу вариантыда айтувчи «қора узум» деб хато айтган. Аслида тасвир рамз аънанаси бўйича «оқ узум, қизил узумни уздилар» бўлиши керак. Чунки «қора» рангнинг рамзий маъноси матнни бутунлай бошқа мазмун ўзанига солиб юборади. «Қора» ўрнига «қизил» қўйилсагина ҳақиқий мазмун ойдинлашади. Яъни, «оқ узум, қизил узум» бирга ҳаёт қурмоқчи бўлган йигит билан қиз образидир. Лекин суриштириб кўрилса, улар холавачча чиқишди. Халқ удуми бўйича холаваччалар ўртасидаги никоҳ тақиқланган. Бу кўшиқ муҳаббат ва

Шухрат Ризаев

Роман Ва драма

«Қутлуг қон» спектакли ва яна баъзи масалалар хусусида

А дабиёт, санъат ҳақида гап кетганда, одатда «классик», «классика» деган сўзлар тез-тез тилга олинади. Бу, албатта, бирор ўтмиш ижодкор ёки унинг маданият тарихида қолган асарига нисбат берилувчи шунчаки сўз эмас. Ёки фақатгина шу маънони ифода этмайди. Бу сўз замирида ўтмиш билан бугунни, қолаверса, келажакни бир-бирига муштарак этгувчи мазмун ҳақида фикр тажассум. Зеро, луғавий жиҳатдан «намунавий» деган маънони англатувчи «классика» сўзи ҳар уч замонда бирдай муҳим аҳамият касб этадиган асар ёки ижодкоргагина тадбиқан қўлланилади. Шунинг учун ҳам бу теран мазмунли атамани зиммага катта масъулият юклаб ишлатмоқ тақозодир. Ана шундай улкан масъулиятни ҳис қилган ҳолда мен буюк Ойбекни классик ёзувчи, унинг биринчи йиринч насрий асари «Қутлуг қон»ни классик роман деб атаган бўлардим. Бу гап янгилек эмас, балки мушоҳадали фаол китобхон аллақачонлар эътироф этган ҳақиқатдир. Бинобарин, «Қутлуг қон» адабиётимиз асотиригина эмас, аини чоқда, ҳаракатдаги бадиятдир. Шу сабабли ҳам 50-йиллар ўрталарида ҳамда бундан салкам чорак асрлар аввал отахон театримиз сахнасига икки қайта олиб чиқилган «Қутлуг қон» асарига мазкур театрнинг учинчи мартаба мурожаат этгани табиий ҳолдек туюлади.

Ҳамза номидаги академик театрнинг қарийб 70 йиллик тарихида насрий асарларни инсценировка қилиш тажрибаси у қадар бой эмас. Аммо шунга қарамай, театр коллективи турли йилларда шу йўналишда иш олиб бориб, муайян ютуқларни қўлга киритган. Бунга «Қутлуг қон» романининг 1954 ҳамда 1963 йилларда Тошхўжа Хўжаев амалга оширган сахна варианты ва режиссёрлик талқини аякқол мисол бўла олади. Илк спектаклнинг муваффақиятига режиссёр ва актёрлар истеъдодидан ташқари Ойбек романининг ўша даврлар жамият маънавий эҳтиёжларига ҳам мос келгани боисдир. Чунки ўша йиллари ҳам жамият қалбида, шуурида буюк ўзгаришлар етилаётган, тайёрланаётган эди. Халқ уйғонмоқда, Улуғ Ватан урушидан сўнг бир қадар ўнгланиб, ўзини, ўзлигини англамоқда эди. Демак «Қутлуг қон»нинг сахналаштирилиши тасодиф ёки мажбурият эмас, балки қонуният бўлган.

1963 йил, тарихий Октябрь пленумидан бир йил аввал театр коллективининг «Қутлуг қон»га қайта мурожаат этиши шу мулоҳазани яна бир қарра тасдиқлайди. Ҳозирги инқилобий янгиланишлар даврида мазкур асарга учинчи бор диққат қаратилиши факти эса гоёт мантикий эди, аммо...

Очигини айтиш керак, «Қутлуг қон»ни бугунги кунда сахналаштирган режиссёр Рустам Ҳамидов ҳам, спектаклда машғул актёрлар ва бадий раҳбар Латиф Файзиёв ҳам асарнинг замонавий талқини, даврга ҳамоҳанглиги масаласини эътибордан четда қолдирганлар, аниқроғи — ўтмиш билан бугун ўртасидаги муштарак нуқтани қўрабилмаганлар. Улар спектаклни, аввало, ва асосан, миллий инқилобий ҳаракат тарихимизни факт сифатида бадий талқин этиш учун Улуғ Октябрнинг 70 йиллик санаси муносабати билан репертуарга киритганга ўхшайдилар. Албатта, тўйга тўёна қилиш яхши. Аммо тўёна ҳар қанча қимматли бўлмасин, у муайян эҳтиёж юзасидан қилинмас экан, ундай хўжа кўрсинга амалга оширилган тўёнинг боридан йўғи...

Шундай фикрни Ўзбекистон Театр жамияти съездида иштирок этган СССР Театр арбоблари союзининг раиси Кирилл Лавров ҳам таъкидлаб ўтди: «...байрамни «сана»га аталган спектакллар билан эмас, балки аини юксак бадий ютуқлар билан нишонлаш лозим. Юксак пафос, одатдаги тантаналар, майли, бўлмасин, лекин энг муҳими — ҳозирги давр одами, унинг қувончлари ва ташвишлари, унинг ютуқлари ва хатолари, унинг кураши, ғалабалари ва мағлубияти тўғрисида жиддий, узоқ вақт кўрсатиладиган спектакллар бўлсин». Демокчимизки, Ойбек романидан, ҳатто Тошхўжа Хўжаев инсценировкасидан аини шу кунларимизга ҳамоҳанг, долзарб спектакль яратиш мумкин эди.

Ўртоқ М. С. Горбачёв матбуот ходимлари билан учрашув чоғида «Современник» театрининг «Большевиклар» спектакли сўнгида бутун залнинг оёққа туриб, актёрлар билан жўрликда «Интернационал»ни қуйлаганларини сўзлаб, бунда инқилобий руҳ ва анъаналарнинг сўнмаганини, балки, аксинча, яна ҳам кучлироқ алангаланиш, қайта уйғониш

намоён бўлганини қониқиш билан қайд этиб ўтди. Шу фактнинг ўзиёқ бугун инқилобий анъана ва тажрибаларга эҳтиж ҳар қачонгидан ҳам кўра кўпроқ зўрайганини билдиради.

«Қутлуг қон» романи, аввало, халқ ижтимоий онгининг уйғониши ғояси билан бугунги кун учун ҳам долзарб асар. Унда оломон ва омма масаласи марказий масалалардан бири қилиб қўйилган. Оломоннинг омма даражасига ўсиб етмоғи учун онгли суратда уюшмоқ тақозо этилади. Бунинг учун эса, аввало, собит эътиқод, аниқ олий мақсад ва ғоявий йўлбошчи куч лозим. Мана шу уч омилиёқ эзгулик танта-наси йўлидаги ҳар қандай кураш самарасиз ҳаракатдир.

Йўлчи образида Ойбек эътиқод, мақсад ва ғоявий дастур бирликда мужассам бўлган халқ раҳнамоси тимсолини чизган эди. Спектаклда эса, Йўлчининг ўсиши ҳаётий мантиққа асосланмаган. Бу ҳол, аввало, режиссёрнинг роль моҳиятини аниқ тасаввур этолмагани оқибати бўлса, иккинчидан, Йўлчи образининг ижроси Теша Мўминов талқинининг нотўғри эканлиги билан изоҳланса керак. Спектакль бошланишида, ҳатто биринчи парданинг бошидан то охиригача Йўлчи романдаги каби қишлоқда туғилиб ўсган ўта содда, уятчан йигит бўлиб эмас, балки гўл, оварнамо қиёфада намоён бўлади. Иккинчи пардада, хусусан спектаклнинг охирига келиб, гўл бир йигит фавқулодда исёнкор, саркаш, халқ қўзғолонининг раҳнамосига айланади. Содда одам тақомил топиши, онги ўсиб, илғор курашчи даражасига кўтарилиши мумкин. Бу табиий ҳол. Ойбекнинг Йўлчи образидан кўзлаган мақсади ҳам шу эди. Унинг инқилобчига айлиниши учун адиб романда қатор ҳаётий коллизия ва кескин ижтимоий конфликтлар яратади. Чор атрофдаги адолатсизликлар, меҳнаткаш халқнинг аянч турмуши, текинхўр бойларнинг зулми, муҳаббатнинг драматик ниҳояси, унга нисбатан ноҳақлик ва ҳоказолар Йўлчининг содда қишлоқ йигитидан оташин курашчи, йўлбошчи сифатида тобланишини, характер шаклланишини мантиқан далиллайди. Спектаклда ҳам ана шу сюжет тармоқлари сақланади, бироқ ижрочи талқинининг мутаносиб эмаслиги Йўлчи характерини мантиқсизлантириб қўйган. Шу ўринда бир нарсани таъкидлаш лозим: республика телевидениесининг кўп қисми «Қутлуг қон» видеофильмидаги Йўлчи образининг (Теша Мўминов) талқини театр спектакли учун ҳам мезон бўлган, лекин асосий нуқсон бу эмас. Ваҳоланки, мазкур актёрда видеофильм туфайли образ стереотипи пайдо бўлиши мумкин. Бундан ташқари, минглаб томошабинлар телевизион вариант билан яхши таниш — режиссёр шуларни ҳисобга олиб, актёрнинг яна яширин ижодий имкониятларини кашф этишга интилиши ёки бўлмаса театр труппасидаги бошқа актёрларни шу ролга жалб этиши жоиз эди. Коллективда эса бу ролга муносиб номзодлар, бизнингча, талайгина. (Программада номи зикр этилган шу роль дублёрлари Мурод Ражабов эса ҳанузгача спектаклда иштирок этмапти.)

Романда ҳам, спектаклда ҳам кенг ўрин ажратилган асосий образлардан бири — Мирзакаримбой. Ойбек романда Мирзакаримбойни «илоннинг ёғини ялаган одам эди» деб таърифлайди. Вутун роман давомида бойнинг шу хусусиятини тасдиқловчи ҳаётий деталъ ва тафсилотлар келтириб боради. Ҳатто романинг энг қизгин нуқтаси — Йўлчининг Мирзакаримбойдан иш ҳақини талаб этиш диалогиди ҳам бойнинг ўта айёрлигини исботловчи лавҳа чизади. Демак, айна мана шу хусусият бой образининг қалити бўлиши лозим. Спектаклнинг биринчи составида Мирзакаримбой ролини ижро этган Зикир Муҳаммаджонов образни кўпроқ эмоционал планда талқин қилади. Айёр одамларга соқ соқуқонликдан кўра, баджаҳл одамлар учун характерли таъсирчан қиёфада кўринади. Винобарин, образ кирраларини очувчи деталлар З. Муҳаммаджонов ижросида жуда кам, борлари ҳам камтаъсир. Шу сабаб образнинг ўзидан кўра, унинг нотўғри тасвирланган иллюстрациясидек таассурот қолдиради. Хусусан, Ҳакимбойвачча (Ёқуб Аҳмедов) билан пахта заводи ҳақидаги диалогда, айниқса Гулнорнинг уйда Йўлчи билан учрашув саҳнасида, Йўлчи ҳамда Унсин билан тўқнашувлар саҳналарида бу сезилади.

Ҳамза Умаров талқинида Мирзакаримбой, аввалгисига қарама-қарши ўлароқ, кучли шахс. Ўз ақидаси, ҳаётий ўлчовлари, муайян воқеа ва ҳодисаларга ўз муносабати, хатти-

ҳаракати, дунёқараши билан шахс даражасига кўтарила олган одам. Унинг кесиб-кесиб айтган сўзларида, маккорона маъноли қарашларида, тагдор имоларида моҳиятан қўрқинчли, ёвуз шахснинг қиёфаси намоён бўлади. Айниқса, Ерматининг уйда Йўлчи билан тасодифий учрашув саҳнасида Ҳ. Умаров ҳаётий деталлар ҳисобиға характер хусусиятларини яққолроқ очади. У Йўлчига онасининг вафоти ҳақидаги машғум хабарни айтиб туриб, кўзларини Гулнор кириб кетган ичкари томонга тикади. Ўз жиғини Хушрўйбинининг ўлимиға, Йўлчининг ох-ноласига парвосиз (ҳатто қишлоқдан келган хатни тополмай, паришон пайпасланади), аммо ҳирс оловланган оч назари Гулнорни излайди. Хаёлида маккор бир ўй қақнайди. Умуман роль Ҳамза Умаров актёрлик амплуасига жуда мос.

Кези келганда, икки оғиз амплуа ҳақида. Тўғри, ҳозир амплуа ҳақидаги фикрлар, тортишувлар эскирган. Мезонлар, чегаралар инкор этилган. Аммо истисно ҳодисалар билан одатий ҳодисаларни фарқлай билиш зарур. Театр санъати назариясида амплуа тушунчаси мавжуд экан, бу асрлар оша синовдан ўтган тажрибалар ҳисобласи ўлароқ пайдо бўлган тушунча. Истисно ҳодисалар — актёрларгина турли жанр ва образларда улкан маҳорат касб этиб, ўзларининг андозаларга сигмайдиغان истеъдод ва ижодий имкониятларини намойиш этганлар. Бу ёппасига ҳамма актёрларни муайян амплуа доирасидан ташқари деган гап эмас. Сўнгги пайларда Ҳамза театрида, хусусан «Қутлуг қон» спектаклида ҳам, ана шу мезоннинг ҳисобига олинмай келинган, ҳали ҳам олинмаётгани яққол сезилмоқда. Акс ҳолда, театр лениномасида Ленинни, «Асрни қаритган кун»да Эдигейни ва яна қатор спектаклларда юксак пафосли ролларни ижро этаётган шундай амплуадаги актёрнинг Мирзакаримбой образида намоён бўлиши фаол томошабинни иккилантириб қўяди.

Шу муносабат билан кўпчиликни ўйлантираётган яна бир масалага тўхтаб ўтиш ўринли. Ҳамза театрида ўнлаб истеъдодли ёш актёр ва актрисалар бўлса-да, ҳанузгача уларга ишончсизлик билан қаралади. Нагижада қатор асарлардаги ёшлар образи ёши ўтинқираб қолган, аммо «ишончли» актёр ва актрисаларга топширилмоқда, чекка-чеккадан «қаҳрамонлар» изланмоқда. Бу ҳол театр келажagini ўйламаслик демакдир. Қолаверса, бундай консерватив йўл актёрларнинг ижодий тақдирига ўта салбий таъсир этади. Инсон омили бугун халқнинг диққат марказида турган бир пайтда бундай ҳолга йўл қўйиш замонага ҳамқадам бўла олмаслик белгиси. Ваҳоланки, Москва Вадийин академик театри мисолида театрда актёр — инсон омилининг мавқеини кўтариш учун бўлаётган курашлар ҳамма театрларимизга, хусусан Ҳамза номидаги бош драматик театримизга ҳам сабоқ бўлиши лозим.

Мазкур мулоҳазалар бизда «Қутлуг қон» спектаклидаги Нури образи ижроси муносабати билан туғилди. Бу ролни ижро этган актрисалар — на Ойдин Норбоева ва на Гулчехра Жамилованинг маҳоратларига шубҳа билдирмоқчи эмасмиз. Аммо санъат адолати ҳаққи, романдаги 17—18 ёшли Нури образини театрда бир қанча ёш, ўз ролини қутиб умрини ўтказётган актрисалар бўлгани ҳолда, саҳнада 20—25 йиллардан бери фаолият кўрсатаётган актрисаларимизга топшириш яна ўша ишончсизлик, журъатсизлик иллатидек туюлмайди?! Жаҳон театр санъатида ёшлар қарияларни, кексалар эса ёшлар ролини ўйнагани хусусида мисоллар кўп, албатта. Бироқ яна истисно ҳодиса билан оддий, одатий ҳодисаларни назардан қоқирмаслигимиз, уларни фарқдай билишимиз керак бўлади. Айни мисолда биз оддий ҳодиса қаршисидамиз. Спектаклнинг ўзи, қолаверса, театр имкониятлари ҳам истисно вазиятни талаб этмайди. Винобарин, фақатгина ишонч ва журъат бўлса бас.

Нури Ойдин Норбоева талқинида анчайин иллюстратив—ҳаётий ўхшатма тусини олган. Актриса образни мураккаб-лаштиришга, уни тимсол эмас, одам сифатида кўрсатишга ҳаракат қилади. Бу, албатта, образга ижодий ёндашув белгиси. Бироқ бундан-образ ютган дея хулоса чиқариб бўлмайди. Чунки унинг одамийлик зухур бўлган қиёфаси шу сониянинг ўзида ваҳшийлик билан алмашинади. Изчиллик йўқолади. Характернинг моҳияти англашилмай қолади. Бу камчилик Нури билан Йўлчининг Тантибойвачча уйдаги учрашув саҳнасида кўринади. Шу саҳна аввалида Нури (Ой-

дин Норбоева) соф муҳаббат туйфайли дил ихори учун ҳаё-
андишани унутиб, Йўлчи хузурига чиққандек талқин қи-
линади. У севишини очик айтади ҳам. Аммо унга аста-секин
майл билдираётган Йўлчига шу ондаёқ ўзининг жирканч
режаси — уни ўйнаш қилиб олиш ниятини очади, бунинг
эвазига гул, мол-давлат билан таъминлашини айтади. Йўл-
чининг қатъий эътирозидан сўнг, Гулнорнинг номини эс-
латиб, алам ўтида ёнади, ваҳший қиёфага киради. Мана шу
ўринда мантиқ бузилади. Ахир, соф муҳаббат эгаси сифа-
тида талқин этилаётган қиз қандай қилиб бир пайтнинг ўзи-
да севгилисини кўнгил хуши учун эрмак қилиб олиш режа-
сини тузиши мумкин? Наҳотки фақш билан муҳаббат бир
дақиқада тугиладиган, бир-бирига эш ҳиссиётлар бўлса?
Ахир фақш, хирс хаёли қандай қилиб маънан тубан кимса-
ни лаҳзадаёқ муҳаббатга қодир одамага айлангириб юбори-
ши мумкин ёки аксинча? Демак, мантиқ бузилади. Бундан
ташқари О. Норбоева ижросида образ миллий заминдан аж-
ралгандек таассурот уйғотади. Ўзбекона рух, фақат кийим-
кечагу тақинчоқларда сезилади, холос. Шу ўринда жузъий,
аммо муҳим бир детални ҳам қайд этиш лозим. Онаси вафо-
тига йил тўлмасидан Нури (О. Норбоева) ўз уйига шохона
атласу зеб-зийнатларга бурканиб келади. Бу ўша даврлар,
ҳаттоки ҳозирги ўзбек ҳаёти учун ҳам гоят характерли бўл-
ган халқ миллий удумини кўпол равишда бузишдир. О. Нор-
боевнинг дублёри Г. Жамилова ана шу ҳолни тўғри англаб,
мазкур сахнада одми — қора кийимда чиқади.

Умуман, Гулчехра Жамилова ижросида образ роман тас-
вирига бирмунча мутаносиб. Айниқса, Нури билан Салим-
бойвачча сўхбати сахнасида Г. Жамилова образни ҳаётий
деталлар, миллий этнографик унсурлар ҳисобига бойитади.
Бироқ Йўлчи билан Тантибойвачча уйдаги учрашув саҳ-
насида у ҳам яна ўша мантиқсиз талқинга йўл қўяди. Ал-
батта, бу аввало, ва асосан, саҳналаштирувчи режиссёрнинг
хатоси. Жумладан, Нури билан Йўлчининг эҳтиросига бери-
лиш саҳнаси ҳам режиссёр романнинг мантиқ йўналишини
тўғри англай олмагани натижасидир. Романда адиб Йўлчи
образини типик шароитлардаги типик характер сифатида
тасвирлайди. Уни идеаллаштирмайди ёки хаёлида яратил-
ган кўнгирчоққа айлантормади. Ойбек ижодий услубига
хос ижобий қаҳрамоннинг ёруғ ранглардаги тасвири реал-
листик принциплардан чекинш ҳисобига амалга оширил-
майди. Адиб, Йўлчи образида аввало инсонни кўради, уни
бор мураккаблиги билан тасвир этади. Масалан: Йўлчи тун-
да Тантибойвачча айвонида хирс билан ёнган Нурини қабул
қилади. Бироқ ҳали романда Гулнор билан Йўлчи севгиси
ҳақида сўз йўқ. Йўлчи шу кунгача бир маротабагина Гул-
норни узокдан кўрган ва бу ҳозирча унинг фақатгина «кўн-
гил мулки» эди. Демак, Йўлчи маънан тубанликка юз тут-
майди. Узгани севиб туриб, бошқаси билан кўнгилхушлик
қилмайди. Спектаклда ҳам Йўлчи романдагидек Нурига
оний майл билдиради. Лекин романдан фарқли, унга қара-
ма-қарши ўларок, спектаклда Йўлчи ўз муҳаббатига хиёнат
қилади. Чунки у Гулнор билан сахнада аввалроқ икки
дафъа учрашади ва улар ҳатто бир-бирларига «дил роз»-
ларини айтиб улгурадилар ҳам. Бундан ташқари яна, Ну-
рининг сўзларидан маълум бўлишича, Гулнор билан Йўлчи
муносабати анчагина илдиз отган. Акс ҳолда, уларнинг
севгисидан Нури қандай бабардор бўлиши мумкин. Демак,
спектакль талқини бўйича, Йўлчи билан Гулнор бир-бир-
ларини севатуриб, Йўлчи Нурининг ҳам эҳтиросларига
майл билдирган. Бундай талқин Ойбек ижодий принцип-
ларига, Йўлчи характер мантиқига тамомила зид. Роман-
нинг охирида Йўлчи Гулнорни назарда тутиб: «Ўз сев-
ганим бор экан, атрофга кўз олайтираманми?» дейди. Мана
шу сўзлар Йўлчининг муҳаббат ҳақидаги қатъий тушун-
часи. Шунинг учун у Гулнорни севиб туриб, Нури хоҳишига
бўйсунини мумкин эмас. Ойбек Йўлчини Гулнорга муҳаб-
бат қўймасидан анча аввалроқ Нури билан ингим ҳолатида
юзлантиргани бежиз эмас, ахир! Таъкидланганидек, адиб
қаҳрамонининг конкрет шахс эканини, индивидуаллигини
инкор этмагани ҳолда, унинг маънавий поклигини ҳам тўла
сақлайди. Нафақат сақлайди, балки мантиқ тақозосига кў-
ра алоҳида диққат ва аҳамият билан Йўлчининг ана шу
хислатини юксалтириб боради.

Ойбек муҳаббат ва шавқ билан тасвир этган образлардан
бири Гулнордир. Адиб бу образда ўзбек қизининг ҳам

меҳнат, ҳам муҳаббат, ҳам садоқат, ҳам гўзаллик, ҳам
ҳасеъдан омухта яралган бетакор жисмоний ва маънавий
қиёфасини тарихий конкретликда гавдалантиради. Унинг
қисматида даврнинг норасолигини кўради. Унинг қарийб
ярим асрдан кейинги дугоналарига ибрати севгисининг
самимий бокираллигига ахлоқ-иффатининг беназиралиги би-
ландир. Спектаклда Гавҳар Зокирова ўз қаҳрамонининг ана
шу хусусиятларини тўғри тушунади ва имкони борича
намоён қилишга интилади. Аммо саҳна табиати талаб
этадиган ўринларда керакли пардаларни топа билмай, ички
турғуликка йўл қўяди, бирхилликдан чиқиб кетолмай
қолади. Шу боис томошабинни ларзага, титроққа солиши
лозим бўлган ўлим саҳнасида залда ҳамдардлик туйғуларини
уйғотолмай, лоқайд қолдиради. Нисбатан ёш актриса-
нинг саҳна нутқи ҳам табиий талаффузу устида ҳали бетиним
ишлаши лозимлигини кўрсатади. Нафақат мазкур актриса,
умуман театр труппаси учун ўзбек тили асосларини,
жумладан, фонетика ва лексикологияни қайта ўрганиш
профессионал эҳтиёжга айланиб қолган. Ҳозирги аҳволда
театрнинг энг самарадор тарғиботчиси бўлиши лозим
бўлган отахон театримиз миллий тил ривожига у ёқда турсин,
акс жараёнга хизмат қилиши мумкин. Умум ишимиз ҳаққи,
юз-хотир қилмай айтиш керакки, театрининг расман саҳна-
дан ташқаридаги бутун фаолияти — мажлису муҳокама-
лари ва ҳатто ўзаро мулоқотларига қадар рус тилида ке-
чади. Русча фикрловчи ижодкорнинг ўзбек тилида ижод этиши,
аввало, ички маданиятсизлик бўлса, иккинчидан, ижронинг
сунъийлиги ва қадрсизлигини келтириб чиқаради. Бу ерда
рус тилига нисбатан ёт назар англашилмаслиги керак. Зеро,
бугун бу тилсиз ва моддий ва на маънавий ҳаётимизни
тасаввур этиб бўлади. Гап шундаки, маълум маънода
миллий тил ташвиқотчилари — режиссёрлар, айниқса ак-
тёрлар ўз тилларидаги сўзларни чала тушуниб ёдламасдан,
унинг маъно, товуш товланишларини англаб, ҳис этиб,
бутун назокати ва жозибаси билан халққа етказишлари
лозим. Бу ўз навбатида спектакллар муваффақиятини
таъмин этувчи зарур омиллардан биридир. Шу ўринда
Ойбек романи миллий тил бойлиги ва ижро табиатини,
маданиятини ўзлаштириш учун беқийс имкониётлар ярати-
шини яна бир қарра таъкидламоқ зарур. Чунки ҳар бир сўз
асарда персонажлар психикаси, уларнинг муайян ҳолатла-
рига мос. Ойбек бирор ерда ноўрин сўзга йўл қўймайди.

Сўзни ҳолатга мослаб талаффузу этмаслик Ермат (Рихс-
вой Авазов ижросида) нутқида айниқса билинади. Р. Авазов
ҳолатларни моҳиятан англамай, йўғон овозини суистеъмол
қилади. Натижада қизининг қабири устида ўта ҳазин
туйғуларга берилиб, ўз умрининг, ишончининг рўё эканини
огир йўқотиш ҳисобига тушунган, ҳам жисман, ҳам маънан
фожиага учраб, ададсиз дард чекаётган Ермат осуда мазорда
якка ўзи тургандек эмас, балки гўё жамоа олдида нутқ
сўзлаётгандек таассурот уйғотади. Ваҳоланки, романда
Ерматнинг ўша дамдаги ҳолати биргина — «Гулнорнинг
мазорида илдам жунаркан, лаблари муттасил пичирларди»
деган жумла биланок аниқ ихсодини топган эди.

Спектаклдаги энг муваффақиятли талқин ҳамда ижро
Ғани Аъзамов (Қамбар) билан Наби Раҳимов (Шокир ота)
ижроларидир, десак бўлади. Бунга сабаб балки мазкур
актёрларнинг катта саҳна тажрибасига эга эканликлари,
қолаверса, айнан шу ролларни спектаклнинг аввалги
вариантларида ҳам ижро этганларидир. Бироқ назаримда,
муваффақиятнинг бош қарови Ғани Аъзамов ва Наби
Раҳимовнинг театр санъати учун гоят зарур бўлган
импровизация асосидаги талқиндан оқилона фойдаланган-
ларида. Аввало, Қамбар образи ҳам, Шокир ота ҳам асарда
фольклор руҳи фуқури турувчи гоят халқона тиллардир.
Образнинг айна шу хусусиятини чуқур идрок этган
Ғ. Аъзамов билан Н. Раҳимов ижро жараёнида импровиза-
циядан, яъни қутилмаган ҳаётий деталлар, қўшимчалар,
ибора ва қилиқлардан жуда ўринли фойдаландилар ва
натижада кичик ролларни айрим қуруқ ўйналган асосий
роллardan кўра салмоқлироқ ва таъсирчанроқ этишга
эришдилар.

Шу муносабат билан Ҳамза театрида, умуман бугунги
ўзбек театрида актёрлик санъатини юксалтаётганининг
асосий сабабларидан бири ижрода ижодий, мантиқий
импровизацияга мулқоқ эътибор қилинмаётганлиги эмас.

микан, деган мулоҳаза тугилади. Винобарин, ўзбек миллий актёрлик санъати импровизацияга суянувчи талқиннинг жуда бой анъаналарига эга. Маълумки, йигирманчи асрга қадар бўлган ўзбек театри асосан қизиқчи-масхарабозларнинг томоша санъатидир. Томоша санъати эса деярли фақат импровизацияга асосланади. Буни жуда яхши билган ўзбек совет театрининг катта авлод санъаткорлари ижрода импровизацияга жиддий аҳамият берардилар. Нафақат бу, айни чоқда, ўзбек совет театри пойдеворини тиклаган атоқли санъаткорларимиз 20-йилларда Вахтангов театри ижодий мактабини ҳам ўтаган эдилар. Бу театрининг машҳур спектакли эса «Маликаи Турондот» эди. Е. В. Вахтангов талқинчи, «Маликаи Турондот» — спектакль импровизация бўлиб, айнан ана шу жиҳат унинг то ханузгача факуллодда ҳаётлиги ва сўнмас муваффақиятини таъминлаб келмоқда. Демак, ўзбек актёрлик мактабида ҳам тарихан, ҳам билвосита қарор топган ғоятда бой импровизацион ижро анъанаси мавжуд ва буни бугунги актёрларимиз давом эттиришлари ғоятда керак. Профессионал зарурат. «Қутлуг қон» асаридаги материалнинг ўзи ҳар бир актёрга импровизацияли ижро учун кенг майдон яратди. Бундан эса, айрим юқорида зикр этилган ижрочиларни мустасно қилганда, аксарият актёрлар унумли фойдалана олмаган. Тўғри, эпизодик характердаги персонажлар — Уроз (Э. Комилов), Турсуной (Д. Каримова), Гулсум (Д. Исмоилова) ижроси ҳақида илиқ фикрлар айтиш мумкин. Айниқса, З. Исмоилова Унсин образи талқинини ғоят салмоқли этишга эришган. Бироқ, спектаклнинг яхлит ҳолдаги муваффақиятини таъминлаш учун булар жуда камлик қилади.

Албатта, спектаклни фақат танқид қилиб, муваффақиятли топилмаларни қайд этмаслик субъективизмга берилиш бўлади. Хусусан, муқаддимада Ҳасан Ражабийнинг, иккинчи парда бошида эса, етим боланинг мақом ижроси баҳонасида спектакль таркибига киритилиши томошабин кайфиятини тайёрлаш учун қўлланган ўринли топилма. Еки Шоқосим уйидаги мотам асосида сахна ортида Тангибойвачча хонадонида тўй-тантана, карнай-сурнай садолари контрастни таъминлаш учун, «кимга тўй, кимга аза» қабилда асосий ғояни бўрттириш учун хизмат этади. Булар, жузъий бўлса-да, шубҳасиз, спектаклнинг ютуғи. Бироқ романдаги Шоқир ота (Т. Хўжаев инсценировкасида Петров) монологлари ўрнига етим боланинг Йўлчи қони билан беланган қўлларининг мушт бўлиб тугилиши, бола мисолида интиқом ғоясини ифодалаш орқали мажозий яқун асалгани мантиққа хилоф бўлиб кўринади. Чунки Ойбек Октябр инқилоби арафаларидаги, 1916 йил қўзғолони воқеаларини қаламга олган. Йўлчи курашини эса унинг сафдошлари билан бирга укаси, синглиси Унсин давом эттирадиларки, бу «Қутлуг қон»нинг мантикий давоми бўлган «Улуг йўл» романида акс эттирилган. Демак, ҳаёт мантиқига кўра ёшгина етим бола Йўлчи қони учун қасос олиши давран мумкин эмас. Унинг қурол тута оладиган балоғат ёши Мирзакаримбойлар салтанатини ағдариб палласига эмас, балки мамлакатимизда социалистик бунёдкорлик даврларига тўғри келади.

Бундан ташқари, спектаклда режиссёрлик талқини нуқтаи назаридан эътироз тугдирувчи яна бир қатор масалалар ҳам бор. Хусусан, Петров билан учрашув сахнаси иллюстратив тус олган. Спектакль таркибига мутлақо сингмайди. Мана шундай зўраки сахналар ҳисобига спектакль чўзилиб кетган. Сахна безаклари эса жуда мураккаб, мавҳум, ўта мотамсаро. Албатта, театрда безак мазмун, ғоя учун хизмат этувчи омил. Мазкур спектаклда безак режиссёр ғоясига мувофиқлаштирилган ҳам, яъни бундан 70 йил аввалги ҳаёт фақат зулм, зулумот, қафас ва ҳоказо. Ахир, бундай талқин билан томошабинда тарихимизга нисбатан объектив муносабатни шакллантириб бўладими?!

Ахир, қачонгача тарих ҳақидаги ўнлаб йиллар давомида кишиларимиз онгига сингдириб келинган стереотипларга мурожаат этавериш, ўтмиш «фақат қоронғиликдан иборат» қабилдаги нотўғри тасавурларни такрорлайвериш мумкин?! Айрим манқурт шахслар мураккаб даврларда вужудга келтирган тарихимиздан қўрқув ҳиссини бартараф этиб, ўтмишимизга, айни чоқда эса бугунимиз ва келажагимизга ҳурмат туйғусини тарбиялаш ўрнига, инкор этилган

тушунчаларни қайтараверишдан мурод нима? Зулм, ноҳақлик, ҳақорат, жоҳиллик билан бирга унга зид ўлароқ инсонийлик, меҳр, оқибат, муҳаббат, маърифат каби азалий эзгу туйғулар ҳам яшаган-ку инсонлар қалбида. Ойбек кўриб-кузатиб тасвирлаган «зулмат ичра нурлар»ни наҳотки Рустам Ҳамидов кўра олмаган ёки кўриши истамаган бўлса? Албатта, тарихни идеаллаштириш керак эмас! Бироқ тарихий ҳақиқатни ҳам ҳеч қачон унутмаслик лозим. Марксча-ленинча тарихийлик принципини ғоят теран ўзлаштирган Ойбек ўша адолатсизлик ҳукмрон бўлган воқеликнинг ўзида келажак умидларини кашф этган эди. Романининг илк саҳифасидан сўнгига қадар қора кучлар билан бирга уларга қарши ёрқин-ёруғ кучларни контрастда тасвирлаб борган. Охир-оқибатда эса, у ўқувчи шуурини умидбахш туйғулар билан мунавар этувчи яқун ясади: «Чикаётган қуёшни саломлаб, яшил дарахтларда қушлар сайрай бошлади...»

Шундай қилиб, Ҳамза номидаги академик театримизда сахналаштирилган «Қутлуг қон» спектакли айрим муваффақиятли топилма ва баъзи актёрларнинг ижро ютуқларига қарамай, яхлит ҳолда бугунги Иттифоқ театр санъати талаблари даражасига кўтарилма олмаган. Бунга, назаримизда, ўзбек театр санъатининг ҳозирги турғун ҳолатига сабаб эмас. Айни чоқда, республикамизда ўзбек тили ва адабиётини ўқитиш савиясининг пастлиги ҳам етуқ сахна асарлари яратилишига салбий таъсир қўрсатмоқда. Адабиёт дарсликларидаги «Қутлуг қон» каби классик асарларга берилган таъриф ва таҳлилларнинг юзакилиги, умумийлиги ва ўнлаб йиллар давомида бир хилда такрорланавериши ғоявий ва бадий пухта, етуқ асарларни ҳам ўликка айлантириб қўймоқда. Ўқитувчидан хрестоматик асарлар ҳақида жонсиз маълумот олган ўқувчи китобни қўлига олмасиданоқ ундан безиб қолмоқда. Бир қолипдаги тасаввур оддий китобхоннинг ёзувчига ҳам, унинг бошқа асарларига ҳам ҳисси муносабатини бутун умрга белгилаб қўймоқда. Мактабдаёқ шакллантирилган стереотип туфайли кейинчалик бирор зарурат юзасидан китобни ўқишга чоғланган ўша ўқувчида асарга нисбатан фаол, мушоҳадага ундовчи ҳамда муайян нуқтаи назар пайдо қилувчи мустақил муносабатнинг уйғониши амримаҳол. Винобарин, ҳар қандай классик асарга нисбатан фаол индивидуал муносабат шаклланмас экан, Ойбек таъбирича «бунда севги туфайлигина никоҳ» бўлмас экан, бадий обидалар сонда бор-у, амалда қадрсиз ётаверди.

Айни конкрет мисолда эса, ўзга санъат тури — театр воситасида янги кашф этилган қирралари билан қайта умр касб этиши лозим бўлган классик роман сахнада давр, шахс, қалб драмасига айлана олмай, бугунимизга хизмат этмай, тарихнинг чала бадий нусхаси бўлиб қолаверган.

Редакцидан:

Азиз журналхон! Мана, ёш танқидчи Ш. Ризаевнинг «Қутлуг қон» спектакли хусусидаги айрим қайдлари билан танишиб чиқдингиз. Мақолада кўтарилган масалалар кўп адабиётшунос, санъатшуносларимизни, барча ўқувчию томошабинларни қизиқтиради, деб ўйлаймиз. Мақола эзгу ният билан ёзилган. Айниқса, муаллифнинг, ҳар қандай бадий асар қайта сахналаштирилган экан, бунинг учун замон билан ҳамоҳанг нуқталарини топиш керак, деган фикри ҳақдек туюлди бизга. Шу билан бирга, бу ерда билдирилган фикрларни редакциянинг ҳужми тарихида қабул қилмаслик лозим. Отахон театримизнинг бугуни ва эртасига қайгурадиган барча — адабиётшунослар, санъатшунослар, режиссёр ва артистлар баҳсада фаол иштирок этиши мумкин.

Шухрат Деҳқонов

Сен бахтлисан, Лобар!

Бахт...

Бахтни ҳамма ҳар хил тушунади. Бировлар севиб-севибли турмуш қурганидан бахтли. Яна бировлар эса машинаси борлигидан, яхши амали билан ўзини бахтли ҳисоблайди. Кимдир институтга кириб олса, бахтлиман деб севинади ва ҳоказо.

Айримлар: «Мен бахтсизман!» деб фарёд солади, йиғлайди...

Қишлоғимизда бир қиз бор. Иسمى Лобар. У доим ўзини бахтсиз ҳис қилади. Аммо у мен учун энг бахтли қиз.

Лобар, сен саккизинчи синфни битириб, педагогика техникумига ҳужжат топширдинг. Биринчи бор сенга бир меҳрибон аёл, синовдан ўтдингиз, деганда, севинчдан қичқириб юбораёздинг. Лекин у, «Қизим, севинишга ҳали эрта. Олдингизда машаққатли имтиҳонлар бор. Бу эса оддий бир суҳбат», деган эди. Ҳа, у тўғри айтган экан.

Математикадан муваффақиятли ўтдинг, аммо... диктантдан йиқилдинг — «икки» олдинг.

Қишлоққа қайтиб келаётганингда далайўлда даданга: «Машинани тўхтатинг, мен уватдан кетаман, қишлоқ кўчасидан юришга уяламан», дединг ва айтганингни қилдинг.

Ушанда дугоналаринг ҳам имтиҳондан йиқилиб, роса йиғлашди. Сен йиғламадинг ҳам, фақат маъюсгина: «Мен бахтсизман!» дединг, холос.

Хафа бўлма, Лобар. Сен бахтингни топиб оласан.

Уйингдагилар сигирларни сотиб, пулига сени техникумга киргизиб қўймоқчи бўлишди. Ҳатто техникумдаги бир поражўр ўқитувчи билан гаплашиб қўйишди. Аммо сен буни эшитдинг дадан билан роса жанжаллашдинг. «Агар шундай қилсангиз, мен сизни халқ ичида шарманда қиламан!», дединг.

Ўқишдан йиқилиб келган кунинг уйингга дугоналаринг, синфдошларинг келишди.

Улар сендан: «Нима бўлди?», деб сўрашарди. Аммо улар сени масхаралашаётгандек туюларди. Уша куни сенинг олдингга энг яқин, сирдош дугонанг чиқди. У сенинг йиқилганингни эшитган, бироқ атайлаб сендан: «Ҳа, кириб олдингми, бўлажак студент?», деб сўради. Сен бир нуқтага тикилганча индамай ўтирардинг. «Наҳотки, сен ҳам капут бўлган бўлсанг?! — дея хандон отиб кулди дугонанг. — Майли, хафа бўлма, бирйўла иккимиз Тошкентдаги институтга ўқишга кирамиз. Техникумда ўқиб нима бўлардинг!»

Дугонанг лаби-лабига тегмай гапирарди. Сенинг изтиробларингга у ҳам ўзини шерик қилиб кўрсатмоқчи бўлар, бироқ юзлари қувончдан порлаб турар эди.

Сен сирдош ўртоғингнинг бундай қилишини кутмагандинг. Яна ўкинч билан: «Мен бахтсизман!», дединг.

Сен албатта бахтли бўласан, Лобар!

Энди сен тўққизинчи синфга боришинг керак эди.

1 сентябрь куни мактабга бординг.

Лекин мактаб директори сенга... штатлар қисқарганини, синфлар бирлашганини ётиғи билан тушунтирди. Бирорта хунар-техника билим юртига бориб ўқишни маслаҳат берди. Сен эса кўнмадинг:

— Узимнинг мактабимда ўқийман! — дединг.

Биринчи соатдан сўнг сени яна директор йўқлатди. Вазиятни рўй-рост айтди. РайОНОга кўнгироқ қилди. Мудирдан рўхсат сўради. РайОНО мудире облОНОга зудлик билан кўнгироқ қилишга ваъда берди... ОблОНО мудире эса тўхтовсиз равишда Маориф министривга маълум этажанини билдирибди.

Сен иккинчи соатдаги химия дарсига ҳам кирдинг. Ўқитувчи синфга ташриф буюрди. Бу гал такрорлаш бўлди. Темалар сенинг эсингда бор экан — жавоб бердинг.

Эртаси куни яна мактабга бординг. Лекин... «рўйхатларда йўқ эди номинг».

Кунлар кетидан кунлар, ҳафталар кетидан ҳафталар ўтаверди. Ҳамон кўнгироқбозлик давом этарди. Назарингда, баланд-баланд иморатларда ўтирган Амакилар қандай бўлмасин сени мактабдан совутиш ҳақида ўйлашарди, холос. Аммо кўксингдаги ёлқин сўнмади, тушкунликка тушмадинг.

Сенинг бахтли бўлишингга ишонаман, Лобар!

Кўп ўтмай пахта терими бошланди. Сизлар пахтазорга йўл олдиларинг. Синф бўйича сен энг чевар теримчи қиз эдинг. Доим кўп терганинг учун мукофотлар олардинг.

Ўткир сенинг энг яқин синфдошинг, маслаҳатчинг эди. У билан суҳбатлашиб, пахта терардинглар. Бир куни, одатинг бўйича, ҳаммадан олдин пахтазорга келдинг. Оппоқ пахтазор завқингни оширарди. Ҳамма келганида сен анчагина пахта териб қўйгандинг. Сен яна Ўткир билан суҳбатлашиб, узоққа кетиб қолдинг. Шийпондан тушликка чақирувчи занг овози эшитилгандагина орқага қайтдинглар. Эгатингдан кимдир лип этиб ўтиб кетди. Юрагинг бир ёмон нарсени сезгандек бўлди. Тез-тез юриб пахтаг қўйилган жойга келдинг. Хайриятки, ҳеч нима бўлмаганди. Аммо кўнглинг ғаш эди. Қизиқ, пахтаг ҳар кунгидан оғир эди. Тугдинг-у, кўтаролмадинг. Ўткир пахтагни шийпонга олиб чиқиб берди. Ҳаммаси пахтани тўкаётганингда бошланди. Кимдир пахтагнинг ичига кесак солиб қўйганди... Хирмончи сени шарманда қилди. Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадинг! Сени ўн беш кун давомида ҳалол меҳнат билан терган пахтаг йўққа чиқди. Сен кенг пахтазорга тикилганча жим турардинг. Ўқитувчиларнинг ва бошқаларнинг гапини эшитмасдинг, фақатгина дугонангнинг: «Энди билдик, кўп терганингнинг сабабини!» деган киноясинигина эшитдинг.

«Мен бахтсизман!», дединг пичирлаб.

Сен албатта бахтингни топиб оласан, Лобар!

Шанба куни телефонларинг жиринглаб қолди. Уйларингда ҳеч ким йўқ эди. Трубкини олдинг, бир йигит экан, кўшни қишлоқдан. Гўёки у сени севиб қолган эмиш. Узи 26 ёшда экан. Сен ўшанда 16 ёшда эдинг! Сен унга ачиқ-аччиқ гапириб, трубкини қўйиб қўйдинг.

Телефон узлуксиз жирингларди...

Ичкари уйга кириб юм-юм йиғлади.

Кейин билсанг, ўша сенга «ошиқ» йигит 2 болали экан. Яқинда хотини билан ажрашибди. У эса сенга, эндигина ТошДунинг юридик факультетини тамомладим, деган эди. Сен буни ҳеч кимга билдирмадинг. Телефонинг кунига жирингларди...

«Мен бахтсиз бўлмасам, шу одам келиб-келиб мени яхши кўриб қоладими?», дединг алам билан. Бироқ, тушқунликка тушмадинг. Доим у телефон қилганида сен ачиқ-аччиқ гаплар билан қарши олиб, жеркиб берардинг. Кейинчалик у телефон қилмай қўйди.

Бироқ, у сенинг қалбингни жароҳатлаб кетди.

Шунда ниҳоятда бахтсиз эканлигиндан нолидинг.

Бир кунмас-бир кун бахт сенга кулиб боқади, Лобар!

Бир куни мактабда «Оилавий ҳаёт психологияси» дарсида ўқитувчи Ҳалима Худойбердиеванинг «Кўнгилнинг бутунлиги учун» номли мақоласини ўқиб берди. Мақоладаги жабр чеккан онанинг аҳволига ачиниб, роса йиғлади. Чунки онангинг ҳаёти ҳам худди шунга ўхшаб кетарди. Тоғаларинг бувингни кўргани келишмасди. Фақат онайгина бувингнинг суянчиғи эди, холос. Онанг буни сенга гапириб берганди. Шунинг учун мақола сени изтиробга солди, яранга туз сепди. Баъзи синфдошларинг сенинг йиғлаганингни кўриб, масхара қилишди, бошқалар сенга ачинишди. Уша сатанг дугонанг эса: «Ҳа, намунча йиғламасанг? Қариндошинг бўладими?», дея пичинг қилди. Сен ўшанда ҳеч кимга эшиттирмасдан: «Эҳ, нақадар бахтсизман!», дединг.

Вақт келиб бахт сенга ёр бўлади, Лобар!

Сен озми-кўпми машаққат чекдинг. Ҳаёт тўсиқларига дуч келдинг. Ҳаёт тўлқини сени бир неча бор четга чиқариб ташлади. Бироқ, сен тушқунликка тушмадинг, гирдоблардан мардонатор ўтдинг, тўлқинга қарши суздинг...

Ниҳоят, сени 9-синфга қабул қилишди!

Ҳақиқий бахт деб шуни айтадилар! Ҳозир дунёда сендан кўра бахтлироқ одам йўқ. Энди сен «бахтсизман» деб оҳ чекмайсан, аксинча: «Мен бахтлиман!» дейсан фахр билан. Бир қараганда бу сенинг ўз, шахсий бахтинг. Бу воқеалар фақат сенинг ҳаётингда юз берди. Лекин бунда бошқалар учун ҳам ибрат бўладиган нурли лавҳалар кўп. Сенга доимо бахт ёр бўлсин.

Сен бахтлисан, Лобар!

АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

Тўхтасин АЗИМ. Фарғонада туғилган. ТошДунинг журналистика факультетини битирган. 1961—86 йиллар мобайнида «Коммуна» Фарғона области газета редакциясида ишлаган. Ҳозир «Химик» кўп тиражли газетасида муҳаррир. «Ёшлик» журналида биринчи чиқиши.

Луқмон БУРИЕВ. 1965 йили Қашқадарё областининг Ғузор районидида туғилган. 1984—86 йилларда Совет Армияси сафида хизматни ўтагач, Тошкент Давлат Университетининг журналистика факультетига ўқишга кирган. Ҳозир II курс талабаси. «Кичкина одам» унинг республика матбуотида эълон қилинаётган илк ҳикояси.

Рифат ГУМЕРОВ. Қозоғистон ССР-нининг Жамбул қишлоғида туғилган. (1958 й.) Совет Армияси сафида хизмат қилган. Шеърлари турли журналлар ва «Молодость» альманахида кўп-кўп эълон қилинган. «Ёшлик» журналида биринчи чиқиши.

М. Горький номидаги Адабиёт институтида сиртдан ўқиш билан бирга «Меҳнат» нашриётида муҳаррир бўлиб ишляпти.

Шўхрат ДЕҲҚОНОВ. 1971 йили Наманган районининг Маллақудинг қишлоғида туғилган. Республика ёш физиклар ва математиклар мактабида таҳсил кўради. «Ёшлик»да мақоласи илк бор эълон қилинапти.

Юсуф ЖУМАЕВ. Бухоро областининг Қорақўл районидида 1958 йили туғилган. 1979 йилда Бухоро Давлат Педагогика институтининг Ўзбек филологияси факультетини тугатган. «Ҳақиқатнинг олтин олмаси» (1984 й.), «Юракдаги ханжар» (1986 й.) шеърый мажмуалари чоп этилган. Қорақўл районидида ўқитувчи бўлиб ишляпти.

СССР Езувчилар Союзининг аъзоси.

Тилак ЖУРА. Қорақўл районидида туғилган. Тошкент Давлат Университетининг журналистика факультетини тугаллаган. «Райҳон», «Олам остонаси», «Юлдузлар жамоли», «Чорраҳадаги уй» шеърый тўпламлари нашр этилган. ТошДунинг таржима назарияси кафедрасида катта ўқитувчи бўлиб ишляпти.

Илҳом ИСЛОМОВ. Навоий области Қизилтепа районидида 1962 йилда туғилган. Бухоро Давлат Педагогика институтининг Ўзбек филологияси факультетидида сиртдан ўқийди. Айни пайтда Қизилтепа район «Қизил тонг» газета редакциясида адабий ходим. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинмаган.

АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

Мадийёр Солаев

Табобат: диагностика муаммолари

Мен ёшлик пайтларимда табиатнинг кўп сирларига қизиқардим. Лекин менинг ҳайратомуз саволларимга на ота-онам, на синфдошларим, на ўрта мактабдаги ўқитувчиларим жавоб беришарди. Кўнглимни, балки улар ҳам билмаслар, билсалар ҳам жавоб бермасалар керак, деган мулоҳаза тарк этмасди.

Мисол учун, қушлар қандай қилиб ҳар йили икки марта шимолдан жанубга, жанубдан шимолга — қитъалараро парвоз этадилар?

Асаларилар қай тарзда неча километр наридаги гулнинг очилган пайтини, жойини адашмасдан топадилар? Устига устак, агар биронта асалари хато қилиб «ёмон» гулнинг ширасини олиб келса, уя олдидаги «қоровул»лар уни ўлдирадилар-ку!

Мабодо уйимизда мушук кўпайиб кетса, оталаримиз уларни 10-20 километрдан ҳам узоққа обориб ташласа-да, мушуклар халтага солиб олиб кетилса-да, лекин уйни адашмасдан топиб келаверишади. Ургатилган исковуч итлар ўғриними, жосусними бир неча миллион аҳоли яшайдиган шаҳарлардан ҳам излаб топади. Тошбақалар тухумларини соҳилдан 300-500 метр четга қўядилар-у, аммо тухумдан чиққан кичик тошбақачалар адашмасдан, тўғри сувга қараб чопаверадилар! Улар қандай қилиб сувнинг қайси тарафда жойлашганини биладилар?

Олимлар синаш мақсадида қушларни узоқ масофага обориб адаштирганлар, лекин улар адашмасдан бир неча минг километр масофадан ўз уяларини топиб келганлар.

Қараб турсангиз: чивинлар, пашшалар, сувараклар, қумурсқалар шилларга ёпишиб бемалол тураверишади, ухлайверишади. Улар қандай қилиб оёғи осмонда гавдаси пастига қараб, ерга тушиб кетмасдан тура олишади? Ахир ҳар бир жонзотда гавдасига яраша оғирлиги бўлиши керак-ку?

Горбуша балиғи тухумини дарё лабларига қўяди. Тухумдан чиққан балиқлар эса океанга қараб кетадилар... Уч йил деганда улар ўша тухумдан чиққан жойларига қайтиб келиб тухум қўяди ва ўзлари ўлади. Балиқ қандай қилиб йилларни санай-

ди, уч йил деганда неча минг километр масофаларга кетадию тухумдан чиққан жойини нетиб топади?

Яқинда телевизорда кўрганам бир тажриба ҳеч эсимдан чиқмайди. Қандайдир инглиз ёки француз олими денгиз қисқичбақасини олади; уни қошиққа солиб қайнаб турган сувга яқинлаштиради. Қўшни хонада эса тувакда гул ўсиб турган экан, унга жуда сезгир аппарат уланган. Қисқичбақа қайноқ сувга яқинлаштирилганда унинг азобланаётганини нариги хонадаги гул сезади — гулга уланган аппаратнинг стрелкаси қимирлайди. Денгиз қисқичбақаси қайноқ сувга ботириб ўлдирилганда аппарат стрелкаси жуда қаттиқ силкинади — гулнинг ўлим жараёнини сезганини кўрсатади.

Хурматли ўқувчи, балки сизлар ҳам мана шунақанги муаммо-саволларга, кузатишларингизга жавоб излаётгандирсиз?

Табиатнинг қизиқ ишлари борки, бу ҳол биз учун кўникмага айланади қолган: дарахтлар баҳорда куртак чиқаради, гуллайди, кузда баргларини тўқади. Дарахтларни нима қиш уйқусидан уйғотади, қандай омиллар уларни қишки уйқуга юборади? Онгсиз дарахтлар фаслларнинг навбат билан келишини қандай сезарканлар?

Шундай ўзгаришлар ҳайвонлар ўртасида ҳам рўй беради: бақалар, илонлар ва бошқа иссиқ қонли ҳайвонлар ҳам баҳорда уйғонади, кузда қишки уйқуга кетадилар. Улар ҳам фаслларни, кунларни санаб юриб, шу ҳисоб бўйича ухлайдими ёки умумий таъсир қиладиган бошқа сабаблар бормикин? Наҳотки ҳайвонлару ўсимликларнинг қишда ухлаб, баҳорда уйғонишига фақат ҳавонинг ҳарорати таъсир қилса?

Бу нарсаларнинг ҳаммаси инстинктмикин, интуициями ёки...

Ўзимча ўйлайман, демак, табиатда ўсимликлар дунёси, ҳайвонот дунёси ва инсонлар шунчаки яшамасдан, улар орасида бир-бирини боғлаб турувчи нимадир бўлса керак. Уша «боғловчи» бутун жонзот учун умумий бўлиши ҳам мумкин, албатта. Ломоносов: «Табиатда нарсалар йўқдан бор бўлмайди, бордан йўқ бўлмайди, улар бир турдан иккинчи турга ўтадилар холос», деган эди. Ломоносовнинг фикридан англашиладики, табиатда ҳамма нарса бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, табиатнинг ўзи ҳамма нарсани бошқариб туради. Табиат тўғрисида гап юритар эканмиз, унинг имкониятлари тўғрисида эслаб қўймоқ жоиздир.

Маълумки, ҳали ерда фақат сув ва тупроқ бор-у, жонзот йўқ пайтда шу табиатнинг таъсирида сувда ҳаёт пайдо бўлган. Ўрта мактабда ўқитувчиларингиз сизга тушунтирадилар: дастлаб, сувда бир ҳужайрали жонзот пайдо бўлган, шу ҳайвон миллион йиллар давомида катталашиб, кўпайиб бошқа ўсимликлар, ҳайвонлар ва ниҳоят, одам вужудга келган. «Уша бир ҳужайрали ҳайвон эса табиатнинг электромангнит майдони асосида пайдо бўлган», деб тушунтиради академик Л. Г. Прешип.

Ҳозир ҳаммага равшанки, атмосферанинг пастки чегараси 70 км. юқориси эса 360 км. Мана шу атмосферада Қуёшдан келаётган нур таъсирида ҳаво зарядланади: кўтбларда кўпроқ, экваторда озроқ. Ионосферадаги токнинг кучи 50 минг ампердан 500 минг ампергача етади. Ер шари эса манфий зарядланган улкан магнитдир. Ҳаво мусбат зарядга эга. Физика қондаларидан маълумки, ток бор жойда магнит майдони бор. Демак, ионосфера билан ер шари орасида магнит майдони мавжуд.

Энди юқоридаги фикримизга қайтсак. Тўлқинлардан сув устида пуфаклар пайдо бўлади. Пуфакларга ичкаридан манфий заряд, ташқаридан эса мусбат заряд таъсир этади. Икки заряд эса магнит майдони ҳосил қилиб, пуфакнинг деворида заряд алмашуви юзага келади. Натижада ўша биз ўрта мактабда ўқиган бир ҳужайрали ҳайвон сувда пайдо бўлган. Шу бир ҳужайрали ҳайвонни табиатнинг ўзи «туққан», ўзи ардоқлаб, ўстириб, ундан ўсимликларни, ҳайвонларни ва инсонни пайдо қилган. Шунинг учун бутун мавжудот табиатнинг қонунларига бўйсунуши керак. Энди табиат қонунларини асосида тевагаримизда бўлаётган, ҳозирча бизга сирлидек кўринган воқеа, ҳодисаларга баҳоли қудрат изох берамиз.

Табиатдаги электромангнит майдонлар юзага келган жойига қараб ўзига хос частотага ва контурга эга. Ер юзидagi барча жонли ва жонсиз нарсалар табиатдан тарқалаётган электромангнит тўлқинлари таъсирида яшайди. Электромангнит тўлқинлари икки хил йўналишда тарқалади; тикка ва кўндаланг. Вертикали — ионосферадан ерга, горизонтали — жанубий кўтбдан шимолий кўтбга томон йўналади. Қушлар қишда шимол-

дан жанубга қараб учганда шу электромагнит майдонларига асосланиб «маршрут»ни белгилайди. Ҳозир олимларимиз қушларнинг тумшугида магнит пластинкалари борлигини аниқлаганлар. Ҳар бир биологик объект (жонли нарса) ўзидан электромагнит тўлқинларини тарқатади ва уни иккинчи биологик объект қабул қилиб олиш имкониятига эга. Шунинг учун ҳам асалари узоқ масофадан тарқалаётган электромагнит тўлқинлари асосида очилган гулларни топади. Баъзан ўртоқларингиз билан баҳслашсангиз, улар: «Асаларилар гулларнинг ҳидига қараб топади», дейишади. Лекин завод-фабрикаларда неча хил атирлар, бўёқлар ишлаб чиқарилади, ахир уларнинг ҳидлари ҳам гулларникидан қолишмайди-ку? Нега асаларилар адашиб атир сепган аёл-қизларга ёки ўша завод-фабрикаларга ёпишмайдилар-у, Ҳиндикуш тоғларининг ортида бўлса-да, Ганг дарёси дельталарида барқ уриб очилиб ётган нилуфар гулларини излаб топадилар? Бунинг сабаби — асаларида нилуфарлар чиқараётган электромагнит тўлқинларини тўғри қабул қилиш хусусияти бор. Демак, у ҳамма вақт ўзига керакли гулни адашмай топади.

Уқувчи, энди сизга кўп нарса маълум, шунинг учун бошингизни қотираётган саволларга қийналмасдан жавоб топишингиз мумкин. Юқорида айтганимиздек, ҳамма нарса ўзидан электромагнит тўлқинларини тарқатиб туради. Шу сабабли мушук адашмасдан ўз уйини топади; қушлар ҳам ўз инларини электромагнит тўлқинлар орқали топадилар. Ҳамма организмда химик жараён тўхтовсиз давом этади. Шу химик жараёнлар асосида организмларда биотоклар ҳосил бўлади. Ана шу биотокларни иккинчи организм қабул қилиши мумкин. Уз-ўзидан равшанки, муайян жонзотнинг қаердалигини, унинг ҳолатини аниқлаш унчалик қийин эмас. Фикримизнинг далили сифатида яна бир мисол келтирамиз.

Ўргатилган исковуч итлар жосусларни қандай топадилар? Бу тўғрида кўп фикрлар бор. Бировлар: «Ўша жосуснинг ҳидидан топади», дейишади. Балки ҳидидан эмасдир. Майли, ҳидидан топади дейлик. Одамда нечта ҳид бор? Қийимларимизга сепган атирларимизнинг, терлаш натижасида ҳосил бўлган

ҳидлар ва бошқа ҳидлар. Айтайлик, энг кўпи билан ҳар хил ҳидларнинг қўшилиши натижасида 2 минг хил ҳид бўлсин. Демак, агар ҳиддан билганда ўша исковуч итлар 2 мингдан ортиқ одам орасидан жосусни топа олмаслиги керак эди-ку? Лекин ўша ўргатилган итлар 5-10 миллион одам орасидан ҳам адашмасдан излаган шахсни топади-ку? Демак, итлар одамлардан чиқаётган ҳидларга асосланиб из қувмасдан, доимо тарқалиб турган электромагнит тўлқинлари орқали уларни топадилар. Тўхумдан чиққан тошбақалар ҳам сувдан чиқаётган электромагнит тўлқинларини қабул қилиб, адашмасдан тўғри сув томонга борадилар.

Кундалик турмушимизда одамлардан ҳар хил воқеалар эшитамиз ва ўйланиб қоламиз. Кимдир: «Мен узоқда бўлсам ҳам яқин одамимга бирон гап бўлса юрагим сезади, ўзимни кўярга жой тополмай қоламан», дейди.

Бошқа бировлар: «Менинг боламга кўз тегди, шунинг учун болам касал бўлди», дейдилар.

Кўчада кетаётганда қанча одамлар билан учрашасиз, бирови иккинчисига ўхшамайди. Лекин умрингизда биринчи марта кўраётган бўлсангиз ҳам аллақимни учратган захотингиз унга нисбатан кўнглингизда нафрат пайдо бўлади, бошқа бировларга нисбатан эса мойиллик уйғонади. Баъзи одамлар, менинг тушим тўғри чиқади, кеча ёмон туш кўргандим, бугун шу тўғри чиқади, дейдилар.

Баъзилар эса, табибга бордим, қаеринг оғриб турганини сўрамадан топаверди, деса, баъзилар фолбинга борган эдим, тўғри айтиб берди, дейди. Баъзилари, фолбин менга нотўғри фол очди, дейди. Умуман, ҳаёт қизиқ экан-да, одамлар гапираверар эканлар, деб ўйлаб қоласиз. Ўша гапларнинг баъзилари тўғри ҳам чиқади. Булар ҳақиқатан ҳам тўғрими ёки тасодифан тўғри келаётган воқеалармикин?

Табиатда ҳайвонлар ҳам бир-бирига таъсир қилиш хусусиятига эгалар. Эфа илони тошқунчоқ ёки қуёнга тикилиб қараса, улар қоча олмасдан тураверади. Илон эса секин бориб, ўлжасини осонгина тутиб олади. Худди шундай, Анаконда илони ҳам 10 метрча масофадан ўз ўлжасига қараса, ўлжаси

«Известия» газетасида эълон қилинган (1987 йил, 15 июнь сониде) донецклик яна бир экстрасенс аёл Юлия Фёдоровна Воробьёва ҳақидаги «Кўринмас нарсаларни кўряпман» мақоласи шубҳалар билан бошланади:

«Нима бу — янги художўйликми? Ушбу экстрасенсдан ҳам бирмунча вақт ўтгач аччиқ-аччиқ, уятли хотиралардан бошқа яна нима қолади?»

Газетада босилган мақоладан кейин Украина ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси И. Повхнинг «сўнги сўзи» берилган. Жумладан, академик бундай дейди: «Мен атайлаб ўша аёлни бориб кўрдим ва унда бошқа одамлар кўрмайдиган нарсаларни кўрадиган қобилият борлигига амин бўлдим. Менимча, Воробьёвани расмий равишда мураккаб диагнозлар қўйиш жараёнларига сафарбар этиш лозим. Ҳозир эса у амалда кўпгина ишларни адо этяпти-ю, лекин ўзи «яшириниб» юрибди».

Маълумки, диагностика медицинанинг энг оғир, энг мураккаб соҳаси ҳисобланади: врачлар қўйган ҳар қандай диагноз ҳам

тўғри чиқавермайди. Бу ҳеч кимга сир эмас. Манусолог-мутахассислар эса айнан табобатнинг ана шу жабҳасида кўп фойда келтиришлари мумкин. «Манусолог» юнонча сўз бўлиб, «бармоқ учи билан сезувчи, даволовчи» маъноларини англатади. Япон табобатида бармоқ учи билан оғриқ нуқталарини даволайдиган мутахассислар кўп. «Иглотерапия» нуқта топишининг бошқача кўриниши холос. Хуллас, биз ҳам журналимизнинг Янги йил сонларининг бирида манусолог-мутахассислар ҳақида аниқ маълумот бериш ниятидамиз.

Ана шу каби мулоҳазалардан сўнг, ниҳоят — етти ўлчаб яна бир карра пухта ўйлангач, манусолог Мадиев Солаевнинг «Табобат: диагностика муаммолари» мақоласини хамир учидан патир деганларидек, мунозара тарзида кўпчиликнинг ҳукмига ҳавола этишга журъат этдик.

йиқилиб қолади, илон қийналмасдан ўлжани ютиб юбораверади. Неча марта кўрганмиз: мушукни кўрган сичқон типирчилаб қолади, ҳар тарафга югургандек бўлади-ю, лекин миёси гангиб ўз уясини тополмайди. Бу мисоллар асосида хулоса қилиш мумкинки, кўздан нур чиқиб, иккинчи жонворга таъсир қилиб, унинг миёсини фалаж қилса керак. Физиклар бугунги кунда кўздан нур чиқисини исботлаганлар.

Юқоридагиларга ўхшаган мисолдан яна биттасини келтирсак: врач невропатолог Бехтерев бир кун циркчи Дуров билан тажриба ўтказган. Бехтерев бошқа хонада ўтириб, Дуровга учинчи шахс орқали шарт ёзилган қоғоз бериб юборади. Бу қоғозни Дуров ўқиб, бошқа хонада турган итга фикрлан буйруқ беради. Ит бўлса 7 марта ҳуради, кейин яна 7 марта ҳуради. Чунки қоғозда ёзилган шартда: «7+7 марта итни ҳуритинг!» деб ёзилган бўлади. Дуровнинг фикрича, одам ҳайвонларга фикрлан таъсир қилиб, уларни ўз буйруғларига бўйсундириши мумкин экан. Худди шундай тажрибаларни Вольф Мессинг ҳам кўп марта лаб ўтказган.

Кишиларнинг фикрини ўқиш мумкинлигини кўрсатувчи кўплаб мисоллар бор.

Кўҳна ҳинд эпоси «Махабхарата»нинг 7-том, 2-қисмида ёзилишича, ҳинд йоглари қадим замонлардан оқ интуиция орқали кўп нарсаларни аниқлаганлар. Улар ернинг электромагнит майдонлари таъсирини, электромагнит тўлқинларига қараб қушларнинг шимолдан жанубга ва жанубдан шимолга учишларини билганлар. Одам организмидан чиқарилган электромагнит тўлқинларини қабул қилиб, аниқ диагноزلар қўйганлар ва беморларни шу асосда даволаганлар. Улар орқа миёнининг, қон томирларнинг ва бошқа органларнинг тузилишини аниқ билганлар.

Беруний ўзининг китобида (IV том): «Ҳинд йоглари нималаргадир асосланиб аниқ диагноз қўядилар. Улар доим нималарнидир шивирлаб турадилар. Йогларнинг иборалари Гиппократ афоризмларига ўхшайди», деб ёзади.

Абу Али ибн Сино ҳам ўзининг практикасида интуиция орқали касалликларни билган, деган хулосага келишимизга сабаб шундаки, унинг «Тиб қонунлари» асари 100 йиллар давомида жаҳон табиблари стодилан тушмайди. Қарийб бутун тилларга таржима қилинган.

Бир америкалик олим: «Гиппократ медицинада шох бўлса, ибн Сино Қуёш эди», деб тасдиқлаган. Ибн Сино ўз асарларида одам организмидан ўт моддасининг тарқалишини ёзади: «Бағирдан чиққан ўтнинг бир қисми қонга сўрилади, қолган қисми ичакка тушади. Қонга сўрилган қисми артерия қон томирларидан капиллярлар орқали венага ўтаётганда қоннинг ҳаракатини оsonлаштириш ва қонни ивтамаслик вази-фасини бажаради. Ичакка тушган қисми эса ичакдаги шилми-шиқ моддаларни эритиб, йўлни тозалаб туради», деган фикрни юритган. Бугунги фан-техникамиз бу фикрни исботлаяпти.

Абу Али ибн Сино ўзининг фалсафий асарларида интуиция тўғрисида фикр юритади. Худди фикрлаш қобилияти каби интуитив қобилият ҳар одамда ҳар хил бўлади; бир одамда интуиция жуда юқори бўлса, бошқа одамда умуман кам бўлади. Интуитив сезги ҳайвонот оламининг тубанда турган поғонасида юқсак ривожланган. Эволюция натижасида интуиция секин йўқола боради. Унинг ўрнини эса бошқа тур алоқалар эгаллаб боради. Ҳайвонлар ҳар хил овозлар орқали боғланадилар, одамларда эса сўз, онг тараққиёти натижасида интуиция рудимент ҳолда сақланиб қолади. Лекин шу рудимент органини машқ қилиб, тараққий қилдириш мумкин. Баъзи одамларда миёнининг интуитив ҳолати ҳам сақланиб қолади. Интуицияни машқ орқали тараққий қилдириш мумкин, деган фикрни Вольф Мессинг кўп такрорлаган.

Платон ўзининг «Янги даволаш усули» номли китобининг III томида биомагнитизм тўғрисида ёзади: «Биомагнитизм — «ҳайвоний куч» деб аталган даволаш методи. Парацельс дав-ридан маълумки, эркаклар асосан мусбат зарядли, аёллар эса манфий зарядга эгадир», дейди у. Одамлар ўша биомаг-нитизм камайиши натижасида касал бўлади. Баъзи одамларда биомагнит куч кўп бўлади. Биомагнит кучи кўп одам биомагнит кучи камайган беморга таъсир қилиб, ўзининг биомагнит кучининг бир қисмини берса, бемор тузалади, деб тушунтиради фалласуф.

Ҳозирги кунимизда инсонларнинг физик хусусияти билан шуғулланаётган таниқли радиофизик В. С. Троицкий Горький шаҳридаги медицина институти ходимлари билан биргалик-

да тажрибалар ўтказиб, катта муваффақиятларга эришмоқда. Москвада академик Ю. В. Гуляев, физика-математика фан-лари доктори Э. Э. Годик билан биргаликда биологик объектларни текширмоқдалар. Одам организми генератор каби доимо ўзидан электромагнит тўлқинлари тарқатиб туради. Ҳар бир одам ўртача ўзидан 100 вт.дан кўпроқ энергия тарқатади. Одамдан чиқаётган инфракүзил нурлар ўзи билан шу одам тўғрисида маълумотлар олиб чиқади. Шу инфракү-зил нурни аппаратлар ёрдамида ёзиб олинса, организмда бўлаётган ҳолатларни аниқ билиш мумкинлиги тажриба-ларда исботланапти. Физиклар Бутуниттифоқ илмий кардио-логик марказида электрокардиограмма ва магнитокардио-графлар қўлланилмоқда. Юракнинг магнит майдонини ёзиш билан касалликнинг аниқ ўрнини, унинг чегараси ва касаллик-нинг энг бошланиш ҳолатларини аниқлаб, магнитокардиограф-лар электрокардиографлардан унумлироқ ишлатмоқдалар. Магнитокардиографнинг яна бир афзаллиги шундаки, у бемор танасига теккизилмайди, маълум масофадан юрак-нинг иш фаолиятини ёзаверади.

Биология фанлари доктори Ю. Холодов ўтказётган тажри-балардан магнитоэнцефалографнинг электроэнцефалограф-дан афзалликлари аниқ кўрсатилган. Электроэнцефалограф биотокларни қайд этади, бунинг учун электродлар бошга ёпиштирилади. Магнитоэнцефалографлар бўлса электрод-ларсиз, бошдан маълум масофада миядан чиқаётган электро-магнит тўлқинларини қабул қилиб мия ҳолати тўғрисида маълумот беради. Магнитоэнцефалографлар орқали киши ҳали қилмасдан бурун, энди қилмоқчи бўлган ишини ёзиб олиш мумкин, киши хато қилишидан аввал миёнининг чарчага-нини билиш мумкин. Тутқаноқ касали ёки миядаги шишлар-нинг аниқ топографик жойларини топиш имкониятларига эга. Умуман олганда, одам организмидан биотокларга қараган-да, организмдан чиқаётган моделлашган инфракүзил нурлар кўпроқ информация беради. Физиклар фикрича, телефон симини ушласангиз ўзгарувчан ток қўлингизга дуқиллаб ура-ди. Лекин шу ураётган тоқлар қандай сўзни олиб келаётгани-ни билиш қийин. Худди шу сингари, организмдан чиқаётган электромагнит тўлқинлари ҳам ўзлари билан қандай маълумот олиб кетаётгани аниқ билинса, медицинада диагноз қўйиш анча енгиллашар эди.

Яна юқорида айтган фикрларимизга қайтиб, қуйидагича хулоса чиқарish мумкин: агар бирон биологик объект ўзидан маълум частота ва маълум контурда инфракүзил электро-магнит тўлқинлари тарқатар экан, худди шу организмга ўхшаган иккинчи организм уни қабул қилиш қобилиятига эгадир.

Физикларнинг экстрасенслар билан ўтказган тажрибала-рига асосланиб айтиш мумкинки, кишининг қўли жуда сез-гир. Танада ҳар хил актив нуқталар бор. Шу нуқталарнинг турли хил номлари бор: биологик актив нуқталар, игна санчиб даволайдиган нуқталар ва ҳоказо. Ички аъзоларнинг касал-ликлари даврида шу нуқталарда ҳарорат ўзгаради. Ўзгарган ҳароратни яхши машқ қилган одам аниқ топа олади. Уша нуқ-таларга кўл билан таъсир қилинса, шу нуқта билан боғлиқ бўлган ички органлар исийди. Бу ҳол Жунэ Давиташвили, Н. С. Кулагина каби экстрасенслар билан физиклар ўтказган тажрибаларда исботланган.

Демак, ҳар бир орган, ҳар бир одам ўзининг шахсий элект-ромагнит майдонига эга экан; тарқалаётган электромагнит тўлқинларини иккинчи шахс қабул қилиш хусусиятига ҳам эгадир. Қабул қилган шахс шу тўлқин тарқатаётган одам тўғ-рисида тўла маълумот олиши мумкин. То ҳозирги кунимиз-гача физик ҳолатларни тушунмаган айрим шахслар бу ҳолат-ларни дин билан боғлаб, шу хусусиятга эга бўлган одамлар-ни «афсунгар»ликда айблаб келмоқдалар. Аслида, электро-магнит майдонини тарқатиб ва уни қабул қилиш хусусияти ҳаммага хос физиологик ҳолат. Бу ҳолат бугунги кунимиз-да физиклар ва биологлар томонидан аниқланган, исботлан-ган. Лекин шуниси ачинарлики, ҳалигача одамнинг шу физио-логик ҳолатидан практик медицинада қўлланилмаяпти.

Биз, бир группа врачлар, ўзимизнинг тажрибамизда орга-низмдан чиқаётган электромагнит тўлқинларини ўз организ-ларимиз орқали қабул қилиб, беморларга диагноз қўйиш усулини ишлатиб, анча ижобий натижаларга эришдик. Бу ху-сусият купчилик врачларда бор. Агар врачлар машқ қилди-рилса, аниқ диагноз қўйиш билан шуғулланиши мумкин.

Кундалик ҳаётимизда табиблар тўғрисида эшитганмиз, кўп экстрасенсларни биламиз, улар ҳақида ўқиганмиз. Уларда ҳам одатдаги физиологик ҳолат бор. Лекин улар медицинани билмаганлиги, диалектик материализмни билмаганлиги сабабли, ўзининг организмда бор хусусиятни ўзи тушунмаслиги сабабли бу нормал физиологик ҳолатни «мутлақ ҳақиқат»га боғлаб тушунтирадилар. Нормал физиологик ҳолатларни кўри-кўрона ишлатадилар. Кўп ҳолатларда беморларни нотўғри даволайдилар. Агар улардан илмий асосда фойдаланилса беморларга катта фойда бўлур эди, ўзини экстрасенсман деб юрганларга, дин ҳомийларига зарба берилган бўлур эди. Электромагнит майдонларини қабул қилган врач ҳеч адашмасдан қарийб ҳамма касалликларга аниқ диагноз қўя олади. Диагноз қўйган врач адашмасдан керакли дори-дармонларни тавсия қилади. Яна бир афзаллик шундаки, ҳали бемор билмаган, энди бошланаётган касалликлару эски касалликларга ҳам аниқ диагноз қўйиш мумкин. Бизнинг кузатувларимиз шуни кўрсатадики, оғриқни бемор бир жойида сезади, лекин унинг «ўчоғи» бошқа жойда бўлади — оғриқ марказини бемор билмайди. Ана шу оғриқ маркази даволанса, бемор ўзини безовта қилаётган дарддан фориғ бўлади.

Ю. А. Холодовнинг қатор асарларида, В. Е. Манойловнинг «Электричество и человек» китобида одам организмидан эрнинг магнит майдони билан чамбарчас боғлиқлиги, шу магнит майдонининг одам ва бошқа тирик мавжудотларга мусбат ва манфий таъсири ҳақида аниқ тажрибалар келтирилган.

...Олимлар қариб қолган каламушларнинг бошига магнит билан таъсир қила бошлаганлар. Тажриба бир ой давом этган. Натижада қари каламушларнинг хиралашган кўзлари қайтадан чақнай бошлаган. Тукилиб қолган юнглари қалинлашиб, қаттиқлаша бошлаган, уларнинг ҳаракатчанлиги ошган.

Бошқа мисол. Учта ер участкаси олинган. Биринчи участкага маккажўхори уруғининг ўсимталари жанубга қаратилиб экилган. Иккинчи участкада ўсимта шимолга, учинчи участкада эса вертикал — паства қаратиб кўмилган. Биринчи участкадаги уруғлар тез униб чиққан. Иккинчи участкадаги эса бир неча кун кечиккан. Учинчи участкадагилари бўлса, кўп қисми униб чиқмаган, чиққанлари ҳам секин ривожланган. Тажрибалар шуни кўрсатадики, ернинг жанубий қутбидан шимолга қараб тарқалаётган электромагнит нурлари организмларга мусбат таъсир қилади.

Кези келганда, болалигимизда кўп бора эшитган «ҳикматли гаплар»ни яна бир бор эслатиб ўтмоқчимиз.

— Кенаси ётганда қиблага оёқ узатма, бўлмаса ёмон туш кўрасан, — дер эдилар момоларимиз.

Қадим давлардан электромагнит нурларнинг одамга таъсирини интуитив равишда билганлар. Фаннинг ҳозирги тараққиёти натижасида ўша «ҳикматли гаплар» илмий асосда тасдиқланяпти. Бу тўғрида А. Л. Читовскийнинг «Земное эхо солнечных бурь», Э. С. Казимирскийнинг «Мы живем в короне солнца» китобларидан тушунча олишингиз мумкин.

Биз В. П. Казимаев, Л. П. Михайловлар ўтказган тажриба-нинг асосида ҳужайраларнинг маълум масофадан бир-бирига таъсир кўрсатишини биламиз. Олимлар тажриба учун товуқ эмбрионларини айрим-айрим колбаларда ўстирганлар. Колбаларнинг асоси шаффоф кварцдан ясалган. Уша бир-биридан изоляция қилинган колбаларнинг туби бир-бирига текизилиб қўйилади: худди эмбрионлар ойна орқали бир-бирини «кўргандек», бир-бирига информация бериб тургандек. Улар информацияни ўзларидан тарқалаётган электромагнит тўлқинлари орқали «эфирга» узатишади. Кейин бир-биридан изоляция қилинган колбаларнинг биринчисига физик, химик ёки биологик агентлар таъсир қилдирилган (ультрафинафа нурлантириш, вирус, сулема, кислота, ишқор ва бошқалар). Қизиғи шундаки, агент биринчи пробиркага таъсир қилган бўлса ҳам, шу билан бир вақтда иккинчи колбадаги эмбрион ҳам касалланган ва ўлган.

Бу тажрибадан кўриниб турибдики, биринчи колбадаги, агент таъсирида ўлаётган эмбрион ўзидан ўлиш жараёнида чиқараётган электромагнит тўлқинлари орқали иккинчи колбадаги эмбрионга таъсир қилиб, уни ҳам худди ўзидек аҳволга туширган. Бу тажриба 10 минглаб маротаба СССР Биофизика институтида ўтказилган. Тажриба ўтказиш жойлари, таъсир қилувчи агентлар ўзгартирилган. Шундай бўлса ҳам патологик агент — Азроил биринчи колбага таъсир қилса, параллель

равишда иккинчи — ёпиқ колбадаги эмбрион ҳам ўлаверган.

Юқоридаги фикрларимизга хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, касалликларни бир биологик объектдан иккинчисига узатувчи вируслар, микроблар, грибоклар қаторига электромагнит тўлқинларини ҳам қўйиш мумкин.

Бир кунги врачлар билан ўтирганимизда кимдир шундай деди: «Фалон беморнинг бош оғриғи менинг ҳам бошимни оғритди. Пистон беморнинг бўғимларидаги оғриқ менинг бўғимларимни ҳам оғритди».

Фикримизнинг далили сифатида бир-икки фактларга назар ташлашимиз мумкин. Игна санчиб даволашда V асрдан буён қўлланиб келинаётган каналлар ва актив нуқталар, ҳеч қандай техникасиз, лабораториясиз, эски табиблар томонидан қандай аниқланди экан? Ҳозирги кунда инсон танасида 1500 тача нуқталарнинг борлигини фан тасдиқлаяпти. Демак, қадим замонларда табиблар ўзларининг организмларидан мураккаб физик аппаратлар ўрнида фойдаланганлар. Улар актив нуқталарни интуиция орқали топганлар.

Бугунги фан-техника ютуқлари асосида КХДРлик олим Ким Бон Хан одам организмидан қон, лимфа, нерв томирларидан ташқари нозик деворли каналлар борлигини, бу каналлардан рангсиз, тиниқ модда оқшини, шу каналлар орқали биоэлектрик сигналлар берилишини исботлади. «Бу система-ни ўрганиш билан кўп касалликларни даволаш, профилактика қилиш ва умрни узайтиришга эришиш мумкин», дейишмоқда корейлик олимлар. («Комсомольская правда», 1962 йил, № 167).

Биз таклиф қилган машқ қилиш усулимиз бўйича яши тайёрланган врачлар — манусологлар ўша каналларни интуиция орқали аниқлаш мумкин. Бу каналлар орқали қандай таъсир қилиш йўллари атрофлича ўрганиляпти. Биз қисман бўлса ҳам, врачларни манусоник диагноз қўйишга ўргатиш усулларини ишлаб чиққанмиз ва даволаш усулларини ҳам кундан кунга мукамаллаштирмоғимиз керак.

Манусоник диагноз қўйиш ҳамда даволаш усули физик ва медицина аппаратлари ёрдамида ўргатилса, ўқитиш процесси аниқ ва тез боради.

Қўлимизда манусоник йўл билан диагноз қўйилган ва даволанган кишилар ҳақида кўплаб фактлар мавжуд.

Манусоник йўл билан бошоғриқларини, юрак оғриқларини, танадаги оғриқларни, қўл-оёқдаги синиқ битгандан кейинги оғриқларни йўқотса бўлади. Гипертония касаллигининг сабабини аниқлаб, уни ҳам умуман даволаса бўлади ва ҳоказо.

Врач-манусолог диагностика жараёнида бемор танасидан чиқаятган ҳар хил узунликдаги электромагнит тўлқинларини «кодлар» сифатида ўз организмидан билан — энг мураккаб «аппарат» билан қабул қилади. Шу «кодларни» ўқиш орқали аниқ диагнозлар қўяди. Ҳар бир бемор учун индивидуал даволаш программасини тузиб чиқади.

Манусоник метод ҳозирги кундаги медицинада бор диагностика (анамнез, кўрув, пальпация, аускультация) методларига, даволаш усулларига қарши усул эмас. Балки шу борадаги диагностика ва даволаш методларини тўлдирувчи бир омилдир.

Манусоник диагноз қўйиш усулини ўрганиш ва тараққий қилдиришда фақат медикларнинг ўзи ожизлик қилади. Чунки бу ҳали аниқ ўрганилмаган соҳа бўлиб, бир неча фанларнинг йиғиндисидан пайдо бўлгандир. Шунинг учун манусоник диагноз ва даволаш усулларини ўрганиш ва тараққий эттиришда физиклар, радиотехниклар, медиклар, физиолог олимлар биргаликда иш олиб борган тақдирдагина янги соҳанинг сирларини очиб бериш ва келажақда самарали қўллаш мумкин, шекилли.

Тоштемир Ўнбоев
Туроб Ҳасанов

Мўмиё наслга Таъсир қиладими?

Редакциямизга мўмиё ва насл-насаб муаммосини қўзғаган бир талай хат-хабарлар келди. Ёш келин-куёвлар узоқ йиллар мобайнида фарзанд кўрмаётганликларидан нолийдилар: бунга сабаб қилиб, у ёки бу томоннинг ёшлигида, балоғатга етмаган палласида мўмиё билан даволанганини кўрсатадилар. Биз журналхонларимизга-да фойдаси тегар деган умидда мўмиёшунос олимларимизга мурожаат этдик. Қуйида Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш министрлигига қарашли Травматология ва ортопедия илмий тадқиқот институтининг етакчи мутахассислари — медицина фанлари доктори Т. Э. Ўнбоев, медицина фанлари кандидати Т. А. Ҳасановларнинг жавоби билан танишасиз.

Халқ таъобатида Абу Али ибн Сино яшаган даврдан бошлаб то шу кунгача бошқа дори-дармонлар қаторида мўмиё ҳам кенг қўлланиб келинмоқда. Мўмиёдан шарқ медицинасида бундан икки минг йил аввал дори сифатида фойдаланилган ва ҳозирги кунда ҳам фойдаланилмоқда.

Қадимги машҳур ҳақимлар Аристотель, Абу Райҳон Беруний ва бошқалар ана шу дорини турли хасталикларни, жумладан, суяк синганда, чиққанда, полиомиелит, эпилепсия, юз нерви фалажиди, киши заҳарланганда, меъда-ичак яраси ва сил касалликларини даволашда ишлатиш йўллари кўрсатишган.

Мўмиё хусусиятларининг ҳамма манбалардаги тасвири деярли бир хил. Шунга кўра, унинг хоссаларини умумлаштириб қуйидагича баён қилиб бериш мумкин: мўмиё бутун организмга ва айниқса, юракка куч-қувват беради, бод асоратларини йўқ қиладди; ички, шунингдек, ташқи органларга мадад беради; тананинг ғуборини сўриб олиб, жинсий органлар фаолиятини кучайтиради; тиқилиб-димланиб қолган нарсаларни юритишда, фалажни, талвасани бартараф этишда наф беради; чаён чаққан, қовуқ яраланганда, сийдик тута олмасликда, дудуқланишда шифо беради; баъзи ўсмаларнинг сўрилиб кетишига олиб боради; суяклар синганда, одамнинг бадани лат еганда, чиқиқлар ўрнига солинганда ва умуман, мускуллар, бўғимлар, суяклар касалланиб қолганда яхши қор қиладди.

Абу Али ибн Сино ўзининг «Тиб қонунлари» китобининг иккинчи жилдида мана бундай деб ёзади: «Мўмиё — тоғ мўми. Унинг моҳияти бир-бирига аралаштирилган зифт қафт қуввати ва табиатидадир. Лекин бунинг фойдаси кўпроқдир. Латиф (мулойимлаштирувчи) ва шимилтирувчи... хосса ва таъсирга эгадир. Чиққан, синган, йиқилган ва урилганда оғриқларга, фалажга ва юз фалажига қарши ичирилса ва сурилса фойдалидир».

Профессор О. Ш. Шокировнинг текширишига кўра, мўмиёнинг канцероген хоссаларини ва ҳайвонларнинг пуштига ҳамда қорнидаги боласига таъсирини текширишда биостимулятор тариқасида ишлатиладиган мўмиёнинг организмда ўсмалар пайдо қилмаслиги, канцероген модда эмаслиги қирқ иккита ҳайвоннинг (ўттиз иккита ит ва ўнта денгиз чўчқасининг) ички органларини текшириб кўришда маълум бўлди (3—6 ойдан 9—12 ойгача). Мўмиё анча узоқ вақт узлуксиз қўлланилганда ҳам ҳайвонларнинг пуштига таъсир қилмайди ҳамда қорнидаги боланинг ривожланишини издан чиқармайди. Ҳайвонлар ёриб кўриб текширилганда тухум ҳужайраларининг имплантацияланиши ва эмбрионнинг ривожланишида қандай бўлмасин бирор ўзгариш топилгани йўқ.

Ва ниҳоят, турлича муддат давомида ва ҳар хил дозада мўмиё олиб турган тажрибадаги ҳайвонларнинг ички органларини гистологик жиҳатдан текшириш бу органларда дегенерация ва яллиғланиш белгилари йўқлигини тасдиқлади.

Ўзбекистон Травматология ва ортопедия илмий тадқиқот институти олимларининг текшириши натижасида мўмиёнинг физик ва химийвий хоссалари ўрганилди (О. Ш. Шокиров).

Умумий химиявий анализ натижасида Ўрта Осиё тоғларидан олинган шу малҳам таркибида бир талай органик моддалар, шунингдек, кремний силикат, фосфат ангидрид, алюминий оксид, темир, титан, кальций, қўроғошин, магний, барий, марганец, калий ва арзимас миқдорларда стронций борлиги аниқланди. Химиявий анализ бу мўмиё шифобахш хоссалари жиҳатидан четдан келтирилган мўмиёдан ҳеч бир қолишмаслигини исбот этди.

Спектрал анализ натижаларига қараганда, мўмиё микроэлементларнинг асл юни бўлиб чиқди. Унинг таркибида алюминий, кальций, кремний, натрий, калий, темир, магний, фосфор, барий, олтингургурт, бериллий, марганец, ванадий, титан, мис, қўроғошин, рух, висмут, никель, кобальт, стронций, хром, гелий, молибден бор. Анализ ҳар хил ғорлардан топиладиган баъзи мўмиё намуналарида углерод, водород ва азот ҳам борлигини кўрсатди. Бас, шундай экан мўмиё асосан суяк синганда уни битишини тезлатишда наф беради, чунки суяк тўқималарида юқорида баён этилган минерал тузлар, микроэлементлар ва коллоген моддалари борки, бундай бирикмалар киши организми аъзоларида доим бўлгани учун мўмиё бошқа касалликларни даволашда ҳам фойда қиладди.

Текшириш шуни кўрсатдики, мўмиё бериб даволанган ҳайвонларда суяк қадоғи у сингандан сўнг мўмиё берилмаган ҳайвонлардагига қараганда 2—2,5 баробар тезроқ битиши аниқланди.

Мўмиёнинг организмда минераллар алмашинувига яхши таъсир кўрсатишини препарат ичилганда организмга қўшимча электролитлар кириши билангина эмас, балки яна шу билан ҳам тушунтирилса бўладикки, мўмиё биостимулятор тариқасида организмнинг физиологик функцияларини кучайтиради ва афтидан, минерал деполаридан қонга, демак, синган жойга ҳам минерал моддалар ўтишига йўл очади.

Мўмиё билан даволанган беморларнинг умумий аҳволи анча яхшиланиб, уйқуси нормаллашади, иштаҳаси очилиб, ўзини бардам сезади, суяги синган жойида оғриқ камаёди, шишлари тезроқ қайтиб, қуюқлашиб тўпланган қон тезроқ сўрилади, қўл-оёқнинг функциялари, меҳнат қобилияти тезроқ тикланади.

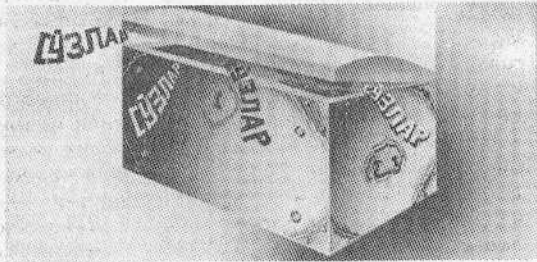
Демак, мўмиё ҳайвонлар организмга ҳам, киши организмга ҳам умуман стимулловчи таъсир кўрсатиб, организмнинг куч-қувватларини тиклайди ва жароҳатларнинг тезроқ битиб кетишига ёрдам беради.

Мўмиёни узоқ вақт ишлатиш натижасида органларда юзага келадиган морфологик ва гистохимиявий ўзгаришлар анализ қилинганда, турли органларда тўпланиб қолган препаратнинг организмдан жуда секинлик билан меъда-ичак, нафас йўллари, буйрак ва тери орқали чиқиб кетиши маълум бўлди. Айниқса, тери мўмиё учун ҳаммадан актив чиқариш органи бўлиб ҳисобланади. Чунки терида тўқима реакциялари кўпроқ ифодаланган, бинобарин, мўмиё киши учун зарарли эмасдир. Мўмиё чуқур илмий медицина амалиётига асосланиб қўлланиладиган бўлса, унинг нафи янада ортади, бироқ то шу кунгача мўмиё дори сифатида СССР фармакопияси томонидан тасдиқ этилмаган. Шу туфайли у дорихоналарда сотилмайди, фақатгина илмий тадқиқот институтлари ва лабораторияларда ишлатилади. Лекин, мўмиёни ёш болаларга бериш тавсия этилмайди, чунки ёш организмга унинг таъсири ҳали ўрганилмаган.

ТИЛ САНДИФИ

Сўз айлади инсонни ҳайвондин жудо.

Алишер Навоий

дарғат — унча катта бўлмаган ариқларда сувни тўплаш учун ишлатиладиган тўғонча

хамёза — ташқи муҳит таъсирида одамда рўй берадиган ҳолат ўзгариши; кўпинча касаллик хамёза билан бошланиб, хамёза билан арийди

гайбар — узун, баланд; одамга ва ҳайвонларга нисбатан ишлатилади

ғуз — тўрт томони ҳам жарлик билан ўралган чуқур пакана

довруппа — ҳайратланиш, ажабланишни билдиради: «йўғ-э», «наҳотки» маъноларида

чўғармамоқ — ёмонламоқ; бир кишини бошқа кишига ёмон кўрсатмоқ

[Шўрчи]

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

◆ НАЗМ

Абдулҳамид Мажидий

Абдулҳамид Мажидий жуда киска умр кўрганига қарамай адабиётда сезиларли из қолдирди. У «Абутанбал», «Мажидзода», «Чақмоқ», «Афанди» каби қатор тахаллуслар билан битган сатирик бадиҳаларида ўз замонасининг инқилобий руҳини ёрқин акс эттирди ва ўткир ҳажвчи сифатида танилди. Шоирнинг лирик шеърлари ҳам ақтуаллиги, мўлжалга аниқ уриши, қизиқарлилиги билан диққатингизни тортади.

Аму кечаси

Шафақдан қизарган оғочнинг боши
Сувнинг кўзгусида суратин кўрди.
Оловларга ботиб «Зарба»нинг тоши
Кўксини қуёшга қаратди-турди.
Шафақнинг сайқали гуллар ҳуснига
Берганди ўзгача зийнат, тажаммул.
Саҳар чоғи чиқиб чаман саҳнига
Шодон чаҳ-чаҳини бошлади булбул.
Нашъанинг қўйнига чўмдик-да кетдик,
Кемамиз дарёнинг юзида қолди.
Бир дам ҳам ўтмади,
соҳилга етдик,
Сергаклик бизларни қирғоққа олди.

Олов ёнган кўзлар билан қарадим,
Бир телбани кўрдим кенг боғ ичинда.
Девор ошиб боққа тушган,
Атроф жим...
Мева термай турар дарахт учида.
Аччиқландим, дедим унга:
— Эй телба!
Ваҳм босиб ётлар каби бу боғда
Ўғрилардек кўрқиб, писиб, титрама!
Сен ҳам ишла,
Меҳнат сарф эт,
У чоғда
Хавотирсиз яйраб, яшнаб оласан.
Лекин бу боғ бошқа боғлар сингари
Карвонсарой эмас,
Кирсанг, қоласан.
Ё қол, ё йўқол, кет нари!..

◆ АДАБИЙ ТАҢКИД ◆ АДАБИЙ ТАҢКИД ◆ АДАБИЙ ТАҢКИД ◆ АДАБИЙ ТАҢКИД ◆ АДАБИЙ ТАҢКИД

«Характеристика»

Қадрли журналхонлар!

«Ёшлик»нинг 1-сонида Барно Сирождидинованинг мактубини эълон қилган эдик. Шу муносабат билан редакциямизга икки юздан ортиқ хат келди. Қуйида ўша хатларнинг баъзиларини эътиборингизга ҳавола этамиз ва «Характеристика» муҳокамасида қатнашган барча муштарийларимизга, айни пайтда, ўқувчилар орасида кизгин баҳс-мунозаралар уйғотган курашчан синглимиз Барнога миннатдорчилик билдираамиз.

Биз 56-группа студентлари Сирождидинова Барнохоннинг мактубини ўқиб муҳокама қилдик. Барнохоннинг ҳамма гапларига қўшилаамиз ва ишонч билан айтмамизки, келажакда Барнохондан жуда ҳам яхши юрист чиқади.

Ушбу сўзларимизни журнал орқали Барнохонга етказсангизлар деб,

Тошкент юридик техникумининг 56-группа студентлари.

Азиз синглим, Барнохон!

Мен сизнинг хатингизни ўқидим.

У биз педагогларни ўйлашга мажбур қилади. Қайта қуриш жараёнида мактабга алоқадор муаммолар жуда кўп.

Барнохон! Сизнинг хатингиз жуда яхши бир юристнинг фикрини билдириб турибди. Журъат этибсизми, демек, сиз албатта юрист бўласиз. Мен ҳам мана, ўн тўрт йилдирки, мактабда инглиз тилидан дарс бераман. Ўз касбимдан мамнунман. Ҳаётни болаларсиз, мактабдаги жамоат ишларисиз, конкурс ва мусоба-

қаларсиз тасаввур этолмайман. Жамоат топшириғини ўзига «ортиқча даҳмаза» деб тушунган ўқитувчини бу касбга муносиб деб бўлмайди.

Хатингизни ўқиб педагог деган номга доғ туширувчи кимсаларга «ўз ишингизни қайта қуришни жадаллаштирсангиз-чи!» деб айтгим келди.

Сиз ўзингизни мард, журъатли эканлигингизга ишонинг: танлаган касбингиз феълингизга жуда мос. Мен бу гапларни педагогик тажрибамдан келиб чиқиб айтяпман.

Ойдин Раҳмонова, Жомбой райони

Мактабларда (VII синф дарслигида) ариза, қарор каби иш қоғозлари ёзиш ўргатилади. Лекин характеристика ёзишнинг яхлит формаси ёки намунаси ҳеч қайси дарсликда берилмаган.

Ўқувчига характеристика асосан тўрт хусусият бўйича берилади: билимлилиги, маданиятлилиги, жамоат топшириқларини бажариши, касб-хунарга интилиши, том маънода граждан бўлиб етишиши.

Характеристиканинг турли формалари мавжуд. Масалан:

- а) комсомол характеристикаси;
- б) ҳарбий қисмларга ота-оналар томонидан бериладиган характеристика;
- в) ташкилотлардан бериладиган ишлаб чиқариш характеристикаси.

Мана шундай характеристикалар ёзишни педагогика институтларида бўлажак ўқитувчиларга ўргатилса айни муддао бўлар эди.

Шарафиддин Йўлдошев, Фарғона области

Синглим Барнохон!

Журнални олиб мактубингизни ўқир эканман, ўзим босиб ўтган йўл кўз олдимга келди. Оламда қалбан яқин бир қизни учратолганимдан қувондим. Ўқувчиларга ёзилган бир хил характеристикаю олий ўқув юртига кириш имтиҳонларида абитуриентлар ишлатган шпаргалкаларни мен ҳам кўрганман. Аслида, ўзим ҳам юрист бўлишни орзу қилардим. Қизларга бу касб тўғри келмайди, деб мени йўлдан қайтаришган. Ниҳоят, мана бугунги кунда Ўрта Осийё Медицина педиатрия институтининг 2-курсида ўқияпман. Баъзан тенгдошларимнинг, ўқитувчиларнинг ноўрин ҳаракатларини кўриб чидаб туролмайман. Елғон-яшиқ сўзларга бефарқ қарамаслик лозим деб ўйлайман. Ахир қачонгача сукут сақлаш мумкин?! Тенгдошларим орасида, студентлар тили билан айтганда, ўз «танки»га ишониб юрганлар озми? Қани энди ҳамма тўғри, ҳалол йўлдан юрса. Сизга маслаҳатим — шаштингиздан қайтманг. Ҳеч қачон чекинманг. Биз советлар мамлакатида яшаймиз. Ҳақиқатгўй қизлар билан дўстлашинг. Ҳар бир қадамда ҳақиқатни қидиринг. Қани энди сафимиз кенгайса! Тенгдошларимиз ортса! Ростгўйлик учун бирдам бўлиб курашсак! Бу бизнинг коммунизм қурилишига қўшган ҳиссамиз бўлади.

Сизга келгусида омадлар тилаб, ёш медик опангиз **Гулчеҳра Эрназарова.**

Биз «Ёшлик» журналининг 1-сонидаги Барно Сирождидинованинг «Характеристика» номли мақоласидан чуқур таъсирландик. Биз 10-синф қизлари бу мақолага ўз муносабатимизни билдирмоқчимиз.

Халқимизда, сўнги пушаймон ўзингга душман, деган мақол бор. Наҳотки Барно шу ишларни тўғри

ҳисобласа? Бу ҳақда у аввал-бошдан ўйлаши керак эди-ку! Ахир у ўнинчи синфни битираётганда ўқитувчига, характеристикани ёзиб беришдан деса бўларди-ку. Нимадан кўрқди? Араваси лойдан ўтгач, мактабни битириб, аттестатни қўлига олгандан сўнг ўз баҳоларини нотўғри ҳисоблаётганими? Балки ўшанда Барнонинг ўзи ҳам виждонсизликка йўл қўйгандир? У техникумга яхши баҳолар билан тўлғазилган аттестатини, мақтов ёрлиқларини олиб борибди. Кейин эса, буларга лойиқ эмасман деб, бахтимга ёрлиқлар «лимити» тўлган экан, деб ўзини виждонли қилиб кўрсатаётди. Агарда шу ёрлиқлар хўжақўрсинга берилган бўлса, уларни Барно қайси виждон билан техникумга кўтариб борди? Мабодо, «лимит» тўлмаганда мақтов ёрлиқни ҳужжатга қўшиб топширмасмиди?! Қизиқ, шпаргалкаларни ҳам бировларнинг қистови билан имтиҳонга олиб кирганмиш! Лекин, барибир олиб кирибди-ку. Хўш, нега? Ўзига ишонган одам бундай қилмайди. Бундан ташқари, абитуриентларни шпаргалкадан фойдаланаётганини кўриб гўё уялади. Нега у кадрдон мактабидан, ўқитувчиларидан уялмайди? Ушбу хатни якунлар эканми, Барнога бир савол билан мурожаат этмоқчимиз:

Ўқишга кириб кетганингизда «Ёшлик» журналига хат ёзган бўлармидингиз ёки йўқми?!

Оққўрғон район, С. Сегизбоев номидаги совхоз, 30-ўрта мактабнинг 10-синф қизлари

Барно, мен сизни юрист бўласиз, деб айтолмайман. Чунки сиз журъатсиз, иродасиз одамсиз.

Кўнглингиздаги дардларни ўқитувчиларингизга айтганингизда балки ҳақиқий юрист бўлармидингиз. Нима учун сиз ўз «характеристикангизни» ўзгартириб ёзмадингиз? Мактабни битираётганингизда бошқа фикрда бўлгандирсиз-да?! Эҳтимол, бўрттириб қўйилган баҳолардан хурсанд бўлгандирсиз? «Мақтов ёрлиғи» борлигидан ўзингизни бахтиёр ҳис этгандирсиз. Буниси бизга номаълум. Фикрингиз ўзгариб, ўзингизни қандай инсон эканлигингизни энди билдингизми? Интилиш, ўқиш ва изланиш керак эди. Сиз эса ҳуқуқшунос бўлман деб ўқувчилик йилларингизданоқ интилмагансиз.

Клара Улуғбоева, Чуст райони.

Мактабни битирганимга ўн беш йил бўлди. Яқинда «Ёшлик» журналининг янги рубрикасида эълон қилинган хатни ўқиб, редакцияга мактуб йўллашга қарор қилдим. Ўн беш йилдирки, бир воқеа ёдимдан сира кўтарилмайди. Ушанда битириш имтиҳонларини топшираётгандик. Математикадан синов бўлди. Эртасига уйимизга бир дугонам келиб мени ўқитувчи чақираётганини айтди. Борсам, муаллимимиз уч қиз билан директор хонасида ўтиришибди. Ўқитувчим менга ёзма ишимни кўрсатди: баҳо «4» экан. Мен ҳамма фанлардан фақат «аъло»га ўқирдим. Лекин, «яхши» баҳодан ҳам норози эмасдим. Чунки бу менинг ҳақиқий баҳоим эди. Ўқитувчи хатоларимни тушунтирди ва қайтадан кўчиришга ундади. Мен эса кўнмадим. Бир соатча панд-насиҳат қилишгач, охири бошқадан ёздим. Ҳалиги уч дугонам ҳам ёзма ишларини қайта кўчиришга келишган экан. Кейин учаламизга «5», яна бир дугонамизга эса «4» баҳо қўйилди. Менинг орзуим келажакда ўқитувчи бўлиш эди. Лекин мен номардлик қилдим. Уша дўгоналаримдан биттаси лоақал ўз фамилиясини тўғри ёзолмасди. (У Фарғона Давлат педагогика институтини битирди.) Менга якуний баҳо «4» чиқса, уларга «қониқарли» чиқиши керак эди. Аттестатни

олаётганимизда ўқитувчилар мени роса макташди. Ҳаммани мендан ўрнак олишга чақирашди. Мен эса уларнинг юзларига қараёлмасдим. Дўстларим олдида айбдор эдим. Мен олий мактабда ўқий олмадим. Лекин бундан хафа эмасман. Чунки биз қишлоққа ҳам керак эдик.

Ҳозир онаман, беш фарзандим бор. Уларга биринчи ўқитувчиман, мураббийман. Болаларим «аъло»га ўқишади. Мен уларга ҳар томонлама ҳақиқатни ҳимоя қилишни ўргатаман. Лекин ўша воқеани қандай тушунтириб беришни билмайман. Ўқитувчига ишончини йўқотишларидан кўрқаман. Биз ёшлар кўпинча қаҳрамонлик фақат жангларда бўлади деб ўйлаймиз. Атрофимизда мардлик талаб қилинадиган воқеалар тўлиб ётганини сезмаймиз. Ҳар доим ўйлайман: менинг ўрнимда Зоя бўлганидан бошқача иш тутган бўларди. Азиз ёшлар, бунга сиз нима дейсиз? Мўътабар устозлар, сизлар-чи?! Мен журналимиз орқали шу саволларимга жавоб олишни жуда истайман.

Ф. А. Пастдарғом райони

Мен мактабни 1983 йили тамомлаганман. Бизнинг мактабдаги воқеалар сизларникидан ҳам ошиб тушган эди. Мен синфда комсорг бўлганман. Тўғри, бошқаларга нисбатан аълога ўқирдим. Ўз билимимдан қониқармидим? Буниси билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди. Мен журналист бўлишни орзу қилардим. Пионерлар уйига қатнаб, мақолалар ёзиб турардим. Кўпчилик мени қароримдан қайтаришга ҳаракат қилишарди.

Инсон танасидаги жароҳат вақт ўтиши билан битиб кетар экан-у, лекин одам қалбидаги яра қайта-қайта азоб беравераркан.

Воқеа мана бундай бўлган эди.

Айни саратон. Ёзинг иссиқ кунлари бошланган. 10-синф ўқувчилари битирув имтиҳонларини муваффақиятли топширишу, олий илм даргоҳларига кириб ўқиш орзуси билан ёнмоқда. Ўқитувчилар-чи? Уларнинг мақсади бўлакча.

Ҳаш-паш дегунча имтиҳонлар ҳам бошланди. Мен бир синфдош дугонам билан синф раҳбаримизга ёрдам берардик: уч кун ичида журналдаги ҳамма кўнгилисиз баҳолар хлор билан ўчирилди. Барно, сен айтгандай, «3»лар «4»га, «4»лар «5»га айланди. Синглим, мен ҳам индай олмадим. Журъатим етишмадим, билолмадим. Тўғрироғи, синфимизда мени кўллайдиган одам кам эди. Борлари ҳам битириш олдидан ўқитувчига терс чиқишни исташмасди.

Ниҳоят, 3-4 та имтиҳонлар ўтгач, «мақтов ёрлиғи»га номзодлар аниқлана бошланди. Улар ичида мен ҳам бор эдим. Бу билан фахрланардим, имтиҳонларга янада яхшироқ тайёрланишга уринардим.

Бир куни ўқитувчим аямни чақираиб келишимни сўради. Аям бордилар. Уйга қайтиб келгач эса:

— «Олтин медал»га эртароқ ҳаракат қилишимиз керак экан. Майли, «мақтов ёрлиғи» олсанг ҳам ўқишга кирсанг бўлди, — дедилар.

Мен таажжубландим, лекин ҳеч нарсага тушунмадим. Чунки ўзимни олтин медалга лойиқ кўрмас эдим.

Орадан ўн кунлар чамаси вақт ўтмасдан (имтиҳонларимиз тугагани) синф раҳбарим аямдан яна йигирма сўм пул бериб юборишларини сўради. Мен аямга ўқитувчимизнинг гапини айтдим.

Аямлар ажабланиб:

— Уттиз сўм етади, деганди-ку, ҳозир укангга шим олиб беришга етадиган йигирма сўм пул бор холос. Майли, олиб борақол. Шимни кейинги ойликдан олиб берармиз, — дедилар.

Мен эса яна ҳеч нарсага тушунмадим. Аямлардан пул нимага керак эканлигини сўрадим. Аям ҳайрон бўлиб:

— Ахир маслаҳатлашиб олибсизлар-ку. «Мақтов ёрлиғи»нинг харажатиға ўқитувчинг илгари ўттиз сўмдан йиғиб олган эди.

Мен қотиб қолдим. Бу мен учун ҳақорат эди. Йиғлаганча уйдан чиқиб кетдим. Лекин негадир ишонгим келмасди. Мактабга етиб борганимда «мақтов ёрлиғи» оладиган икки-учта синфдошларим кутиб туришарди. М. исмли қиз югуриб ёнимга келди-да:

— Олиб келдингизми? — деб сўради.

Мен бўлсам:

— Наҳотки «Мақтов ёрлиғи» олиш учун ҳам пул берамиз? — деб сўрадим.

— Нима қипти, ҳозир ҳамма нарса пул, бу ахир «мақтов қоғоз»ку, — деб кулди дугонам.

Мен унинг кўзларидан ниманидир излардим, лекин тополмасдим.

— Виждон-чи? — деёлдим зўрға.

— Қизиқсиз, синфдошларингизни мактабни битиргандан кейин кўрасизми, йўқми?

Мен аччиқланганимдан бир сўз деёлмай, «ўқитувчилар хонаси»га кирдим. У иккита ўқувчи билан ўтирган экан. Ичкарига кирган заҳотим:

— Мен пул тўлаб мақтов эшитмайман! Ҳақиқатчи бўлиш учун пора бермайдилар! — дедим-да, энди чиқиб кетмоқчи бўлдим-у, лекин синф раҳбаримизнинг совуқ боққан истеҳзоли кўзлари тўхташга мажбур қилди.

— Ма, пулингни олиб кетгин! Сени жудаям ҳақиқатчилигингни билардим! — деди у.

Мен қалтирардим-у, бир оғиз ҳам сўз айтолмасдим. Бутун борлиғим ўртанар, ўн йиллик касалдан тургандай юришга мадорим етмасди. Зўрға уйга етиб олдим...

Аттестат бериладиган кун ҳам мактабга бормадим. Дадам олиб келдилар. Аттестатимда ҳамма баҳо — 18 та беш эди. Лекин «Мақтов ёрлиғи» йўқ.

Кейин касалхонада анчагина даволандим. Ўқишга отландим. Лекин дард енгиб қўйган эканми, кўнгилдагидек тайёрлана олмадим. Университетда мандат комиссиясидан қайтдим. Ўқишга кира олмаганимни кўрган ҳамма-ҳамма устимдан кулар эди. Қуйи синфда ўқийдиган укамдан ўқитувчим истеҳзо аралаш: «Опанг нима қиляпти?», деб сўрар экан. Укам эса ҳар куни мактабдан йиғлагудай бўлиб келар, ўқитувчимнинг гапларини менга айтарди. Мени кучим эса кўзёшларимгагина етарди, холос. Ҳамма нарсадан кўнглим совуган, қўлига ҳеч ишга бормасди, гўё яшашнинг қизиги қолмагандай туюларди.

Бироқ, менинг ёнимда энг яқин дўстларим — китоблар бор эди. Мен улар билан дардлашар, маслаҳатлашар, қалбим тубига яширинган орзуларимни фақат уларгагина айтар эдим. Уларгина мени тушунишарди.

Мана ниҳоят, орзумга етдим: ҳозир журналистика факультетининг студентиман. Фақат «аъло»га ўқияман. Ўқишга кирганимдан кейин ўқитувчим укамдан салом айтиб юборибди. Мен эса 4 йил давомида ҳали мактабга қадам босганим йўқ. Негадир ўқитувчимни эсласам, юрагим музлаб кетаётганга ўхшайди.

Синглим Барно! Ҳақиқат эгилади, букилади, лекин синмайди! Сен ўз камчиликларингни сезибсан: ҳали ҳаёт олдинда, сен ўзингни қайта тарбиялашнинг мумкин. Агар сен бошқалар гапига кириб ўзингга ёқмаган касбни танласанг жамиятимизда яна битта лоқайд одам кўпаяди, холос. Бу давлатимиз учун қанчалик зиёнлигини тушунасанми? Шусиз ҳам «диплом учун» кирганлар, ўқийётганлар, битирганлар қанча?!

Демак, шу касбга сенда қизиқиш бор экан, қўлингдан келганича курашгин.

Шаҳноза Калонова,
ТошДУ талабаси.

АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

Раҳим КАРИМОВ. 1960 йили Уш шаҳрида туғилган. М. Горький номидаги Адабиёт институтини битирган. Шеърлари «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида, «Шарқ юлдузи», «Юность» журналларида «Биллур жилғалар» коллектив тўпلامларида чоп этилган.

Шухрат МАТКАРИМ. Туркменистон ССРнинг Тошовуз шаҳрида туғилган. Хоразм Давлат Педагогика институтини 1985 йили тугатган. Ҳозир Ўзбекистон Ёзувчилар Союзи Хоразм области бўлимида хизмат қилмоқда. Ҳикояси республика матбуотида илк эълон қилиниши.

Нафиса СУЛТОНҚУЛОВА. Чимкент областининг Қорабулоқ қишлоғида туғилган. ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетида ўқияпти. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган.

Темирпўлат ТИЛЛАЕВ. Қашаши районининг Чим қишлоғида 1960 йили туғилган. Ҳ. Олимжон номидаги Қарши Давлат Педагогика институтини тамом қилган. Айни вақтда Чимдаги 4-ўрта мактабда ўзбек тили ва адабиётидан дарс берапти. Республика матбуотида илк чиқиши.

Саидбурхон ҚОДИРОВ. 1964 йилда Бухоро области Пешку райониде туғилган. 1983—85 йилларда Совет Армияси сафида хизмат қилган. Тошкент Давлат Университетининг журналистика факультетида сиртдан ўқийди. Шу билан бирга Пешку район «Меҳнат зарбдори» газета редакциясида хизмат қилади. Шеърлари «Ёшлик» журналинда биринчи марта берилляпти.

АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ ◆ АВТОРЛАРИМИЗ

Ваҳобиддин
Мамадалиев

Кашандалар конкурси

Хурматли «Елпиғич» шинавандалари! Биз сизнинг кулгуга бўлган иштиёқингизни ҳисобга олиб, «Антиқа конкурслар» рубрикасини очмоқчимиз. Куйида ёш ҳажвчи Ваҳобиддин Мамадалиевнинг кашандалар баҳслашуви ҳақидаги асарини эътиборингизга ҳавола қиляпмиз. Ниятимиз шу «конкурс»ни бундан кейин ҳам давом эттириб бориш. Мақсадимизни сезгандек «Кашандалар конкурси»ни нашрга тайёрлаётганимизда бир носкаш редакциямизга қалинлиги ёстиқдан сал мундайроқ кулгу асари ташлаб кетди. Шуларни ҳисобга олиб биз алкашлару юлғичлар, лаганбардорлару ишёқмаслар, порахўрлару тартиббузарлар ҳақида ҳам «конкурс» ўтказишни режалаштирдик. Бунда албатта, сизнинг—муштариийлар ва кулдиргич қаламкашларнинг ёрдамингиз жуда керак. Шундай қилиб, асарларингизни кутамиз. Бу асарларнинг шаклу шамойили, ҳажми ҳақида маслаҳат бериб ўтирмаймиз. Бу ёғи — сизнинг эркинлигингиз. Ишқилиб, аввало кулдирса, кейин эса, гогольчасига айтганда, «айбдор боғлаб қўйилган қуёндай типирчила»са бўлди.

«Елпиғич» ҳайъати.

— Ўртоқлар, бу ерга сизларни чақиришдан мақсад,— гап бошлади хона тўрида ўтирган Мамарайим ака,— ўзаро келишган ҳолда янги бир конкурс жорий қилмоқчимиз. Кўп йиллардан буён мамлакатимизда, қолаверса республикамизда ҳам турли хил конкурслар ўтказилиб келинмоқда. Масалан, «Чашма», «Марҳабо талантлар», «Зеҳн», «Иқбол»... Мана шу конкурсларни кўриб, эшитгандан сўнг беихтиёр ўйга толасан киши. Нима учун «Марҳабо кашандалар» ёки «Ким кўп чекади?» деган конкурсларни ўтказиш ҳеч кимнинг хаёлига келмайди? Уйлай-уйлай маҳалладаги ҳамма чекувчиларни тўплаб, чекувчилар мусобақасини ўтказишга қарор қилдик.

— Ундан кўриладиган фойда нима?— сўради биров.

— Яна чекишнинг зарари тўғрисидами?— гап қўшди яна кимдир.

— Йўқ, олдин бу ёғини эшитинглар, кейин тушуна-сизлар. Мусобақанинг шарти бундай: ҳаммангиз олдинма-кейин ўзингиз чекишни бошлаган даврда дадангиз билан бўлган биринчи учрашувни тўпланганларга сўзлаб берасизлар. Биз жюри аъзолари сифатида қўшни маҳаллалардан келган ўртоқларни минбарга таклиф қилганмиз.— Мамарайим ака оғизларидаги сигареталарининг филтрини ҳам қўшиб чекиб юборгудек бўлиб, йўталиб ўтирган кашандаларни кўрсатди-да, гапида давом этди.— Жюри кимнинг тақдири аянчли чиққан бўлишига қарамай чекишни давом эттираётганлигига қараб балл қўяди. Кимда ким энг юқори балл олса, шу кишини мусобақамизнинг сирли мукофоти кутади. Ким билади, ҳали биз эксперимент тариқасида ўтказилаётган бу мусобақа бошқа маҳаллаларда ҳам оммавийлашиб, ривож топиб кетса. Шу тариқа маҳалламиз элу юртга танилиб кетиши ҳеч гапмас. Розимисизлар?

Тўпланганларнинг юзларига табассум югуриб, ўзаро шивир-шивир қилишаётганини кўрган Мамарайим ака конкурсни бошлаб берди. Сўзни конкурснинг ветеран чекувчиларидан Ғанивой акага берди. Ғанивой ака энди гап бошламоқчи бўлиб турувди, кимдир:

— Чексам мумкинми?— деб қолди.

— Бемалол,— деди Мамарайим ака ўчиб қолган сигаретани тутатариб ва ёнидаги жюри аъзоларига ҳам узатаркан. Бу эркинликдан руҳланиб Ғанивой ака ҳам сигарет тутатиб олди ва гап бошлади:

— Дадам билан бўлган биринчи учрашувни эсласам, ҳали-ҳали юрагим увишиб кетади. Ушанда эттинчи синфда ўқирдим. Унинчи синфда ўқийдиган ён қўшним Самад ака менга сигарет чекиш сир-асрорларини кунт билан ўргатарди. Дастлаб чеккан пайтларим тутунга бўғилиб қолиб, кўзларимдан ёш чиқиб кетар, йўтал тутиб қоларди. Аста-секин ўрганиб олиб, уйдагилардан яшириб чекиб юрдим.

Кунлардан бир кун мактабдан қайтишда магазиндан беш пачка «Прима» сигаретидан олиб келдим. Қарасам, уйдагилар ҳаммаси ўз иши билан овора экан. Узимни шартта ошхонага урдим. Ошхона шифтида кўпдан буён бир янги челақ осиглиқ турарди. Бир пачкасини ёнимда қолдириб, қолганини ўшанинг ичига яшириб қўйдим.

Орадан икки-уч кун ўтгач ойим нимагадир ишлатмоқчи бўлиб ўша челақни олса, кўзи папиросларга тушади ва бу ангилкини дадамга етказишга ошиқади. Айбдорни излаб ўтиришмай дарҳол мени чақиришади. (Чунки оилада яқнаю ягона ўғил бола мен эдим-да).

Дадамнинг ёнига борсам менинг бебаҳо сигаретларимни ерга қатор териб қўйиб, харидор кутган сотувчига ўхшаб ўтирибди. Мени кўриши билан дадам, «бу нима?», деб сўради.

«Прима», деб юборишимга оз қолди. Дарҳол ўзимни

кўлга олиб, баҳона излай бошладим. Беҳосдан кўзим дадамнинг чап кўлига тушди. Кўлида толнинг янгигина синдирилган новдаларидан бир неча жуфти буйруқ кутган солдатлардай тизилишиб турарди. Дадамнинг чап кўлини «таъми»ни илгари ҳам «тотиб» кўргандим. Бу сафарги «таъми» илгаригидан ҳам мазали бўлишни эътиборга олиб шунга яраша иш тутдим-да, ўзимни орқароққа олиб, қочишга шайлашиб турдим. Дадам хивчинларни маҳкам тутганча ўрнидан туриши билан чопиш мусобақасини бошлаб юбордим. Югуриб бориб оғилхонага яшириниб, эшик тирқишидан қарасам, дадам ҳам ўзига ярашмаган ҳолда қадам товущини сездирмаслик учун оёқ учиди юриб, мен томонга келяпти. Ташқарига чиқишга улгурмаслигимга кўзим етиб оғилхона туйнугига ўзимни урдим. Минг афсуски дадам ҳам яхши чопарди. Туйнукдан белимгача ўтган пайтим етиб келди. Дадам оёғимдан ушлаб кўлидаги хивчин билан юмшоқ жойимга чарчагунча тушириб турди. Мен ҳам финг демай тантлики қилиб, товуш чиқармай йиғлаб турдим. Уша воқеадан кейин беш-олти кун қаерда ўтирадиган бўлсам ўзимни авайлаб, секинлик билан ўтириб юрдим. Мана, ўшандан бери ҳам чекиб юрибмиз,— деб сигаретни чуқур қилиб тортган эди, бирдан йўтал тутиб қолди.

— Анча вақтдан буён чекар экансиз, бирон зарарини билдингизми?— деб сўради ёш чекувчилардан биттаси.

— Зарари — озроқ йўталаман, кейин танага папироснинг ҳиди ўтириб қоларкан. Хотиним ҳидни билмаса ҳам уст-кийимимни ювишда оғзи-бурнини рўмол билан ўраб олади.

— Устозингиз Самад ака йўқми? — деди кимдир.

— У киши номардлик қилиб кетди. Касалхонада бир ой етиб чиққандан сўнг чекишни ташлаб юборди.

— Энди ким сўзламоқчи?— деб Маймарайим ака Фановой акага миннатдорчилик билдириб ўтиришга ижозат берди.

— Мен гапира қолай.

— Э, сенми Фофирвой. Марҳамат, қани бошла-чи, Тўхта, бу ёққа кел, тўрга чиқиб гапир.

Фофир ҳам хонанинг тўрига чиқиб энди гап бошлаётган эди, Мамарайим ака яна, «э-э», деб тўхтатди.

— Кечирасан гапингни бўлдим, олдин ёнингдаги деразани очиб кўй, шамол кириб турсин. Бўлмаса тутундан бир-биримизни таниёлмай қоляпмиз.— Орада кулги кўтарилди. Кимдир қарсак ҳам чалиб кўйди.

Фофир гап бошлади:

— Мен ҳам чекишни энди бошлаган пайтларим эди. Кунлардан бир кун магазиндан дадамга деб сигарет олдим. Ёнимда ўртоғим Анвар ҳам бор эди. Ташқарига чиқиб бир чекиб кўрмоқчи бўлдик. Гугурт излаймиз, йўқ, магазиндан яна кириб гугурт олсак магазинчи сезиб қолади. Шу пайт акамнинг бир ўртоғи оғзида бир гугурт чўпини тишлаганича келиб қолди. Ундан ҳам сўраб бўлмасди. Чунки акам чекмас жаҳли эса дадамникидан қолишмасди. Шунинг учун нигоҳимиз унинг оғзидаги гугурт чўпига қадалган эди. У ҳам ўчакишгандек магазин олдида турган бир киши билан гаплашар, оғзидаги чўпини ташлаш хаёлига келмасди.

Ниҳоят биз орзиқиб кутган вақт етиб келди. Оғзидаги чўпнинг мазаси қочди шекилли, уни туфлаб ташлаб, оғзига янгисини солди. Биз ҳам бир баҳона қилиб ерда ётган «кинвалид» чўпини олиб магазин орқасига ўтдик. Чекишни бошлагандан буён гугурт чўпини шимимга ишқалаб ёқишни ўрганган эдим, (чўнтакка гугурт солиб юрса дўмпайиб билиниб қолади-да).

Оғзимда сигаретни тишлаб гугурт чўпини шимимга уриб ёқмоқчи бўлиб энгашувдим, кимдир ёқамдан ушлаб тикка қилди. Қарасам, Анвар ёнимда йўқ. Анча

ерга чопиб бориб қўйибди. Мени ушлаган дадам экан.

Воқеа бундай бўлибди. Сигарети тугаб қолиб магазинга келса сотувчи ҳайрон бўлиб менинг сигарет олиб кетганимни айтибди, дадамдан холис хизматини аямай биз кетган томонни ҳам кўрсатибди. Дадам оғзимдаги сигаретни мўлжаллаб шапалоқ кўйди. Сигарет ҳам шуни кутиб тургандек иккига бўлиниб ярми оғзимда қолди. Ярми эса бурнимга кириб кетди.— Ғофир оғзини очиб ясама тишини кўрсатди.— Ушандан кейин мана шу тишни кўйдирганман.

— Сизга ҳам папироснинг зарари тўғрисидаги бояги савол?— деди яна бояги ёш, маҳмадона чекувчи.

— Зарарини билганим йўқ-ку-я, лекин озроқ чопсам тез чарчаб қоламан. Яна, ўртоқларим билан юрсам, одамлар: «Ғофирвой ҳеч ўз тенги билан юрмай нуқул ёш болаларга эргашиб юради», дермиш. Ҳатто уйланётган куним сартарошхонага кириб: «Бугун тўйим бўляпти, яхшилаб сочни тўғрилаб қўйинг», десам, сартарош бетимга тикилиб туриб: «Ўфилларингизгами?» деб сўраса бўладими. «Йўғ-э», десам, «Бўлмаса кечирасиз, нечанчи уйланишингиз?»,— дейди номард.

Даврада кулги кўтарилди.

Ғофир жойига ўтирганини кўрган Мамарайим ака: «Яна кимга навбат берсам экан?», деб турганди, «ҳозирги ёшлардан ҳам эшитайлик»,— деб қолди жюри аъзоларидан биттаси.

— Так, ёшлардан Аҳмаджон бор экан. Қани, Аҳмаджон сен ҳам ўзингни бир кўрсат.

Аҳмаджон ирғиб ўрнидан турди. Чўнтагидан «Опал» сигаретасидан олиб тутатуриб сўради;

— Мен ҳали дадамга тўғри келмаганман, акам билан бўлган тўқнашувни айтиб берсам бўладими?

Мамарайим ака жюри аъзоларига қаради. Улар «маъқул» ишорасини қилишгач, Аҳмаджон сўз бошлади.

— Ушанда жуда қизиқ бўлганди. Ойим мени бозор қилишга юборганди. Бозордан қайтишда,— деб оғзига сигаретни олиб бориши билан эшик очилиб, кимдир ҳассасга суяниб кирди. Угирилиб қараган Аҳмаджон дадасини кўрдию қолган гапни насия қилиб, кимнинг оёғини босиб, яна кимни туртиб юбориб, тўрдаги дераза томон, яъни ҳимоячилари — жюри аъзоларига интилди. Уларга етиши биланоқ ўзини очиб турган деразага урди. Дадаси ҳам эпчиллик қилиб кўлидаги ҳассасини Аҳмаджонга мўлжаллаб олди. Ўзига қараб отилган ҳассани кўрган Аҳмаджон чап бераман деб деразадан ҳовлига умбалоқ ошиб кетди. Дадаси ҳам фронтда кўп отиб, кўзи пишиб қолган экан, ҳассанинг учи йиқилётган Аҳмаджонга тегиб қайтиб, шунча тез содир бўлган воқеани нима билан тугашини қизиқиб томоша қилаётган Мамарайим аканинг пешонасига тегди. Бир ўқ билан икки куёни урган Аҳмаджоннинг дадаси, «сенларга садқаи гап кетсин», деди-да, ҳассасига ҳам эътибор бермай ўғлини ушлаш ниятида оқсоқлана-оқсоқлана ташқарига чиқиб кетди.

Мамарайим ака анча вақтгача гурра бўлган пешонасини ушлаб ўтирди. Фановой ака: «Хўл латтини гуррангизга босиб ўтирсангиз дарров қайтади, — деди.

Мамарайим ака орадаги ноқулайлиқни йўқотиш учун пешонасини ушлаганча ўрнидан тураётган эди, жюри аъзолари «керакмас» деб, ўрнларидан туриб чиқиб кетишди. Хонада ҳеч ким қолмаганини кўриб Мамарайим ака ҳам ерда ётган ҳассани олиб ташқарига чиқди. Ҳассани эгасига топшириш учун борган Мамарайим ака Аҳмаджоннинг ёрилган бошини кўриб ўз дарди ҳам эсидан чиқиб кетди. Аҳмаджоннинг дадасидан бир неча дакка эшитиб уйига жўнади.

Эртасига маҳаллага гап тарқалди. «Мамарайим ака чекишни ташлабди!»

Ҳошимжон
Мирзааҳмедов

Тошбақанинг аризаси

Соғмисизлар, шоҳ ака,
Бола-чақа ҳаммангиз.
Бардаммилар ҳув кўшни
Урмондаги аммангиз.
Кўлга қалам олдим
Ёздим бу кеч ариза.
Ташлаб кетай дегандим
Ишонмадим вазирга.
Белни маҳкам боғладим
Сизга хизмат қилай деб.
Дангасалик биласиз
Бизлар учун эмас эп.
Келса сизга гар бало
Қалқон бўлсин тош косам.
Бўлмоқ учун вафодор,
Ичайинми ё қасам.
Билишимча бўш эмиш —
Хабарчилик штати
Зўр қилибсиз шаҳаншоҳ
Шум Кўёни бўшатиб.
Шуни қилманг бегона,
Кўл қуруқмас шоҳ ака.
Аризага таъзим-ла
Кўл кўйгувчи (Тошбақа)

Урмон шоҳи Шернинг хабарчилик қилаётган Тошбақа ҳақидаги қарори

Учиб ёлғон ваъдага,
Мен ҳам тушибман лаққа.
Ишни расво қилди-ку
Падарланъат Тошбақа.
Тоғам касаллигидан
Ёзган экан хат-хабар.
Улганига йил бўпти
Мен-чи, ҳамон беҳабар.
Телеграмма бергандим
Қишда келсин деб Хўроз.
Ундан ҳамон дарак йўк,
Ўтса ҳамки баҳор, ёз.
Раҳмимизни келтирди
Кўзёш ила тавбаси.
Шунга берилди йиллик
Виговорнинг ҳаммаси.
Танқид қилдик неча бор,
Одат қилган безликни.
Энди ишдан ҳайдаймиз
Оширмаса тезликни.

ТОМОШАБОФ

Д' Артанъянинг қаҳрамонликлари

1931 йили Франциянинг жанубидаги Ош шаҳарчасида д' Артанъянга бронзадан ҳайкал қўйилди. Эғнида мушкетёрлар кийими, бошида патлар қадалган кенг шляпа, мағрур қад тиклаганча ним табассум билан турибди. Чап кўл шпагада. Бу ҳайкал кимга қўйилган? Адабий қаҳрамонгами ёки унинг прототиپидами?

...Кунларнинг бирида Александр Дюма қирол кутубхонасида китоб титкилаб Людовик XIV даврига оид маълумот қидирарди. Шунда 1704 йилда чоп этилган «Қирол мушкетёрлари биринчи ротасининг капитан-лейтенанти жаноб д' Артанъянинг хотиралари» унинг диққатини тортди. Китобда д' Артанъянинг портрети ҳам бор эди: ақлли, кулиб турган кўзлар, елкасигача тушган соч, ҳарбий унвонлар. Дюма ўқишга берилиб кетади. Хотиралар д' Артанъянинг ўзиники бўлмай, қандайдир Гасъен де Куртиля де Сандра деган шахснинг иншолари эди. Гасъен машҳур мушкетерни яхши билгани сабабли д' Артанъянинг номидан битганди. Шундай қилиб мушкетёр д' Артанъянинг саргузаштлари Дюманинг ёзилажак романи учун асос бўлиб хизмат қилди. Агар мушкетёрнинг ҳаётдаги қаҳрамонликлари бўлмаганида, балки Дюма ўз адабий қаҳрамонини бунчалар яхши тасвирлай олмасмиди, яна ким билди?!

Д' Артанъян 1620 йилда Ош шаҳарчасига яқин Люпиак деган жойда туғилган. Бу ерда у яшаган Кастельмар қалъаси ҳам ҳамон турибди. Шарль, д' Артанъян ва унинг аждодлари пешонасига ҳарбий бўлиш ёзилган экан, у ҳам ҳарбий бўлди.

...Дюма «тарих бу — мих, мен унга истаган картинами иламан», дейишни яхши кўраркан. Ёзувчи фактлар билан жуда эркин муносабатда бўлиб гоҳо уларни тўлдирган, гоҳо ўзгартирган. Шундай қилиб умр бўйи ҳаётда кардинал Мазарининг яқин ёрдамчиси ва ишонган кишиси бўлган д' Артанъян Дюманинг китоби саҳифаларида Мазарининг ашаддий душманига айланади. У ҳатто лейтенантлик унвонига ҳам ҳаётдагидан олдинроқ эришади. Дюма ўз қаҳрамонини ҳатто Франция маршаллигига кўтаради. Лекин, бари бир, асосий нарса: д' Артанъянинг ақлли, кўрқмас, адолатли ва олижаноблиги унинг ажойиб прототипида ҳам ўз аксини топган.

Муқованинг 1—4 саҳифаларини
рассом О. Васихонов ишлаган